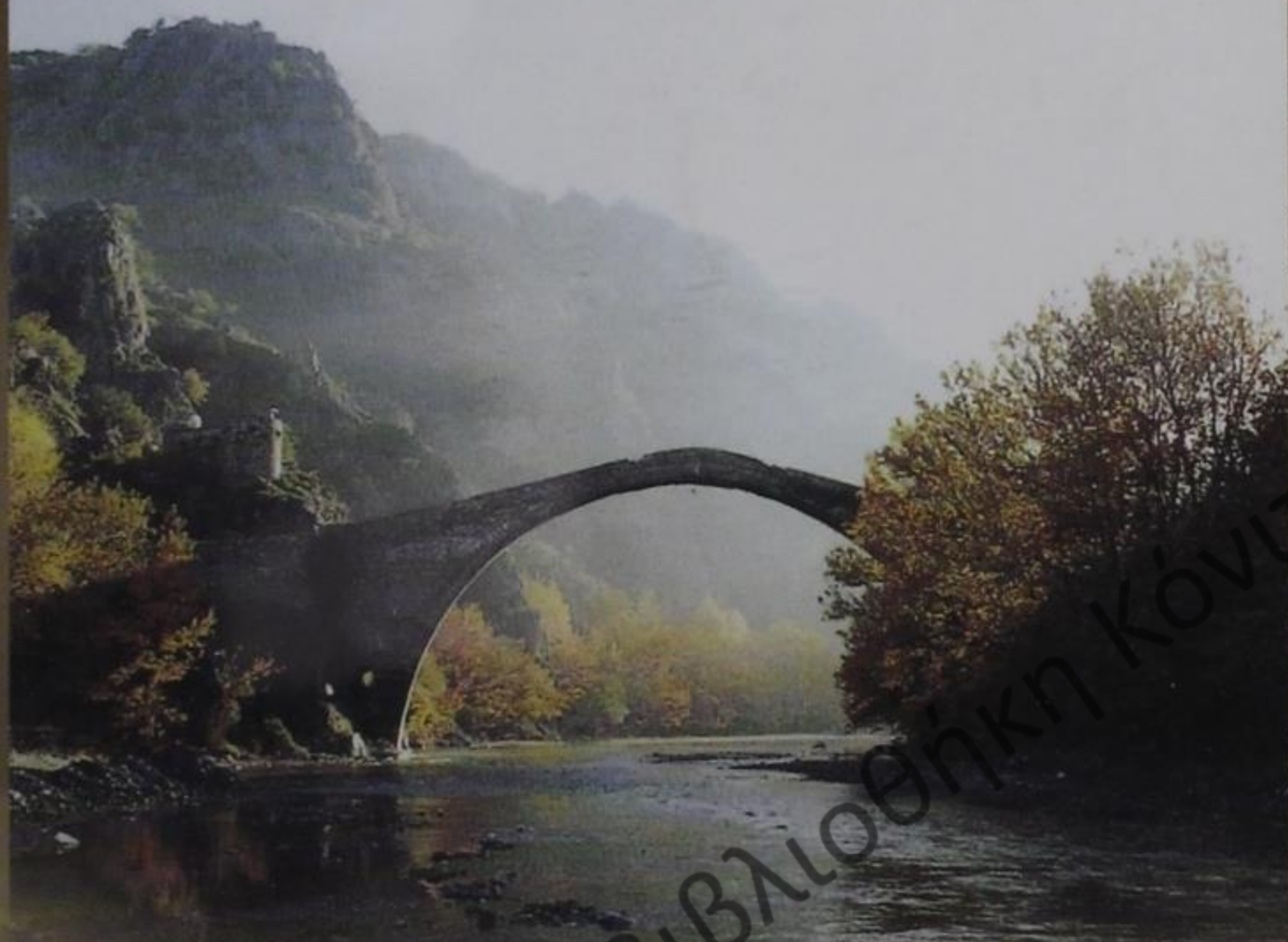

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΑΓΓΕΛΗ

*Χριστιανισμός και Ισλαμισμός
στα χρόνια του Αλή - πασά
στα Γιάννενα*

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

2005

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΑΓΓΕΛΗ

**ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ
ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ**

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

2005

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 49854
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ 7-10-2005
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. 230.4953 ΑΓΓ

Κωδ. εγ: 6984

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ISBN: 960-85873-4-4

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Αφιέρωμα στην Κόνιτσα	7
Πρόλογος	9
Εισαγωγή	11

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων

1.1. Γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής και της πόλης των Ιωαννίνων	15
1.2. Η ονομασία της πόλης των Ιωαννίνων	17
1.3. Η ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων μέχρι το 1204	17
1.4. Τα Ιωάννινα κατά την εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου	19
1.5. Τα Ιωάννινα Σερβοκρατούμενα	21
1.6. Τα Ιωάννινα επί οθωμανών και οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Ιωάννινα πριν από την εποχή του Αλή πασά	22

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ιστορική κατάσταση στα Ιωάννινα επί Αλή πασά

2.1. Τα Ιωάννινα υπό την εξουσία του Αλή πασά	29
2.2. Δημογραφικά στοιχεία της πόλης των Ιωαννίνων στη διάρκεια του Αλή πασά και στην αμέσως μετά από αυτόν χρονική περίοδο	54

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Σχέσεις Χριστιανών και Μουσουλμάνων στα Ιωάννινα, κατά την εποχή του Αλή πασά

3.1. Η εύνοια και η ελαστικότητα του ισλαμικού νόμου στην απονομή της δικαιοσύνης έναντι των χριστιανών	57
---	----

3.2. Η επίδραση του ισλαμισμού στην τέχνη των χριστιανών	62
3.3. Γενικές αλληλεπιδράσεις στην καθημερινή ζωή μεταξύ συμβιούντων χριστιανών και μουσουλμάνων	63
3.4. Η παρουσία των νεομαρτύρων της χριστιανικής πίστης στα Ιωάννινα πριν και κατά την εποχή του Αλή πασά	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι επιδράσεις των Χριστιανών Λογίων στην κοινωνία των Ιωαννίνων

4.1. Η επίδραση των Ελλήνων λογίων	73
4.2. Η παρουσία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού και η συμβολή του στις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων	92

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Σχέσεις και ζωή χριστιανών και μουσουλμάνων όπως αντικατοπτρίζονται στη δημοτική ποίηση

5.1. Ανθολόγηση από τη συλλογή ηπειρωτικών δημοτικών τραγουδιών	97
5.2. Ο πασάς στα δημοτικά τραγούδια	117
Παράρτημα	122
Συμπεράσματα	127
Βιβλιογραφία	133

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗΝ ΚΟΝΙΤΣΑ

Είμαι Κονιτσιώτισσα, αφού τα παιδικά και εφηβικά χρόνια καθορίζουν την πολιτιστική μας ταυτότητα και την όλη προσωπικότητά μας.

Μέχρι τα 23 μου χρόνια έζησα στην περιοχή της Κόνιτσας (Αγία Παρασκευή, Μόλιστα και 18 χρόνια στο Μάζι). Υπηρέτησε ο πατέρας μου την Ελληνική Αστυνομία στην Κόνιτσα, γι' αυτό όλες αυτές οι μετακινήσεις.

Αγαπώ και νοσταλγώ ό,τι σχετίζεται με την Κόνιτσα.

Είμαι πεπεισμένη ότι η πορεία μου χαραχτηκε από τον πολιτισμό της Κόνιτσας. Αισθάνομαι μεγάλη ευγνωμοσύνη στα κοινωνικά πρότυπα και τις αξίες της. Σημάδεψαν όλα αυτά τη ζωή μου με δύναμη για θέληση και αγωνιστικότητα, με εργατικότητα και κινητικότητα για ψηλότερα.

Στην ψυχή μου η αγάπη και η ευγνωμοσύνη προς τους γονείς μου, Χριστόδουλο και Ελένη Αγγέλη, συνυφαίνονται με την αγάπη μου για την Κόνιτσα.

Για τους παραπάνω λόγους θεωρώ χρέος μου να αφιερώσω την πνευματική μου αυτή εργασία στο Δήμο Κόνιτσας.

Για την ευγενική του χορηγία και το ενδιαφέρον **ευχαριστώ** θερμά το δήμαρχό της κ. Πρόδρομο Χατζηεφραιμίδη.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ένα θέμα που έχει ενδιαφέρον για την τοπική ιστορία των Ιωαννίνων, για τη γενική ιστορία και την επιστήμη της θρησκειολογίας είναι οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Γιάννενα κατά την εποχή της κυριαρχίας του Αλή πασά.

Με την εργασία αυτή γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης, μέσα στο ιστορικό πλαίσιο 1741-1822 περίπου, των σχέσεων χριστιανών - μουσουλμάνων.

Αποφάσισα να ασχοληθώ με το θέμα στα πλαίσια της επιστήμης της θρησκειολογίας - παρακινούμενη από βαθιά αισθήματα αγάπης προς την ιδιαίτερη πατρίδα μου τα Γιάννενα. Ένα θέμα δύσκολο, κατά την άποψή μου, αφού ναι μεν το βιβλιογραφικό υλικό είναι πλούσιο, αλλά όχι και το αρχαικό, το οποίο δε σώζεται. Παρ' όλα αυτά πιστεύω πως η εργασία αυτή θα προσφέρει -έστω και στο ελάχιστο- στην τοπική ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων και γενικότερα της Ηπείρου.

Για τη βοήθεια που μου προσέφεραν, εκφράζω τις ευχαριστίες μου στη Ζωσιμαία Βιβλιοθήκη, τη Μητρόπολη, το Ιστορικό Αρχείο και το Ληξιαρχείο της πόλης των Ιωαννίνων, στο Βαφοπούλειο Πνευματικό Κέντρο της Θεσσαλονίκης, στη βιβλιοθήκη της Θεολογικής και Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ. και στη βιβλιοθήκη της Κόνιτσας.

Ευχαριστώ τους γονείς μου που μου δίδαξαν την υπομονή και για τη συμπαράστασή τους, τον αδελφό μου Κωνσταντίνο Αγγέλη, το σύζυγό μου Αυγερινό Αστέριο και τα παιδιά μου Σωτήρη και Χρήστο.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Με τη σχέση χριστιανισμού και ισλαμισμού στα χρόνια του Αλή πασά στα Γιάννενα δεν έχει ασχοληθεί κανείς μέχρι σήμερα. Με την εργασία αυτή γίνεται μία προσπάθεια να προσεγγίσουμε τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Γιάννενα μέσα στο ιστορικό πλαίσιο 1741-1822 περίπου, κατά το οποίο έζησε ο Αλή πασάς στα Γιάννενα. Το βιβλιογραφικό υλικό που χρησιμοποιήσαμε εμφανίζεται πλούσιο, ενώ το αρχειακό φτωχό, γιατί με την πυρπόληση της πόλης των Ιωαννίνων από τον Αλή πασά, χάθηκαν πολύτιμα αρχεία. Τα μοναδικά στοιχεία που βρήκαμε είναι τρία Δημοτολόγια στο Γενικό Μητρώο Δημοτών της πόλης, τα πιο παλιά που υπάρχουν, αν και πολύτιμα για ορισμένα θέματα της εποχής, ωστόσο αναφέρονται κυρίως στην εποχή μετά τον Αλή πασά. Προσπάθειά μας είναι να εκθέσουμε τη ζωή των χριστιανών και των μουσουλμάνων στα Γιάννενα κατά την περίοδο του Αλή πασά, να ιδούμε τη συνύπαρξή τους με τους μουσουλμάνους και τις επιρροές στη μια ή στην άλλη θρησκευτική ομάδα από τη συμβίωσή τους. Ολοκληρωμένο έργο θα γίνει όταν ερευνηθούν τα αρχεία των οθωμανικών εγγράφων που βρίσκονται στην Άγκυρα.

Το όλο θέμα το διαιρέσαμε σε πέντε κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο που το επιγράφουμε «Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων», εξετάζουμε με συντομία τη γεωμορφολογία της πόλης αλλά και της ευρύτερης περιοχής της από τα πανάρχαια χρόνια μέχρι σήμερα, την ονομασία της πόλης των Ιωαννίνων, καθώς και την

ιστορία της πόλης μέχρι την πτώση της στους Οθωμανούς. Ακολούθως εξετάζουμε τα Γιάννενα από την εποχή της πτώσης τους στους Οθωμανούς ως την εποχή του Αλή πασά.

Στο δεύτερο κεφάλαιο προσπαθούμε να εξετάσουμε πρώτα την ιστορία της πόλης επί Αλή πασά, να προσεγγίσουμε ψυχοϊστορικά τη μορφή του Αλή πασά και να εξετάσουμε τι επικρατούσε και τι άλλαξε όταν τα Ιωάννινα βρέθηκαν υπό την απόλυτη εξουσία του Αλή πασά. Σημαντικό ρόλο διεδραμάτησε και το δημογραφικό στοιχείο της πόλης των Ιωαννίνων στην περίοδο του Αλή πασά και στην αμέσως μετά από αυτόν ακολουθούσα χρονική περίοδο.

Στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζονται οι σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Ιωάννινα κατά την εποχή του Αλή πασά και οι επιρροές που ασκήθηκαν στη συνύπαρξη χριστιανών και μουσουλμάνων. Στη συνάφεια αυτή εξετάζεται επίσης η ελαστικότητα ή και η εύνοια του ισλαμικού νόμου στην απονομή της δικαιοσύνης έναντι των χριστιανών. Στην ίδια συνάφεια εντάσσουμε και την επίδραση του ισλαμισμού στην τέχνη των χριστιανών. Ακολούθως προσπαθούμε να δούμε τις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις χριστιανών και μουσουλμάνων κατά την εποχή αυτή. Θίγουμε επίσης και το ζήτημα των νεομαρτύρων της χριστιανικής πίστης που έδωσαν το εξαγιαστικό παρόν τους στην εποχή που εξετάζουμε.

Στο επόμενο κεφάλαιο (τέταρτο) εξετάζονται οι επιδράσεις των χριστιανών λογίων και ιδιαίτερα του Κοσμά του Αιτωλού στην κοινωνία των Ιωαννίνων.

Ιδιαίτερη ήταν η φροντίδα μας στο να μελετήσουμε (στο πέμπτο κεφάλαιο) τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων όπως αντικατοπτρίζονται στη δημοτική ποίηση, καρπό της ψυχής του λαού μας. Τα ζωντανά αυτά τεκμήρια είναι

ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια της ζωής της ελληνικής ψυχής του λαού μας, που έκανε τραγούδι τους καημούς της και τα ιστορικά συμβάντα του Ελληνικού Γένους, διασώζοντας έτσι ανεκτίμητης αξίας πληροφορίες. Φυσικά από το πλήθος των δημοτικών μας τραγουδιών επιλέξαμε τα πιο χαρακτηριστικά δείγματα, που αφορούν την εργασία μας. Έτσι μπορούμε να έχουμε μια εικόνα του Αλή πασά όπως τη φωτογράφησε η συνείδηση της ρωμιοσύνης στα τραγούδια της και να σκιαγραφήσουμε τη ζωή στα Γιάννενα κατά τη δύσκολη εκείνη εποχή.

Ελπίζουμε ότι με την μικρή μας ελάχιστη εργασία προσθέτουμε κάτι στην έρευνα για την ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων στην περίοδο του Αλή πασά και γενικότερα στην ιστορία της Ηπείρου.

Η εργασία αυτή περατώθηκε το 1998 και εκδίδεται με την ευγενική χορηγία του Δήμου Κόνιτσας το 2005.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ιστορική αναδρομή στην πόλη των Ιωαννίνων

1.1. Γεωμορφολογία της ευρύτερης περιοχής και της πόλης των Ιωαννίνων

Στην κεντρική Ήπειρο, σε ίση απόσταση περίπου από τον Αμβρακικό και το Ιόνιο, οι δυτικές προεκτάσεις της Πίνδου αφήνουν κι ανοίγεται ανάμεσά τους ένα ευρύ λεκανοπέδιο, το οποίο κατοικημένο από τα πανάρχαια χρόνια της προϊστορίας, έγινε στην διαδρομή των αιώνων το λίκνο του ιστορικού βίου της Ηπείρου. Στο κέντρο αυτής της λεκάνης σχηματίζεται μία μεγάλη λίμνη με ένα μικρό νησί στη μέση και με μία βραχώδη χερσόνησο στη δυτική της όχθη όπου ο αρχικός πυρήνας ενός κάστρου εξελίχθηκε σε πόλη, την ιστορική πόλη των Ιωαννίνων.

Στα νότια του λεκανοπεδίου, στις υπώρειες του Τόμαρου, είχε ακμάσει επί αιώνες η αρχαία Δωδώνη, σεβάσμιο προσκύνημα όλων των Ελλήνων, ενώ στα βορειοδυτικά, στο σημερινό χωριό Ροδοτόπι, ήταν η αρχαία Πασσαρών, πρωτεύουσα των Μολοσσών και του Κοινού των Ηπειρωτών. Η πόλη των Ιωαννίνων θα αναφανεί πολλούς αιώνες αργότερα.

Κοντά στη λίμνη, στις νότιες όχθες της, ορθώνεται μεμονωμένο μέσα στον κάμπο ένα πετρώδες βουνό, η Καστρίτσα, όπου αναπτύχθηκε μία μεγάλη και γερά οχυρωμέ-

νη πόλη, που έζησε επί πολλούς αιώνες στην αρχαιότητα, αλλά κατοικήθηκε επίσης –ή ξανακατοικήθηκε– και τον μεσαίωνα. Είναι εύλογο να υποθέσει κανείς ότι, μάλλον μετά την εγκατάλειψη της Καστρίτσας, άρχισε να σχηματίζεται οχυρωμένος οικισμός στους γειτονικούς βράχους της λίμνης όπου το σημερινό κάστρο των Ιωαννίνων.

Σήμερα το κάστρο δίνει την εντύπωση μιας ομαλής χερσονήσου που εισχωρεί μέσα στην λίμνη, ενώ είναι γνωστό ότι ως τις αρχές του αιώνα μας το περιτριγύριζαν τα νερά της λίμνης. Οι επιχωματώσεις που έγιναν, για να γεμίσει η τάφρος που χώριζε την πόλη από το φρούριο, οι δενδροστοιχίες, οι πολυόροφες οικοδομές κλπ., δεν επιτρέπουν σήμερα να εκτιμήσει κανείς το επιβλητικό ύψος των τειχών, ενώ η παραλίμνια λεωφόρος με τα πλατάνια, δημιούργημα κι αυτή πολλών και μεγάλων επιχωματώσεων, ανέβασε την στάθμη του εδάφους και οι απόκρημνοι εκεί βράχοι δεν αναδύονται, όπως άλλοτε, απρόσιτοι και πανύψηλοι, από τα νερά της λίμνης. Η βραχώδης αυτή χερσόνησος, απροσπέλαστη από την πλευρά της λίμνης, δεν είχε παρά στενές και δύσκολες προσβάσεις από το μέρος της στεριάς. Οι προσβάσεις αυτές οχυρώθηκαν κάποτε και άρχισε να σχηματίζεται εκεί σιγά-σιγά μια ακρόπολη, καταφύγιο των ανθρώπων της περιοχής σε ώρες κινδύνου. Πότε οχυρώθηκαν αυτοί οι βράχοι και πότε άρχισε να σχηματίζεται ο πρώτος οικισμός σ' αυτή την ακρόπολη, ο αρχικός πυρήνας της μετέπειτα πόλης, δεν είναι γνωστό.

1.2. Η ονομασία της πόλεως των Ιωαννίνων

Στα κοιλάματα των απρόσιτων βράχων που προαναφέραμε, προϋπήρχαν, όταν η περιοχή ήταν ακόμη ακατοίκητη, ασκητήρια αναχωρητών, με υποτυπώδεις χώρους προσευχής, στα οποία ήρθαν να προστεθούν με τον καιρό μικρά εικονίσματα και ναΐσκοι. Κάποιος ναΐσκος του Αγίου Ιωάννου, σκαρφαλωμένος σε περίοπτη θέση ή σφηνωμένος κάπου στον πιο ψηλό βράχο, είχε δώσει καθώς φαίνεται στην περιοχή την ονομασία –ή κάποιον παραπλήσιο τύπο της ονομασίας– που πήραν έπειτα η ακρόπολη και ο αρχικός μικρός οικισμός: Ιωάννινα. Οι παλιοί Ηπειρώτες έλεγαν, –με τις συγκοπές του βόρειου γλωσσικού ιδιώματος: στ' Αγιάνν'να , στα Γιάνν'να ή Ιάνν'να και οι εγγράμματοι έγραψαν: τα Ιωάννινα. Η ονομασία αυτή, όνομα τοποθεσίας αρχικά και όχι πόλης, αντικατέστησε ίσως κάποια άλλη παλαιότερη, που δεν την ξέρουμε όπως δεν ξέρουμε επίσης την αρχαία ονομασία της πόλης εκείνης που είχε ακμάσει παλαιότερα στο γειτονικό λόφο της Καστρίτσας.

1.3. Η ιστορία της πόλης των Ιωαννίνων μέχρι το 1204.

Κατά την αρχαιότητα στην περιοχή που βρίσκονται τα Ιωάννινα σήμερα κατοικούσε μια ισχυρή πελασγική φυλή, οι Μολοσσοί. Ο βασιλιάς τους Πύρρος το 272 π.Χ., κατάφερε να ενώσει όλες τις ηπειρωτικές φυλές υπό την εξουσία του. Σ' αυτά τα χρόνια και αργότερα επί ρωμαϊκής εξουσίας δεν αναφέρεται πουθενά το όνομα της πόλης των Ιωαννίνων.

Σε σωζόμενες πηγές χριστιανών ελληνόφωνων δε συναντούμε καμιά ρητή μαρτυρία για την πόλη. Ωστόσο, διατυπώθηκε η γνώμη –αν και η αρχαία Εύροια βρισκόταν αρκετά μακριά, στη σημερινή Γλυκή, δίπλα στον Αχέροντα– ότι ο βραχώδης εκείνος λόφος, τον οποίο οχύρωσε ο Ιουστινιανός, η Νέα Εύροια, ήταν ίσως οι βράχοι των Ιωαννίνων. Ο Ιουστινιανός λοιπόν μεταφέρει την Εύροια και τη χτίζει στη βραχώδη χερσόνησο του Βράχου, δηλαδή στην περιοχή που περικλείεται σήμερα από το Γιαννιώτικο κάστρο. Ο Προκόπιος στο σύγγραμμά του «Περί Κτισμάτων Ιουστινιανού» αναφέρει ότι ο Ιουστινιανός στο στρατηγικό βράχο, που αποτελεί ένα φυσικό οχυρό, έκτισε την τρίτη δεκαετηρίδα του βου μετά Χριστόν αιώνα μια οχυρή πόλη στην οποία μετέφερε τους κατοίκους μιας άλλης πόλης. Για τους λόγους αυτούς οι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι τα Ιωάννινα χτίστηκαν γύρω στον 7ο αιώνα μ.Χ.

Πάντως το όνομα Ιωάννινα εμφανίζεται για πρώτη φορά κατά τον έβδομο αιώνα. Στη σύνοδο της Κωνσταντινούπολης το 879 μ.Χ. αναφέρεται ο Ζαχαρίας Επίσκοπος Ιωαννίνων. Από το 927 μ.Χ. και μετά τα Ιωάννινα αναφέρονται ως έδρα επισκοπής, όπως όριζε αυτοκρατορικό σιγίλιο, και υπάγονται στον αυτοκέφαλο Αρχιεπίσκοπο Βουλγαρίας με έδρα την Αχρίδα.

Αυτοκρατορικά έγγραφα του 1020 αναγράφουν τις μητροπόλεις και τις επισκοπές τις υπαγόμενες στη νεοσύστατη αυτοκέφαλη Εκκλησία της Αχρίδος, ορίζοντας συγχρόνως και τους κληρικούς και τους πάροικους, δηλαδή τους καλλιεργητές γαιών της καθεμιάς. Οι αναγραφές αυτές μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε συγκριτικά το μέγεθος και τη σημασία των αντίστοιχων πόλεων. Είναι φανερό ότι η πόλη

των Ιωαννίνων ήταν τότε μικρότερη από την Καστοριά, τα Σέρβια και τη Βέροια¹.

Η Άννα Κομνηνή στην «Αλεξιάδα» της αναφέρει ότι το 1081 εισέβαλε στην Ήπειρο ο Νορμανδός Βοημούνδος, κατέκτησε τα Ιωάννινα, επεσκεύασε τα τείχη και το φρούριο και άνοιξε γύρω από το κάστρο τάφρο που γέμιζε με τα νερά της λίμνης². Μετά την κατοχή των Νορμανδών, που ήταν ολιγόχρονη, τα Ιωάννινα επανέρχονται στους Βυζαντινούς. Από το Βυζαντινό χρυσόβουλλο και από εντυπώσεις ενός Άραβα περιηγητή, που επισκέφθηκε τα Ιωάννινα το 1153, φαίνεται ότι η πόλη στα χρόνια αυτά βρισκόταν σε μεγάλη ακμή.

1.4. Τα Ιωάννινα κατά την εποχή του Δεσποτάτου της Ηπείρου

Είναι γνωστό ότι το 1204 ο Βυζαντινός Μιχαήλ Άγγελος, από την οικογένεια των Κομνηνών, ίδρυσε κράτος με την επωνυμία Δεσποτάτο της Ηπείρου. Είχε πρωτεύουσα την Άρτα και ως ένα από τα σπουδαιότερα φρούρια, τα Ιωάννινα. Ο Μιχαήλ διοργάνωσε το κράτος του με μεγάλη φροντίδα και ικανότητα και το κατέστησε σεβαστό και υπο-

1. Για την Καστοριά λ.χ. ορίζονται 40 κληρικοί και 30 πάροικοι, για τη Γλαβίντσα και τὰ Κάνινα, στη Βόρειο Ήπειρο, επίσης 40 κληρικοί και 30 πάροικοι, για τὰ Σέρβια κοντά στην Κοζάνη 30 κληρικοί και 30 πάροικοι, για την Επισκοπή Ιωαννίνων οι μισοί: 15 κληρικοί και 15 πάροικοι. Δες: Εγκυκλ. Πάπυρος-Μπριτάνικα, άρθρο: Ιωάννινα, σελ. 65.

2. Χωρίς να κάνει λόγο για τον μικρό ή μεγάλο αριθμό των οικητόρων αυτού του τόπου.

λογίσιμο. Τα Ιωάννινα έγιναν ένα ισχυρό φρούριο, προπύργιο για τις βορεινές επιδρομές των Σλαύων και Αλβανών. Παράλληλα ενισχύθηκε και με επιφανείς ανθρώπους που κατέφυγαν στην πόλη ύστερα από την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και της Θεσσαλονίκης από τους Σταυροφόρους. Μετά τον Μιχαήλ Α΄ ανέλαβε την εξουσία ο αδερφός του Θεόδωρος και μετά ο Μιχαήλ Β΄ που έφερε το κράτος σε μεγαλύτερη ακμή, στερέωσε και διεύρυνε τα όρια του Δεσποτάτου. Την εποχή αυτή οι κάτοικοι των Ιωαννίνων συγκρότησαν μια ισχυρή πόλη, εδραιώθηκαν στο κάστρο, οργάνωσαν την άμυνά τους, εξασφάλισαν τις γαιοκτησίες τους και τις επεξέτειναν σε όλη τη γύρω περιοχή. Δημιούργησαν έτσι τις προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Ο Μιχαήλ Β΄ όμως ήρθε σε ρήξη με τον αυτοκράτορα της Νικαίας Μιχαήλ Παλαιολόγο, νικήθηκε στην Πελαγονία και κατέφυγε στη Λευκάδα και Κεφαλλονιά. Το 1259, μετά τη μάχη της Πελαγονίας, στα Ιωάννινα ήρθαν οι Φράγκοι και Ανδηγαυοί με σκοπό να βοηθήσουν το Μιχαήλ Β΄. Δεν έμειναν όμως για πολύ, γιατί με τη συμπεριφορά τους εξήγειραν τη δυσαρέσκεια των Ηπειρωτών και ο Μιχαήλ ανέκτησε ένα μεγάλο τμήμα του Δεσποτάτου. Το 1271 το Δεσποτάτο, ύστερα από το θάνατο του Μιχαήλ, διαιρέθηκε. Ο Νικηφόρος πήρε την Ήπειρο, την Ακαρνανία, την Αιτωλία και τα νησιά Κέρκυρα, Κεφαλλονιά και Ιθάκη. Επειδή κινδύνευε από τις επιθέσεις του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β΄, ο Νικηφόρος δέχτηκε να γίνει υποτελής στο βασιλιά της Νεάπολης. Το 1296 διαδέχθηκε το Νικηφόρο ο πενταετής γιος του Θωμάς, που κηδεμονεύονταν από τη μητέρα του Άννα. Η Άννα όμως στράφηκε εναντίον της Νεάπολης και ζήτησε συμμαχία με τον αυτοκράτορα της Κων-

σταντινούπολης. Από το γεγονός αυτό άρχισαν πόλεμοι στα εδάφη της Ηπείρου. Πολεμούσαν οι Ηπειρώτες, οι Βυζαντινοί, οι δυτικοί της Νεάπολης, οι Ενετοί, οι Σέρβοι, οι Αλβανοί και τα Ιωάννινα γνωρίζουν για λίγο διάφορους κυρίαρχους.

1.5. Τα Ιωάννινα Σερβοκρατούμενα

Το 1349 η Ήπειρος καταλαμβάνεται από το Στέφανο Δουσάν (1331-1353), κράλη της Σερβίας, που με τις επεκτάσεις του προσπαθούσε να δημιουργήσει νέα αυτοκρατορία, αντίστοιχη του Βυζαντίου. Διοικητής των Ιωαννίνων διορίστηκε ο Πρελούμπος. Διάδοχός του ήταν ο Θωμάς Πρελούμπος (1367) ο οποίος έκανε μεγάλες ζημιές και προξένησε φοβερά δεινά στην πόλη. Κατά τα χρόνια της τυραννίας του, οι Αλβανοί αρχίζουν τις επιδρομές τους και προσπαθούν να καταλάβουν τα Ιωάννινα. Μετά από αυτόν τη διοίκηση της πόλης ανέλαβε η σύζυγός του Μαρία Αγγελίνα Παλαιολογίνα, η οποία παντρεύεται το Φλωρεντίνο ηγεμόνα Ιζάουλο. Ο Ιζάουλος διοίκησε με καλό και συνετό τρόπο. Απαγόρευσε τις βιοπραγίες και παρεχώρησε πολλά προνόμια. Ο Ιζάουλος αγάπησε τα Ιωάννινα και εξακολουθούσε να αμύνεται στις επιδρομές των Αλβανών. Το 1387 αναφέρεται καινούργια πολιορκία των Ιωαννίνων από τον Μπούα Σπάτα, Αλβανό φύλαρχο και ο Ιζάουλος για να αντεπεξέλθει εναντίον των Αλβανών κάλεσε για βοήθεια τους Τούρκους. Διάδοχος του Ιζάουλου ορίστηκε ο δούκας της Κεφαλλονιάς Κάρολος Α΄ ο Τόκκος που δεν πρόφθασε να αναλάβει τη διοίκηση, γιατί στο μεταξύ ο Μπούας Σπά-

τας κατέλαβε την πόλη. Αυτό δεν κράτησε πολύ γιατί ο Κάρολος Τόκκος το 1418 καταλαμβάνει τα Ιωάννινα. Ο Τόκκος διοίκησε από το 1418 μέχρι το 1429 με τρόπο συνετό και δίκαιο και η πόλη άρχισε πάλι να βρίσκει την παλιά της ακμή. Από το 1429 μέχρι το 1448 διοικητής ήταν ο Κάρολος Β΄ Τόκκος. Ο Κάρολος Α΄ είχε και νόθα παιδιά, τα οποία μόλις ενηλικιώθηκαν ζήτησαν μερίδιο στην εξουσία και επειδή ο Κάρολος Β΄ αρνήθηκε, ζήτησαν βοήθεια από τους Τούρκους που κατείχαν τη Θεσσαλονίκη.

1.6. Τα Ιωάννινα επί Οθωμανών και οι σχέσεις χριστιανών - μουσουλμάνων στα Ιωάννινα, πριν από την εποχή του Αλή πασά

Το 1389, η μάχη του Κοσσυφοπεδίου άνοιξε τον δρόμο για την επέκταση των οθωμανών στα δυτικά βαλκάνια και τη βόρεια Ελλάδα. Ήδη από το 1380 μνημονεύεται η παρουσία των Τούρκων στον ηπειρωτικό χώρο³. Το 1387 ...υπήγεν ο δεσπότης Ιζαού εις τον Αμιράν...⁴ και το 1390 ...ο Μελκουτζής στέλλεται υπό του Αμιρά από την Θεσσαλονίκη... στην Ήπειρο, ο δεσπότης των Ιωαννίνων, μαζί με τον καίσαρα της Θεσσαλίας, ...εις συμμαχίαν υπάγει... και διατρίβει κοντά στον Αμιρά έναν περίπου χρόνο⁵. Οι Τούρκοι επανέρχονται λίγες δεκαετίες αργότερα και το 1418, πολιορκούν και καταλαμβάνουν το Αργυρόκαστρο. Το 1430, όταν

3. Δες ΧΡΟΝΙΚΟΝ τών Ιωαννίνων, παράγρ. 23.

4. Δες ΧΡΟΝΙΚΟΝ τών Ιωαννίνων, παράγρ. 33.

5. Δες ΧΡΟΝΙΚΟΝ τών Ιωαννίνων, παράγρ. 35.

οι τούρκοι εκπολιόρησαν και κατέστρεψαν τη Θεσσαλονίκη εξανδραποδίζοντας 7.000 Θεσσαλονικείς, οι Γιαννιώτες, αναμετρώντας τις απειλές και τις υποσχέσεις που τους απηύθυνε ο Τούρκος αρχιστράτηγος, διαπραγματεύτηκαν την αναίμακτη υποταγή και φρόντισαν να περισώσουν ό,τι ήταν δυνατόν να περισώσουν. Γραπτές εγγυήσεις, ο “ορισμός” του αρχιστράτηγου Σινάν πασά τον Οκτώβριο του 1430, επέτρεψαν στους Γιαννιώτες να σώσουν την πόλη τους από τη λεηλασία και την καταστροφή, να αποφύγουν τη σφραγή και την αιχμαλωσία και να εξασφαλίσουν και κάποια πρόνομια όπως: να μην έχουν πιασμόν παιδίων (δηλ. παιδομάζωμα), να διατηρήσουν τις εκκλησίες τους, τις καμπάνες, καθώς και ορισμένους θεσμούς τοπικής αυτοδιοίκησης καθώς –το σημαντικό και σπάνιο σε περιπτώσεις κατακτήσεων– οι άρχοντες, όσοι έχουν τιμάρια πάλιν να τα έχουν.

Η κατάσταση για τους Γιαννιώτες ήταν κάτι παραπάνω από ευχάριστη, εάν λάβουμε υπόψη μας την κατάσταση που επικρατούσε τότε στον κόσμο και τηρουμένων φυσικά των αναλογιών με την κατάσταση σε άλλα μέρη της οθωμανικής επικράτειας.

Η συνθήκη αυτή, που αναφέραμε, μεταξύ άλλων, όριζε ότι ο Μητροπολίτης θα απένειμε δικαιοσύνη και θα είχε τα εκκλησιαστικά δικαιώματα. Επίσης, τα μεγάλα κτήματα θα παρέμεναν στους ιδιοκτήτες τους. Έτσι οι κάτοικοι των Ιωαννίνων θα εισέπρατταν τους φόρους⁶, πράγμα που είχε ως συνέπεια να έχουν και πολεμική δύναμη. Οι Τούρκοι δε θα μπορούσαν να κατοικήσουν στο Κάστρο των Ιωαννίνων.

6. Πρβλ. Γ. Βλαχειδης, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, σ. 119-120.

Την εποχή εκείνη τα θρησκευτικά κριτήρια ήταν επικρατέστερα των εθνικών και, αφού οι πολέμαρχοι του Σουλτάνου παρέμεναν χριστιανοί, διατηρούσαν την Ελληνικότητα και διεκρίνονταν στους πολέμους με δική τους σημαία (με την παράσταση του Αγίου Γεωργίου). Όλα τα παραπάνω προνόμια όμως απέβησαν “άγραφος χάρτης”, αφού στην ουσία δεν παρέχονταν στους χριστιανούς καμιά ασφάλεια ζωής, τιμής και περιουσίας. Η παραπάνω συνθήκη του Σινάν πασά τηρήθηκε με γενικώς ασαφή τρόπο και όσο χρόνο θεωρήθηκε από τον κατακτητή χρήσιμη για τη νομιμοποίηση της εξουσίας του⁷. Έτσι, εξαιτίας της συχνής παρασπονδίας των τούρκων ως προς τις συνθήκες, άρχισε ο εν πολλοίς εκούσιος εξισλαμισμός⁸. Οι μεγαλοκτηματίες δηλαδή, αναγκάστηκαν να εξισλαμιστούν με σκοπό να διατηρήσουν αλλαξοπιστώντας τα τιμάρια τους. Τους μιμήθηκαν φυσικά και οι φτωχοί κολλήγοι με σκοπό να ελαφρύνουν κάπως το δικό τους ζυγό της δουλείας. Πολλές φορές βέβαια, ως γνωστόν, παρατηρήθηκε η γνωστή και συνήθης απάνθρωπη συμπεριφορά των Τούρκων στους χριστιανούς, την οποία συνόδευε ο βίαιος και ακούσιος εξισλαμισμός.

Κατά το 1515-1520 ο Σουλτάνος Σελίμ Α΄ απαγόρευσε τη λατρεία της χριστιανικής θρησκείας, ήθελε να μεταβάλει τις χριστιανικές εκκλησίες σε τζαμιά και να εξολοθρεύσει με σφαγή τους χριστιανούς. Όμως τον έπεισαν⁹ να εγκαταλείψει τα σχέδιά του ο Σεϊχουλισλάμ Τζεμαλί και ο Μέγας Βεζύρης Πιρί πασάς, επικαλούμενοι το Κοράνιο. Έτσι, μέχρι

7. Πρβλ. Γ. Βλαχειίδης, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ 1929, σ. 255-263.

8. Πρβλ. Εφημ. ΑΙΩΝ, 21-8-1875, αρ. 3160.

9. Πρβλ. Κ. Παπαρρηγόπουλος, ΙΣΤΟΡΙΑ Ε΄, σ. 45.

το 1611, μπορούμε να πούμε ότι οι χριστιανοί των Ιωαννίνων είχαν διατηρήσει την πολιτική τους δύναμη (αυτοτέλεια).

Η καταστολή όμως της εξέγερσης του Σκυλόσοφου Διονυσίου¹⁰ το 1612, έδωσε αφορμή να αναθεωρήσουν οι Τούρκοι την πολιτική τους έναντι των χριστιανών. Έγιναν σκληρότεροι και περισσότερο πιεστικοί. Έδιωξαν τους χριστιανούς από το Κάστρο, μετέβαλαν το μητροπολιτικό ναό του Κάστρου σε τζαμί και προέβησαν σε φοβερές σφαγές των χριστιανών. Στο Κάστρο εγκαταστάθηκαν οι Τούρκοι, αφού γκρέμισαν τις χριστιανικές εκκλησίες¹¹. Αφαίρεσαν από τους σπαχήδες, τους έφιππους χριστιανούς αρχηγούς στρατιωτικών δυνάμεων, τη διοίκηση των τμημάτων και τα προνόμια, εκτός εάν ασπάζονταν τον Ισλαμισμό.

Συνέπεια των παραπάνω είναι και το μεγάλο μεταναστευτικό ρεύμα Ηπειρωτών στην Ιταλία, Ρωσία, Μ. Ασία και σε άλλες περιοχές. Από τους μεγάλους γαιοκτήμονες, όσοι δεν έφυγαν, άλλοι εξισλαμίσθηκαν ομαδικά και άλλοι περιήλθαν σε μεγάλη φτώχεια και δυστυχία¹². Να λάβουμε

10. Πρβλ. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1928, σ. 180· ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1960, σ. 350· Δ. Σαλαμάγκα, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, Τ.145, σ. 374.

11. Πρβλ. ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ, τ. 23, σ. 277.

12. Πρβλ. Κ. Άμαντου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1930, σ. 209· Δ. Σάρρου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1928, σ. 169-210· εφημ. ΗΠΕΙΡΟΣ Ιωαννίνων 1923, αρ.86-87· Κ. Μέρτζου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1938, σ. 81-90· Χρ. Παπαδοπούλου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 1933, σ. 150-188· Αραβαντινός, ΧΡΟΝΙΚΑ Α', σ. 220-274· Κ. Σάθα, ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΕΛΛΑΣ, σ. 214-222· Ι. Λαμπρίδου, ΖΑΓΟΡΙΣΙΑΚΑ, σ. 309-311.

υπόψιν μας επίσης ότι συνυπήρχαν πρόσθετοι λόγοι για την ηυξημένη φυλετική μας αιμορραγία κατά την εν λόγω περίοδο. Το 1642, όταν γεννήθηκε ο σουλτάνος Μεχμέτ Δ', ίσχυε ακόμη ο νόμος των Τούρκων να αρπάζουν τα παιδιά των χριστιανών αντί δασμού. Τα αγόρια τα προόριζαν για γενίτσαρους και τα κορίτσια για "εκδουλεύσεις οικιακάς" στους προύχοντες.

Το 1646 ο Σουλτάνος Ιμπραήμ επέμενε να πραγματοποιήσει τα σχέδια κατά των χριστιανών, που δεν είχε πραγματοποιήσει ο Σελίμ Α' κατά το 1515-1520, όπως προαναφέρθηκε. Πείστηκε, τελικά όμως κι αυτός, και δεν έβαλε σε εφαρμογή τους σκοπούς του, μόνο όταν κατάλαβε ότι αυτό θα τον έβλαπτε οικονομικά, αφού οι χριστιανοί πλήρωναν το μεγαλύτερο μέρος των εσόδων της αυτοκρατορίας. Ποτέ όμως δεν έπαψαν οι Τούρκοι να πιέζουν τους χριστιανούς.

Το τραγικότερο σημείο της αλλαξοπιστίας ήταν ωστόσο, ότι οι εξωμότες χριστιανοί ήθελαν συζύγους χριστιανές που τις εκβίαζαν να αλλάξουν κι αυτές πίστη. Τα συνοικέσια αυτά επιδείναν την κατάσταση σε βάρος των χριστιανών. Την τραγωδία της εξωμοσίας¹³ μας παρουσιάζει η δημοτική μούσα με τους εξής στίχους:

«...Σίντα¹⁴ πας στην Εκκλησιά με λαμπάδες, με κεριά
και με μοσχοθυματά
για προσκύνα και για μας, και για μας τους χριστιανούς.
Τι μας πήρεν η Τουρκιά και μας πάνε στα τζαμιά
και μας σφάζουν σαν τ' αρνιά.
Σαν τ' αρνιά την Πασχαλιά. Τα κατσίκια τ' Αγιωργιού».

13. Πρβλ. Ι. Λαμπρίδης, ΑΓΑΘΟΕΡΓΗΜΑΤΑ, τόμ. Β', σ. 225-226.

14. Σίντα, δηλαδή: Σύ όταν.

Αυτό το δημοτικό τραγούδι θεωρείται ο θρήνος του χριστιανισμού της Ηπείρου. Χρονικά τοποθετείται στα 1600-1700 και αναφέρεται στον ομαδικό, δια της βίας, εξισλαμισμό. Όσοι με τη βία τούρκεψαν, παρακαλούν τους χριστιανούς να προσευχηθούν και γι' αυτούς. Ο 17ος αιώνας είναι ο πλέον κρίσιμος για τους χριστιανούς της Ηπείρου. Ο Ισλαμισμός προχωρούσε με φοβερό ρυθμό και οι αρνησίθρησκοι γίνονταν πολλές φορές φοβεροί διώκτες των χριστιανών αδελφών τους. Στις δύσκολες αυτές στιγμές οι χριστιανοί ζητούσαν προστασία και δύναμη στις εκκλησίες και στα μοναστήρια. Γι' αυτό αυτή την εποχή ανακαινίστηκαν και χτίστηκαν εκκλησίες και πολλά μοναστήρια¹⁵, που τα περισσότερα ήταν πολύ απομακρυσμένα από κατοικημένες περιοχές.

Στα μέσα του 18ου αιώνα ο κίνδυνος αυξήθηκε αφού οι εξισλαμισμοί πήραν ομαδικό χαρακτήρα. Το χειρότερο είναι ότι οι Σπαχήδες¹⁶ έκαναν πολλές καταχρήσεις και πίεζαν τους ταλαίπωρους ραγιάδες. Στην Ήπειρο ο θεσμός αυτός των Σπαχήδων είχε κάτι το ιδιαίτερο: οι περισσότεροι ήταν εξισλαμισθέντες χριστιανοί και φανατικότεροι των

15. Πρβλ. Γ. Οικονόμου, ΑΠΟ ΤΗΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑΝ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, ΗΠΕΙΡ. ΕΣΤΙΑ, Ιούνιος 1952, σ. 237-241.

16. Σπαχήδες: Η λέξη παράγεται από την Τουρκική λέξη Σιπάχ, που σημαίνει ιππέας. Ήταν τιμαριούχοι οπλοφόροι και είχαν το δικαίωμα ισόβια να νέμονται τη δεκάτη ορισμένων δημοσίων γαιών. Όταν εστρατεύοντο στα όρια της Ηπείρου είχαν δική τους σημαία που έφερε το Σταυρό και την εικόνα του Αγ. Γεωργίου εφίππου, όταν εστρατεύοντο εκτός ορίων της Ηπείρου είχαν τούρκικη σημαία. Το σύστημα των Σπαχήδων καταργήθηκε οριστικά το 1844 (Πρβλ. ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, τόμ. Α', σ. 22 και Λαμπρίδου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, τευχ. Γ' σ. 7).

μουσουλμάνων. Τα Ιωάννινα όμως παρά το σκληρό ζυγό των Τούρκων κατάφεραν να διατηρούν τη δυναμικότητά τους και να γίνουν φωτεινή εστία Παιδείας. Σύμφωνα με μαρτυρίες τα Ιωάννινα ξεχώριζαν για τον πλούτο τους και το ανεπτυγμένο εμπόριο, που διενεργούσαν με τη Μασσαλία, την Τεργέστη και τη Νεάπολη.

Έτσι είχε η κατάσταση, όταν ο Αλής¹⁷ κατέλαβε την πόλη των Ιωαννίνων.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

17. Πρβλ. Γ. Σιορόκας, ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, Ηπειρ. Ημερολόγιο, 1989, σ. 76-84· Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΝΕΝΛΗ, τόμ. 1, 1895, σ. 46,47,53.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ιστορική κατάσταση στα Ιωάννινα επί Αλή πασά

2.1. Τα Ιωάννινα υπό την εξουσία του Αλή πασά

Όταν ο Αλή πασάς ανέλαβε τη διοίκηση της τοπαρχίας των Ιωαννίνων¹⁸, η πόλη των 30.000 κατοίκων –στην πλειοψηφία τους Έλληνες– είχε σπουδαία ανάπτυξη. Η ευημερία της οφειλόταν και στο αξιόλογο εμπόριο στο οποίο είχαν επιδοθεί με επιτυχία οι κάτοικοί της. «Τα Γιάννενα διαλάμπουν για τον πλούτο και τη μόρφωση των κατοίκων τους», γράφει ο Δηκ¹⁹ και θεωρούνται «μητρόπολις πάσης μαθήσεως» και Αθήνα της Νεώτερης Ελλάδος²⁰. Σύμφωνα με την απαρίθμηση που έκανε η οθωμανική κυβέρνηση το 1731, η

18. Η τοπαρχία των Ιωαννίνων από το 1740 ήταν εξαρτημένη από το Σαντζιάκ της Θεσσαλίας με έδρα τα Τρίκαλα. Κατά το δεύτερο ήμισυ του ΙΗ΄ αιώνα σταμάτησε αυτή η εξάρτηση και η τοπαρχία διοικείται από πασά που διορίζεται άμεσα από την Πύλη. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος 1, σ. 52.

19. Πρβλ. Σπύρος Εργολάβος, ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ, Ιωάννινα, 1995, σ. 28· Μουφίτ Αχμέτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, Ιωάννινα, 1993, σ. 98.

20. Πρβλ. Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, Αθήνα, σ. 132, 133, 151.

πόλη των Ιωαννίνων είχε 8.000 οικογένειες δηλαδή 40.000 κατοίκους, εκ των οποίων τα 3)4 ήταν χριστιανοί²¹. Κέντρο της πόλης ήταν το Κάστρο, που περιελάμβανε ένα τζαμί (ένα από τα δεκαεννέα της πόλης), είχε έξι εκκλησίες, πέντε τουρκικά μοναστήρια και δύο συναγωγές. Ο Αραβαντινός αναφέρει 1.000 μουσουλμανικές κατοικίες, 2.000 ελληνικές, 200 εβραϊκές και σχολεία ελληνικά και τουρκικά.

Οι Έλληνες ξεχώριζαν από τους Τούρκους: ήταν πιο φωτισμένοι, ευγενικοί, έξυπνοι, αντίθετα από τους Τούρκους που ήταν στη συμπεριφορά τους αλαζονικοί, απαθείς, τεμπέληδες, βίαιοι, γενικά απολίτιστοι. Ωστόσο, υπήρχαν και πολλοί εύποροι κάτοικοι της πόλης των Ιωαννίνων που ήταν τοκογλύφοι, καταπιεστές και δυσκόλευαν την κοινωνική κατάσταση της πόλης. Είναι γενικά παραδεκτό ότι ο Αλή πασάς, όταν ανέλαβε την εξουσία, διεμόρφωσε διαφορετικές συνθήκες στα Γιάννενα, που ευνόησαν το ελληνικό στοιχείο και κατέστησαν ευχερέστερη την πολιτισμική του ανάπτυξη²². Φυσικά, θα εξετάσουμε στη συνέχεια και στην παρούσα ενότητα εάν αυτό είναι αλήθεια και μέχρι ποιο βαθμό ισχύει.

Ο Αλή πασάς γεννήθηκε²³ το 1743-44. Η πατρική οικογένε-

21. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος 1, σ. 50-52.

22. Πρβλ. Κωνσταντίνος Α. Βακαλόπουλος, ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 76.

23. Για το έτος γέννησης του Αλή υπάρχουν διαφωνίες. Ο Π. Αραβαντινός, Χρονογραφία της Ηπείρου, εν Αθήναις 1856, τ. 1, σ. 250-251, τοποθετεί τη γέννηση του Αλή Πασά το 1743-4. Την άποψη αποδέχονται ο Σπ. Αραβαντινός, Ιστορία Αλή Πασά του Τεπελενλή. Συγγραφείσα επί τη

νεια²⁴ του Αλή καταγόταν από τη φάρα του Μέτσο Χούσου, που ήταν άνθρωποι αγράμματοι, αλβανόγλωσσοι, απολίτιστοι, που λήστευαν και εκβίαζαν. Ο πατέρας του Αλή, ο Βελή μπέης, υπήρξε κυβερνήτης του σαντζακίου του Δελβίνου. Μετά τον πρόωρο θάνατό του οι γειτονικοί μπέηδες άρπαξαν μεγάλο μέρος από την περιουσία της οικογένειας και ο μικρός Αλής άρχισε να συνοδεύει τη δυναμική μητέρα του Χάμκω σε ληστρικές επιδρομές. Από τον πατέρα του ο Αλής είχε πολλές αρνητικές επιδράσεις στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Η μητέρα του Αλή, Χαμκώ²⁵, γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Κόνιτσα, επαρχία του Ν. Ιωαννίνων, σ' ένα σπίτι αρχοντικό²⁶, με παραδόσεις, με ελληνικές ρίζες, με μια

βάσει ανεκδότων έργων του Παναγιώτου Αραβαντινού, εν Αθήναις 1895 (φωτομηχ. επανέκδ. από τις εκδ. Πύρος, Αθήνα 1979, σε δύο τόμ. με συνεχή σελιδαρίθμηση), σ. 7 και σημ. 2, καθώς και ο Αχμέτ Μουφίτ, Αλή πασάς ο Τεπελενλής (1744-1822), μετ. Α. Ν. Ιορδάνογλου, προλ. - σημ. Κώστα Π. Βλάχου, έκδ. Ε.Η.Μ., Ιωάννινα 1980, σ. 31. Ωστόσο ο Σκιώτης, ό.π., σ. 270-271, τοποθετεί τη γέννηση του Αλή γύρω στο 1750.

24. Πρβλ. Περιοδικό ΚΟΝΙΤΣΑ, τεύχος 77, σ. 302.

25. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος 1, κεφ. Β', σ. 8,9,14,21· Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος ΙΑ', σ. 86,380· Π. Αραβαντινός, ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, τεύχος 2, σ. 86,263· Ιωάννης Λυμπερόπουλος, Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΜΠΕΗΔΩΝ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ ΚΑΙ Ο ΚΟΝΙΤΣΙΩΤΗΣ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, Περιοδικό ΚΟΝΙΤΣΑ, τεύχος 77, σ. 302-313· Rouqueville, HISTOIRE DE LA REGENETATION DE LA GRECEE, σ. 15, 18· Ευρ. Σούρλας, Η ΚΟΝΙΤΣΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, Ηπειρωτικά Χρονικά, 1929, σ. 288· Α. Ευθυμίου, ΣΕΛΙΔΕΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ, 1997, Κόνιτσα, σ. 15-172· Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μετάφραση από τα τουρκικά Α. Ν. ΙΟΡΔΑΝΟΓΛΟΥ, Ιωάννινα, 1993, σ. 31-34.

φιλοσοφία για τη ζωή τελείως διαφορετική από του συζύγου της Βελή μπέη. Έδειχνε σεβασμό στο χριστιανισμό και στους λειτουργούς του, αγάπη στην ελληνική γλώσσα και τα ελληνικά γράμματα. Από τη μητέρα του ο Αλής είχε πολλές θετικές επιδράσεις στη διαμόρφωση του χαρακτήρα του. Η μεγάλη αντίθεση χαρακτήρων των γονιών του, είχε αντίκτυπο στο χαρακτήρα του Αλή, που έγινε αντιφατικός και κυκλοθυμικός τύπος.

Η αρχή της ανόδου του Αλή συμπίπτει με την παρουσία του κοντά στους πασάδες²⁷, οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με τη φύλαξη των στενών. Το 1775 υπηρετούσε ως υπασπιστής του ισχυρού Κούρτ²⁸ πασά του Βερατίου. Ο Αλής σε χρονικό διάστημα πέντε μηνών κατόρθωσε να γίνει ο ισχυρότερος στην περιοχή και να πείσει γι' αυτό και την Πύλη. Διεκδίκησε με τη βοήθεια των Βενετών²⁹ το αξίωμα του κυβερνήτη του Δελβίνου. Έτσι το 1784 έλαβε το αξίωμα του mir-i-miram (πασάς δύο ιππουρίδων) και διορίστηκε κυβερνήτης του Δελβίνου. Ύστερα από 20 χρόνια ζωής στα βουνά, πραγματοποίησε τη φιλοδοξία του να αποκτήσει κι αυτός τον τίτλο και το αξίωμα του πατέρα του. Δύο χρόνια αργότερα, διορίστηκε κυβερνήτης της περιοχής των Τρικάλων και τον επόμενο χρόνο, όταν πέθανε ο Κούρτ πασάς, η

26. Σώζεται μέχρι σήμερα.

27. Ο Μουσταφά αγάς Κόκας και ο Σελήμ μπέης ήταν πασάδες, προβλ. Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 42,43.

28. Προβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος 1, σ. 15· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ' σ. 86· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 36, 37, 38.

29. Προβλ. Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 43, 44· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ' σ. 380.

Πύλη όρισε τον Αλή ως διάδοχό του. Το 1788 έγινε επίσημος κυβερνήτης³⁰ στα Γιάννενα.

Όταν έγινε πασάς στα Γιάννενα, πρώτο έργο του Αλή, ήταν να περιορίσει τα άτακτα και ατίθασα στοιχεία, δηλαδή τους σπαχήδες³¹ και τους Αλβανούς, που έκαμαν επιδρομές. Ο Αλής, για να εμπνεύσει στους υπηκόους του εμπιστοσύνη δεν καταδίωξε κανένα στην αρχή και έδειξε φιλία σε χριστιανούς και μουσουλμάνους. Προσέλαβε μάλιστα στην υπηρεσία του και σε εμπιστευτικές θέσεις ικανούς χριστιανούς. Ο Ι. Λαμπρίδης γράφει: “Λέγεται, ότι κατ’ αρχάς ούτος (ο Αλής) είχε συλλάβει την αποτρόπαιον ιδέαν να εξισλαμίσει πάντας τους προκρίτους και νοημονεστέρους χριστιανούς της Ηπείρου. Αποσόβησε δε το μέγα τούτο δεινόν επιτηδείως, ο πιστός αυτού υπηρετής και σύμβουλος Αθανάσιος Βάγιας, ειπών και πείσας αυτόν να πράξη όλως τουναντίον, να σεβαστή δηλαδή το θρήσκευμα αυτών. Διότι, εάν ποτέ η οθωμανική κυβέρνησις και οι οθωμανοί επιτεθώσι

30. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄ σ. 86, 379-382· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μεταφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 5-28· Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος 1, 1895, σ. 46, 47, 53.

31. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 109, 110· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μεταφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 6,7· ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΗΠΕΙΡΟΥ, τόμος Α΄, σ. 22· Λαμπρίδου, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, τεύχ. Γ΄ σ. 7, 19· Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, Αθήνα, σ. 15· Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ναύπλιον, 1834, σ. 17, 18· Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος 1, σ. ζ΄, ιθ΄.

κατ' αυτού, μόνο οι χριστιανοί θα υπερασπισθώσιν και σώσουσιν αυτόν. Οι λόγοι ούτοι μεγίστην τω σατράπη εντύπωσιν ενεποίησαν και εισηκούσθησαν. Διό και περιποιείτο τους χριστιανούς, οίτινες απετέλουν τα 3)4 των υπηκόων του, ηννόει αυτούς και έδιδεν αξιώματα”³². Έτσι σταμάτησαν οι εξισλαμισμοί και σε μικρό χρονικό διάστημα επανήλθε στη χώρα η ευνομία, όπως μπορεί να νοηθεί για την εποχή του τρόμου και της αυθαιρεσίας, (γνωστή η τραγική κατάσταση του παιδομαζώματος).

Πολύτιμο ντοκουμέντο για την ιστορική κρίση γύρω από την προσωπικότητα του Αλή είναι ένα άρθρο της ελληνικής “Εφημερίδος” (1790-1798) της Βιέννης, που ήταν δημοσιογραφικό όργανο της ομάδος του Ρήγα, από το οποίο πληροφορούμαστε για τις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων: “Γραφαί από πολλά μέρη της Ρούμελης κηρύττουν την ευτυχίαν των ραγιαδων υπό την ηγεμονίαν του ηγεμόνος πάσης Ηπείρου και πασά των Ιωαννίνων Αλή. Η υψηλότης του, αφού έκαμε εις εκείνα τα μέρη ν’ απολαμβάνουν οι χριστιανοί μιαν άκραν ειρήνην και ελευθερίαν, ηθέλησε να τους ελαφρώσει και από τα δοσίματα και συμφωνώντας μαζί τους ένα διωρισμένον ελαφρόν δόσιμον, όπου να του δίδουν δύο φορές τον χρόνο με την ησυχίαν των, εσήκωσε και να μην είναι τελείως κοτζάμ-πασήδες, κα-

32. Πρβλ. Ι. Λαμπρίδης, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, τόμος Β', Ιωάννινα, 1971, σ. 31-32· Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, Αθήνα, σ. 19, 20· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μεταφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 48,49· Σπύρος Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα, σ. 20

ψιμάλιδες και οι τοιούτοι, αξιώνοντας η υψηλότης του μόνον έναν άρχοντα της πόλεως των Ιωαννίνων, προεστώτα του Ζαγορίου και όλων των πέριξ χωρίων του κυρίου Ιανούτζου Αλεξίου δια να κυβερνήσει αυτήν την υπόθεσιν. Όθεν εις Ιωάννινα ευρίσκεται ο λαός εις μεγάλην χαράν, επειδή τα δοσίματά τους είναι ασυγκρίτως ολιγώτερα, ήγουν το 1/5 από το τι έπρεπε να δώσουν πρωτύτερα. Όλες οι πολιτείες και χώρες της Ρούμελης, αφού και ήκουσαν ετούτο το άξιον της υψηλότης του κατόρθωμα, χαίρονται ελπίζοντας να απολαύσουν και αυτάί μίαν τέτοιαν σοφήν και φρόνιμον διάταξιν και προστρέχουν θεληματικώς υπό την σκέπην του ύψους τους”³³.

Πραγματικά ο Αλής σε μικρό χρονικό διάστημα δημιούργησε τέτοια ατμόσφαιρα στην πόλη των Ιωαννίνων και σ’ όλες τις περιοχές που ασκούσε την εξουσία του, ώστε οι χριστιανοί θεωρούσαν τον Αλή προστάτη τους και πολλές φορές άφηναν την περιουσία τους αφύλαχτη, αφού πια δεν φοβόταν τις κλοπές³⁴. Συμπεριφέρθηκε κατ’ αυτόν τον τρό-

³³ Τάσος Βουρνάς, ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, σ. 28, 29 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ’ σ. 107, 110· Αραβαντινός, τόμος 1, σ. κβ’, 57· Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 62· “ΕΦΗΜΕΡΙΣ” Μαρκιδών Πουλίων, φύλλο 30 Δεκεμβρίου 1791.

³⁴ Πρβλ. Σπύρος Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα, σ. 37, 38· εδώ αναφέρεται και το παρακάτω λογοτέχνημα:

Μια μέρα ένας αγωγιάτης που του είχαν κλέψει τα μουλάρια, πήγε στον Αλή. Ο Αλή τον ρώτησε:

- Ποιός σου τα πήρε;
- Δεν ξέρω, πασά μου, μου τα έκλεψαν την ώρα που κοιμόμουνα.
- Και γιατί ορέ, να κοιμηθείς στο τρίστρατο και να μην έχεις το νου

πο ο Αλής στους χριστιανούς αρχικά, μόνο και μόνο για να εδραιώσει την εξουσία του. Αργότερα και πολλές φορές ήταν αντιφατικός και αρνητικός απέναντι στους χριστιανούς, πάντοτε ανάλογα με τις επιδιώξεις του.

Το μόνο που ενδιέφερε τον Αλή ήταν η εξουσία. Γι' αυτό χειριζόταν όλες τις υποθέσεις του για δικό του όφελος και με οποιονδήποτε τρόπο, είτε είχε να κάνει με χριστιανούς, είτε με μουσουλμάνους, είτε με τους οικείους του: με ραδιουργίες, δολοπλοκίες, δωροδοκίες, προδοσία, εκβιασμούς, δολοφονίες, σφαγές, με σκόπιμες φιλίες. Συνεπώς οι χριστιανοί "τυχαία" ευνοήθηκαν από τον Αλή, όσο ευνοήθηκαν. Χωρίς κανένα θρησκευτικό συναίσθημα οποιουδήποτε είδους, μπορούσε ο Αλής να είναι μουσουλμάνος με τους μουσουλμάνους και χριστιανός με τους χριστιανούς, όπως κάθε φορά τον βόλευε.

Όσον αφορά στα θετικά αποτελέσματα της περιστασιακής συμπεριφοράς του Αλή υπέρ των χριστιανών: Η αυστηρή διοίκηση που ασκούσε, η σύσταση αστυνομίας³⁵, η δημιουργία στρατού, ο έλεγχος της αυθαιρεσίας, είχαν ως συνέπεια να ανεβεί το βιοτικό επίπεδο των κατοίκων, αφού "προκόβανε" οι δουλειές των κατοίκων. Οργάνωσε την ορεινή χώρα σε "κόλια ή φυλακεία", όπου διόρισε τους

σου στα ζωντανά;

– Γιατί, Πασά μου, αγρυπνάς εσύ για όλους μας.

Τα μουλάρια φρόντισε ο Αλή και βρέθηκαν αμέσως.

35. Πρβλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 41, 42· Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος 1, 1895, σ. 146, 181, 343-346 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ.107.

“Δερβεναγάδες” που ήταν κυρίως χριστιανοί· αυτό είχε ως συνέπεια να ελέγχουν τα στενά χριστιανοί και να διευκολύνεται η εμπορική ζωή τους και η ελευθερία κινήσεων για τον αγώνα τους κατά των Τούρκων.

Με την αγγαρεία των χριστιανών κατοίκων κατασκεύασε βασικούς δρόμους με κέντρο την πόλη των Ιωαννίνων, όπως προς Θεσσαλονίκη, Αργυρόκαστρο, Άρτα, Πρέβεζα· έτσι διευκολύνθηκαν οι χριστιανοί στην εσωτερική διακίνηση του εμπορίου και όχι μόνο.

Ο Αλής υπολόγιζε³⁶ πολύ τους χριστιανούς γιατί διεκρινοντο στην πολιτική, στην πολεμική αρετή και στη φιλοτιμία, γι’ αυτό τις περισσότερες υποθέσεις του στους Έλληνες εμπιστευόταν παρά στους Οθωμανούς· γι’ αυτό στην αυλή του είχε και πολλούς χριστιανούς. Συνέπεια αυτών ήταν να ακούγεται η ελληνική γλώσσα στην αυλή του Αλή, μάλιστα και η αλληλογραφία του να γίνεται στα ελληνικά³⁷. Άλλη σοβαρή συνέπεια αυτών ήταν ότι οι χριστιανοί χρησιμοποίησαν κατάλληλα την εύνοια του Αλή³⁸ υπέρ της διατήρησης

36. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμ. 1, σ. κβ’· Σπύρος Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, σ. 39.

37. Από το σχέδιο συμμαχίας που είχε προτείνει ο Αλή στους Ρώσους τον Ιούνιο του 1791, συμπεραίνουμε ότι ο Αλή ήθελε να γίνει ανεξάρτητος ηγεμόνας μέσα σε ένα κράτος του οποίου οι υπήκοοι, χριστιανοί και μουσουλμάνοι, θα είχαν ίσα δικαιώματα, αλλά η παιδεία και η γλώσσα θα ήταν ελληνική. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ’, σ. 96.

38. Την εύνοια του Αλή πολλές φορές χρησιμοποίησε ο Παπαρηγόπουλος για να προστατέψει ομογενείς. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, σ. 286· Στέφανος Ι. Παπαδόπουλος, ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΦΙΛΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ, Ιωάννινα 1970.

της θρησκείας τους και υπέρ του αγώνα για την ελευθερία τους.

Μερικές φορές έδειξε σεβασμό και στους Έλληνες καλόγερους. Έχτισε με δικά του έξοδα πολλά μοναστήρια, όπως στη Ζαγορά, των Ταξιαρχών, στο Παλέρμο της Χειμάρρας, του Αϊ-Νικόλα στο Κολικόντασι. Χαρακτηριστική είναι η εύνοια που έδειξε στον Κοσμά τον Αιτωλό. Άλλες φορές έδειξε την εύνοιά του και στις εκκλησίες³⁹ των χριστιανών. Είχε σχετικές εντολές για να φυλάξει τα κτήματα των εκκλησιών από αρπακτικές διαθέσεις γειτόνων ή άλλων. Γι' αυτό είχαμε μεγάλη αύξηση της εκκλησιαστικής γαιοκτητικής περιουσίας στην Ήπειρο⁴⁰.

Υπέρ των χριστιανών φαίνεται και η παρακάτω ενέργεια του Αλή: Κατέστρεψε το μουσουλμανικό χωριό Μελισόβα, για να δείξει ευγνωμοσύνη στο χριστιανικό χωριό Χοστέβα.⁴¹ Θετική συμπεριφορά υπέρ των χριστιανών, επέδειξε και στην επαρχία της Κόνιτσας: Επειδή νεόφυτοι μουσουλμάνοι⁴² είχαν γίνει φοβεροί διώκτες των χριστιανών,

39. Η κυρά-Βασιλική, σύζυγος του Αλή, είχε χτίσει και επισκευάσει πολλές εκκλησίες στην περιφέρεια των Ιωαννίνων. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μετάφραση από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1996, σ. 160.

40. Πρβλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 36

41. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΝΕΝΛΗΣ, μετάφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα 1993, σ. 38, 47· Αραβαντινός, ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα (εκ του τυπογραφείου Βλαστού, 1856, Ηλ. Ρίζου), σ. 251-255.

42. Πρβλ. Παπαρηγόπουλος, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος Ε', σ. 449· Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος 1, σ. 77, 78.

αρπάζοντες, κλέπτοντες και φονεύοντες, ο Αλής έστειλε αξιόμαχη δύναμη και απάλλαξε την επαρχία της Κόνιτσας από αυτές τις πιέσεις και τους διωγμούς των μουσουλμάνων. Την ίδια πολιτική αργότερα άσκησε και κατά των μπέηδων της Κόνιτσας, όταν εγκληματούσαν και καταπίεζαν τους χριστιανούς.

Για τη θετική συμπεριφορά του απέναντι στους χριστιανούς, ο Αλής επηρεάστηκε και από τη γυναίκα του την Εμινέ⁴³. Η Εμινέ ήταν πολύ γενναιόδωρη στους δυστυχημένους και πιεσμένους ανθρώπους. Μεγαλύτερη όμως επίδραση στον Αλή άσκησε η κυρά-Βασιλική⁴⁴, η οποία είχε κερδίσει την αγάπη του Αλή και υποστήριξε πολλές φορές τους χριστιανούς ομοθρήσκους της. Η ίδια μάλιστα είχε καταφέρει μέσα στο παλάτι του Αλή να κτίσει εκκλησιάκι για να προσεύχεται.

Οι Τούρκοι, εξαιτίας της αμάθειάς τους, δεν εμπόδισαν την πνευματική ανάπτυξη⁴⁵ των Ελλήνων και σ' αυτό οφεί-

43. Πρόκειται για τη Γκιουλσούμ Χανούμ, κόρη Καπλάν Πασά, που πολλές φορές απέτρεψε τον Αλή από αυθαιρεσίες και εγκλήματα. Πρβλ. Χρ. Σούλης, ΤΟΥΡΚΙΚΑΙ ΕΠΙΓΡΑΦΑΙ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, Η', 1933, σ. 91 και Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 39.

44. "Εγένετο δε κατά το διάστημα του βίου της μετά του Αλή πολλών σώτειρα και ευεργετική, δαμάζουσα τα πάθη του τέρατος και λυτρούσα τόσους Χριστιανούς εκ της σφαγής". Πρβλ. Ι. Λαμπρίδου, Ηπειρωτικά Μελετήματα, τεύχος Β', σ. 60. Η Βασιλική καταγόταν από το χωριό Πλεσιβίτσα Φιλιατών. Δέκα χρονών όταν ήταν την πήρε ο Αλή στο παλάτι του. Αργότερα την παντρεύτηκε.

45. Ο Αλή Πασάς διαμόρφωσε τέτοιες συνθήκες στα Γιάννενα που κατέστησαν ευχερέστερη την πολιτισμική τους ανάπτυξη. Πρβλ. Κων/νος Α. Βακαλόπουλος, ΣΥΓΧΡΟΝΑ ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΑ ΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙ-

λεται η σωτηρία του Έθνους των Ελλήνων. Ο ιστορικός Ιωάννης Φιλήμονας αναφέρει σχετικά: “Εις την αμάθειαν των Τούρκων πρέπει να ομολογήση ο Έλλην και τινά χάριν. Τους διεκράτει αυτή αλυσοδεμένους τρόπον τινά εις μίαν θέσιν, ένεκα της οποίας ηγνόουν, ποία μέτρα ωφέλουν, και ποία έβλαπτον αναφορικώς ως προς το πολιτικόν των Σύστημα. Οιστρηλατούμενοι ούτοι από προσφοράς χρημάτων, άπαξ δεδομένων, ή και αδύνατοι να εκτιμώσι τα αγαθά και την δύναμιν των Φώτων, εσυγχώρουν την σύστασιν Σχολείων με ευκολίαν... Εξάγεται λοιπόν, ότι η Τουρκική κυριαρχία, ήτις και επέφερε τα πάνδεινα δια την βαρβαρότητα της, ήτο προτιμητέα δια την αμάθειαν της μέχρι τινός παρά πάσαν άλλην συστηματικήν και πεφωτισμένην Δυναστείαν. Η Ιστορία θέλει διαιωνίσει την ευγνωμοσύνην του Έθνους προς εκείνους, δια της γενναίας προσπαθήσεως των οποίων έλαβον ύπαρξιν τα Γυμνάσια των Ιωαννίνων... Το Σχολείο των Ιωαννίνων διευθυνόμενον από τους Μπαλάνους, Σουγδουρείς, Μελετίους και άλλους, διέχυσε πρώτον εις την Ελλάδα φώτα, αν και μικρά, Φιλοσοφίας... Τα Μοναστήρια, εις τα οποία εύρισκον οι Έλληνες πολλήν ηθικήν παρηγορίαν, ήσαν τα σπουδαστήρια της Ελληνικής και αι αποθήκαι δημοσίων βιβλιοθηκών αξίων λόγου· οι δε νάρθηκες και τα προαύλια των Ναών τα προπαιδευτικά καταγώγια των παιδων...”⁴⁶. Ο Αδαμάντιος Κοραής δεν έκαμε καθόλου λάθος

ΣΜΟΥ ΣΤΑ ΒΑΛΚΑΝΙΑ, Θεσσαλονίκη, 1994 σ. 76. Ο ίδιος ο Αλής ήθελε να συναναστρέφεται με λογίους. Έφερε μάλιστα στα Γιάννενα και όργανα Φυσικής. Πρβλ. Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 157

46. Πρβλ. Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ (Ιστορικόν Δοκίμιον), Ναύπλιο, 1834, σ. 2, 17, 53-71.

όταν κατά το 1807 κήρυξε : “Η είναι βέβαιον, ότι ενεργείται της Ελλάδος η αναγέννησις, ή δεν είναι τίποτε βέβαιον εις τον Κόσμον”⁴⁷. Συνεπώς οι χριστιανοί ευνοούνται στο να διατηρήσουν τη θρησκεία τους και την ελληνικότητά τους.

Επειδή η φιλοδοξία του Αλή ήταν να μεγαλώσει την προσωπική του δύναμη σε βάρος των οθωμανών και να υπονομεύσει την εξουσία του σουλτάνου και το γόητρο της Πύλης, συχνά χρησιμοποίησε τις διαμαρτυρίες των Ελλήνων, για να καταδικάσει ο ίδιος τους Τούρκους δυνάστες τους. Άλλοτε κατέδιδε ισχυρούς μπέηδες στον σουλτάνο ότι συνομωτούσαν εναντίον της Πύλης και άλλοτε τους δολοφονούσε μυστικά χωρίς άλλη διαδικασία. Ο Αλής γι’ αυτούς τους λόγους άφησε ελεύθερους τους αρματωλούς, γιατί γνώριζε πόσο μισούσαν τους Τούρκους και πόσο επιθυμούσαν να παίξουν ένα ρόλο στην επανάσταση που προετοιμαζόταν⁴⁸.

Όλα αυτά συνετέλεσαν ώστε οι χριστιανοί να ευνοούνται στη διατήρηση της θρησκείας τους και της ελληνικής τους συνείδησης, στο να έχουν περιθώρια να οργανώσουν καλύτερα τον αγώνα τους κατά των οθωμανών, στις καλύτερες σχέσεις τους με τους μουσουλμάνους και στην αποδυνάμωση της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Όσον αφορά στα αρνητικά αποτελέσματα της περιστασιακής συμπεριφοράς του Αλή σε βάρος των χριστιανών: Οι χριστιανοί της Πωγωνιανής και της Ζαγοράς υπέφεραν

47. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 441 (Αναβίωσις της Ελλάδος).

48. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ.379-382.

πολλά από την τακτική του Αλή⁴⁹ Έτρεφε επίσης μεγάλο μίσος κατά των Χορμοβιτών και Λεκλιωτών⁵⁰. Σε αυλή μοναστηριού⁵¹ –για να τους εξαπατήσει– συγκέντρωσε τους κατοίκους του Χορμόβου, άοπλους χριστιανούς, και τους έσφαξε όλους. Μετά λεηλάτησε την κώμη του Χορμόβου και της Λέκλης. Την περιουσία των χριστιανών κατοίκων τη μοίρασε ο Αλής σε Τουρκαλβανούς Λιάπηδες⁵². Έτσι δύο ανθηρές χριστιανικές κοινότητες εξαφανίστηκαν, γιατί είχαν την ατυχία να είναι αντίπαλοι του Αλή. Φοβερή ήταν η σφαγή –κατά την παράδοση– τριών χιλιάδων χριστιανών, όταν δύο χιλιάδες περίπου Αλβανοί με αρχηγό τον Γιουσούφ Αράπη, έφθασαν νύχτα κοντά στον Άγιο Βασίλειο και τη Νιβίτσα. Παραμονή Πάσχα του 1797 και οι χριστιανοί είχαν συγκεντρωθεί στις εκκλησίες να γιορτάσουν την Ανάσταση. Οι Αλβανοί εισέβαλαν στις εκκλησίες και κατέσφαξαν τους περισσότερους και τους ιερείς. Το αίμα των αθώ-

49. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος Ι', σ. 16-18.

50. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 8, 17, 32, 253, και Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 45, 46, 47, 59, 60.

51. Το μοναστήρι βρισκόταν μεταξύ Λέκλης και Χορμόβου και ήταν αφιερωμένο στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Ήταν αντικείμενο σεβασμού μουσουλμάνων και χριστιανών. Η μονή ανακαινίστηκε το 1864 από τον εθνικό ευεργέτη Ε. Ζάππα. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 32.

52. Οι Αλβανοί υποδιαιρούνται στους Γκέγκηδες που κατοικούν στη Σκόδρα, στην Αχρίδα, στην Πρεζρένη και στα Σκόπια, στους Τόσκηδες, στο Βεράτι, στο Τεπελένι, στην Πρεμετή, στους Λιάπηδες που κατοικούν στο Αργυρόκαστρο, και στους Τσάμηδες που κατοικούν στην Παραμυθιά, στους Φιλιάτες και στο Μαργαρίτι. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 93.

ων ανδρών, γυναικών και παιδιών έρρεε και μόλυνε τα θυσιαστήρια. Τη σφαγή ακολούθησε ο εμπρησμός των σπιτιών και η λεηλασία. Ο Γιουσούφ επέστρεψε με πολλά κεφάλια χριστιανών, να διακοσμούν το στόλο του⁵³.

Όταν οι Σουλιώτες εγκατέλειψαν την πατρίδα τους, ένα σώμα 1.000 ανδρών έφτασαν σε ένα μοναστήρι στο Ζάλογγο, όπου δέχτηκαν επίθεση. Οι πύλες του μοναστηριού παραβιάστηκαν και άρχισε η σφαγή. Εξήντα γυναίκες και παιδιά που κατάφεραν να διαφύγουν στα γύρω βουνά έπεσαν και γκρεμίστηκαν τραγουδώντας το χορό του Ζαλόγγου με μια τελική κραυγή τραγικού θριάμβου. Από τον κατατρογμό των Σουλιωτών, μονάχα στη Σαμονίβα άφησε να μείνουν δύο ή τρεις οικογένειες χριστιανικές, για να κάνουν το ψωμί της τουρκικής φρουράς της Κιάφρας⁵⁴. Αποπειράθηκε επίσης να δολοφονήσει τον επίσκοπο Παραμυθιάς Χρύσανθο στην Πάργα⁵⁵.

Οι στρατιώτες του Αλή και του Βρυώνη στην πόλη του

53. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος Ι΄, σ. 96· Σπύρος Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα, σ. 69, 70, 71· Τάσος Βουρνάς, ΣΥΝΤΟΜΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, σ.25· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 64· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄ σ. 388.

54. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 20, 76, 89, 90, 96, 97, 403, 406, 416, 420· Ουίλλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, σ. 135· Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, σ. 177, 185· Αδ. Κοραΐς, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ ΥΠΟΜΝΗΜΑ, 1803· Χ. Περραιβός, ΠΡΩΤΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΣΟΥΛΙΟΥ· Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ναύπλιο, 1834, σ. ι΄, ια΄, ιβ΄.

55. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 78.

Μπερατίου απεγύμνωσαν, εξύβρισαν και ελεηλάτησαν οθωμανούς και χριστιανούς⁵⁶. Πάσχα διάλεξαν δύο χιλιάδες άνδρες υπό την διοίκηση του Γιουσούφ Αράπη και βάδιζαν κατά της Χειμάρρας⁵⁷. Στη λειτουργία της Ανάστασης και ενώ την ίδια ώρα ένας αριθμός από νέα ζευγάρια τελούσαν τους γάμους τους, οι Τούρκοι όρμησαν μέσα στην εκκλησία κι άρχισαν να σφάζουν το εκκλησίασμα (6.000 περίπου), χωρίς καμία διάκριση. Όσοι επέζησαν, για να σώσουν τη ζωή τους υποχρεώθηκαν να γίνουν μουσουλμάνοι. Ο Αλής έχτισε γι' αυτούς τζαμιά και μοναστήρια⁵⁸.

Στις παραπάνω περιπτώσεις παρατηρούμε ότι χρησιμοποίησε ο Αλής την πίστη των χριστιανών χωρίς σεβασμό στους ιερούς χώρους τους. Όλες αυτές οι αθρόες σφαγές των χριστιανών, αποδεικνύουν άνθρωπο αιμοχαρή, χωρίς κανένα ενδιασμό. Έτσι οι χριστιανοί από φόβο ήταν πολλές φορές πειθήνια όργανά του, όπως στο παρακάτω παράδειγμα: Στην εκστρατεία του κατά του Γαρδικίου ο Αλής είχε και χριστιανούς οπλίτες υπό τον Θανάση Βάγια. Όταν παραδόθηκε το Γαρδίκι, με τον όρο να συνοδευτούν οι κά-

56. Πρβλ. του ιδίου, σ. 199· Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 50, 93, 96-98, 100-101, 108, 119, 121-122.

57. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 10-11, 20, 39-40, 58, 63-65, 67, 116, 122-123· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 12, 20, 31, 32, 61, 412.

58. Γι' αυτό το ανδραγάθημα, η Πύλη αντάμειψε τον Αλή με τον τίτλο του Arslan (Λιονταριού). Πρβλ. Ουίλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, σ. 83· Σπ. Μελάς ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, σ. 309. Συμπεριφέρθηκε έτσι ο Αλής, επειδή οι Χειμαριώτες είχαν υποστηρίξει τους Σουλιώτες.

τοικοί του⁵⁹ στα Γιάννενα ένοπλοι και αβλαβείς, ο όρος δεν τηρήθηκε και τους φυλάκισαν στα κελιά της μονής του Σωτήρα (στο νησί των Ιωαννίνων), όπου τους φύλαγαν αυστηρά. Είναι γνωστό πόσο ήθελε να εκδικηθεί τους Γαρδικιώτες ο Αλή. Και η εκδίκηση (χασμ)⁶⁰ λογίζονταν καθήκον και νόμος επιτακτικός για τους μουσουλμάνους. Στις 15 Μαρτίου 1812, στο πανδοχείο Βαλιερέ, είχε έγκλειστους τους Γαρδικιώτες και κανένας δεν υπάκουε στις διαταγές του Αλή να τους φονεύσουν, ούτε οι μουσουλμάνοι στρατιώτες του. Δυστυχώς, το απαίσιο αυτό έργο δέχτηκαν χριστιανοί υπό τον Θανάση Βάγια. Ο φόβος είχε κάμει τους χριστιανούς πειθήνια όργανα του Αλή. Την άλλη μέρα στο σημείο της σφαγής τοποθετήθηκε πλάκα με την επιγραφή, στην τουρκική γλώσσα, που σε μετάφραση έλεγε: *Είθε ν' απολεσθώσιν ούτω πάντες οι εχθροί της οικογενείας του Αλή*⁶¹. Γι' αυτή την πράξη των χριστιανών ο Αραβαντινός αναφέρει τα παρακάτω: "Αλλά, παρά πάσαν ταύτην την εκ των πραγμάτων και των διεθνών συμβάσεων προκύπτουσαν αλήθειαν, ευρέθη δύναμις χριστιανική θυσιάσασα, ένεκα δή-

59. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ 381.

Η τρομερή σφαγή στο Γαρδίκι έδωσε αφορμή στο Μαχμούτ να επιβάλει τις πρώτες κυρώσεις κατά του Αλή. Η σφαγή στο Γαρδίκι εικονίζεται σε πίνακα ζωγραφικής στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη στην Αθήνα. και Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 232, 233, 253 και Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 32-33, 37, 55, 59, 107, 109-111, 144.

60. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 233, 266.

61. Πρβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, Β΄ μέρος, σ. 237.

θεν της σιωπής της συνθήκης, το δίκαιον ολοκλήρου του χριστιανικού λαού και υποβάλλουσα τούτου πάντη αδικαιολογήτως υπό την απηνεστέραν των δουλειών”⁶².

Ο Αλής καλλιεργούσε κλίμα ραδιουργίας και προδοσίας, για να πετυχαίνει κάθε φορά τους σκοπούς του. Αυτή η τακτική είχε αρνητικές συνέπειες στις σχέσεις χριστιανών-Μουσουλμάνων και στην κοινωνική ζωή των χριστιανών: ο ένας πρόδιε τον άλλον και μερικές φορές και οι ιερείς τους καλόγερους και αντίστροφα.

Και από τις ιδιοτροπίες της Χαϊνίτσας⁶³, αδελφής του Αλή, είχαν πανικοβληθεί πολλές φορές οι κάτοικοι της πόλης των Ιωαννίνων. Εκτός από τον πανικό και το φόβο για τη ζωή τους οι χριστιανοί αδικήθηκαν από τον Αλή πολλές φορές και για διάφορα. Για τον Αλή το σύστημα του σφετερισμού ήταν το συνηθισμένο, γι’ αυτό ο Αλής δήμευε την περιουσία των χριστιανών με ποικίλες δικαιολογίες, αληθινές ή φανταστικές. Τα μπουντρούμια ήταν γεμάτα από πολλούς χριστιανούς για περιουσιακούς λόγους. Τους κρατούσε στα Γιάννενα χρόνια, ώσπου να καταφέρει να του πουλήσουν ή να του χαρίσουν τα κτήματά τους⁶⁴. Μάλιστα θέσπισε και σχετικό νόμο, σύμφωνα με τον οποίο είχε ο Αλής την επικαρπία της περιουσίας όλων εκείνων που πέθαιναν, χωρίς να αφήσουν αρσενικό κληρονόμο.

62. Πρβλ. Του ιδίου, σ. 253.

63. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 31-32, 42 και Ουίλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, σ. 137, 143, 151.

64. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 161.

Η μεγάλη φιλαργυρία⁶⁵ που είχε ο Αλής τον οδήγησε και σε άλλες πολλές αδικίες σε βάρος των χριστιανών. Όσοι κάτοικοι ήταν ξενιτεμένοι⁶⁶, έπρεπε να αφήσουν ως κληρονόμο της περιουσίας τους τον Αλή, για να ζουν ανενόχλητοι οι συγγενείς τους στην Ήπειρο. Αν κανείς εμπορευόμενος Ηπειρώτης (στην Αυστρία - Βενετία - Μολδοβλαχία κλπ.) επέστρεφε στην πατρίδα του, έπρεπε πρώτα να φιλοδώρησει με μεγάλη ποσότητα πολυτίμων πραγμάτων τον Αλή. Αυτό είχε ως συνέπεια να μένουν μακριά από την πατρίδα τους πολλοί Ηπειρώτες. Επίσης, για την πιο ασήμαντη νίκη του στρατού του έπρεπε να του δώσουν όλοι χαρίσματα. Οι συνήθειες για πλούσια χαρίσματα ήταν καινούριες για τους ραγιαδες. Ο Αλής, και όταν έκαμε δώρα, απαιτούσε να τα πληρώσουν διπλά. Τους εκπροσώπους της εκκλησίας τους “ξάφριζε” με ξεχωριστή λαιμαργία. Εξοικονομούσε χρήματα και με την επιβολή της αναγκαστικής⁶⁷ εργασίας των χριστιανών. Επέβαλε φόρους εντελώς αυθαίρετα. Μόνο από τα Γιάννενα έπαιρνε κάθε χρόνο ποσό που αντιστοιχούσε περίπου σε 12.000 λίρες Αγγλίας της εποχής εκείνης. Επέβαλε, επίσης, τέλη για όλες τις εξαγωγές και εισαγωγές στο εμπόριο. Είχε την ικανότητα να ανεβάσει τις τιμές της αγοράς,

65. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μετάφρ. από τα τουρκικά Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 49 και Ουίλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, μετάφρ. Μιχαήλ Ε. Παπαϊωάννου, σ. 70, 71.

66. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 408 και Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 162.

67. Πρβλ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος Ι', 1895, σ. 343-346.

για να θησαυρίσει ο ίδιος. Είχε εγκαταστημένους αντιπροσώπους στην Αυστρία και τα λιμάνια της Μεσογείου, στα πριγκιπάτα του Δούναβη κ.λ.π. και με το στόλο του, που κυκλοφορούσε στην Αδριατική, πουλούσε υπερτιμημένα (20%) τα εμπορεύματα στους εμπόρους⁶⁸. Μονοπωλούσε ο ίδιος το σημαντικό μέρος της εμπορικής κίνησης και παρενέβαινε ενεργά στην ομαλή διαδικασία της. Μονοπωλούσε δηλαδή τις εξαγωγές των σιτηρών, μαλλιού, ξυλείας και ζωων που συγκέντρωνε από την εσωτερική αγορά. Αλλάζε, επίσης, αυθαίρετα τον τόπο και το χρόνο των εμποροπανηγύρεων⁶⁹.

Ο Αλής ήταν ο μεγαλύτερος έμπορος και ιδιοκτήτης “γαιών” στα Βαλκάνια (αφού κατείχε 935 τσιφλίκια)⁷⁰. Ο ίδιος δε βοηθούσε στην κυκλοφορία του χρήματος, γιατί το αποθησαύριζε, ενεργώντας έτσι αρνητικά στο εμπόριο και τη βιομηχανία⁷¹. Γι’ αυτό η τάξη των εμπόρων και βιοτεχνών ήταν εχθρική απέναντί του⁷².

Σε κώδικα μονής αναφέρεται: “Επειδή ήρθε κάποιος Αλή πασάς, δυστυχεί πολλά όλο το γένος των χριστιανών από τα βαρέα δοσίματα και αρπαγές και αδικίας. Ούτε είναι δυνα-

68. Πρβλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 45.

69. Πρβλ. του Ιδίου, σ. 41, 42 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 172, 173. (Το 1800 ιδρύει και ο ίδιος ο Αλής ένα εμπορικό πανηγύρι στα Γιάννενα).

70. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 379, 380.

71. Πρβλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΩΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 41, 42.

72. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ, τό. ΙΑ΄, σ. 407, 408.

τόν τα κακά όπου γίνονται να τα περιγράψει κανείς. Οι άνθρωποι του είναι γυμνοί, βάρβαροι, τετραχηλισμένοι, ανόσιοι λαίμαργοι, αχρείοι και απάνθρωποι, μισόχριστοι και άσπλαχνοι”⁷³.

Οι πιέσεις και αδικίες του Αλή ανάγκασαν πολλούς χριστιανούς να μετοικήσουν⁷⁴. Άλλοι με τη θέλησή τους, άλλοι με τη βία. Οι παρακάτω στίχοι δύο δημοτικών τραγουδιών δείχνουν καθαρά τον πόνο του ξεριζωμού από την πατρίδα τους.

*Σκάφτε βαθειά, σκάφτε πλατειά, όλα σας τα κιβούρια,
και τ' ανδρειωμένα κόκκαλα ξεθάφτε των γονιών σας,
Τούρκους δεν επροσκύνησαν, Τούρκοι μη τα πατήσουν!”*

Και άλλο δημοτικό τραγούδι:

*“Ακούς τον θρήνο τον πολύ, όπου βογκούν τα δάση,
και το δαρμό που γίνεται, τα μαύρα μοιρολόγια;
Είναι π' αποχωρίζονται τη δόλια την πατρίδα.
Φιλούν τις πέτρες και τη γη κι ασπάζονται τη χώρα”⁷⁵.*

Η διαρροή των απελπισμένων χριστιανών ραγιαδών προς άλλα μέρη υπήρξε μεγάλη, όπως διαπιστώνεται από φιρμάνι του Μαχμούτ Β΄, το Μάρτιο του 1816⁷⁶.

73. Εν πλησιοχώρω της νυν Θεσσαλίας επαρχία κειμένης. Προβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, μέρος α΄, σ. 42, 43.

74. Προβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμ. ΙΑ΄, σ. 408 και Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 162.

75. Προβλ. Σπ. Π. Αραβαντινός ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, μέρος α΄, σ. 265.

76. Προβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 408, 409.

Ο Αλής διατηρούσε χαρέμια με άνδρες, γυναίκες και παιδιά. Πολλούς τους έπαιρνε με τη βία. Χαρακτηριστική περίπτωση η αρπαγή μιας όμορφης γυναίκας την ημέρα του γάμου της. Ο άντρας αυτοκτόνησε⁷⁷. Έκλεβε, επίσης, με οποιονδήποτε τρόπο τα όμορφα παιδιά, γι' αυτό οι χριστιανοί τα έκρυβαν⁷⁸. Άλλες γυναίκες “αγόραζε”. Μερικοί μάλιστα θεωρούσαν καύχημα που για την εύνοια του πασά “παζάρευαν” τη γυναίκα ή την αδελφή τους για το χαρέμι του. Αυτό είχε ως συνέπεια αρκετές γυναίκες από όλες τις κοινωνικές τάξεις, παντρεμένες και ανύπαντρες, χριστιανές και μουσουλμάνες, να κάμουν ζωή ανήθικη. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η Κυρα-Φροσύνη που, ενώ ο σύζυγός της έλειπε, έγινε ερωμένη του Μουχτάρη, γιού του Αλή⁷⁹.

Κατά τα άλλα ο Αλής υποκρινόταν ότι προστάτευε τα ήθη ενώ για τη δική του ανήθικη ζωή έλεγε ότι τον διέφθειραν οι κάτοικοι των Ιωαννίνων. Στηριζόταν σε κάποια διάταξη του “σερί” (του ιερού μουσουλμανικού δικαίου) και τιμωρούσε αυστηρά την πορνεία. Και, βέβαια, χρησιμοποιούσε το μουσουλμανικό δίκαιο κατά της πορνείας, για να τιμωρήσει όποιους εκείνος ήθελε, δίκαια ή άδικα. Αν οθωμανίδα είχε σχέση με χριστιανό, έπρεπε να πεθάνει πετρο-

77. Πρβλ. Ουϊλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, μετάφρ. Παπαϊωάννου, σ. 82· Αχμέτ Μουφίτ, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 9, 79 και Σπ. Π. Λάμπρου, ΣΕΛΙΔΕΣ ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Αθήνα, 1928, σ. 17.

78. Πρβλ. Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, Αθήνα, σ. 14, 15.

79. Πρβλ. Σπ. Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, σ. 121, 122, 129.

βολημένη. Για να δείξει ο Αλής ότι φρόντιζε για την εξυγίανση της δημόσιας ηθικής της πόλης των Ιωαννίνων, έπνιξε την Κυρά-Φροσύνη μαζί με 15 άλλες γυναίκες ελεύθερων ηθών στη λίμνη⁸⁰. Κατά συνέπεια, τα χαρέμια του Αλή δημιούργησαν μεγάλα οικογενειακά προβλήματα στην κοινωνία των χριστιανών και μεγάλη ηθική διαφθορά στην πόλη των Ιωαννίνων. Ο Αλής άλλοτε έδειχνε ότι προστάτευε⁸¹ τους χριστιανούς, άλλοτε φερότανε βίαια⁸², ανάλογα με τις επιδιώξεις του. Αλλοπρόσαλλος, καιροσκόπος, εκβιαστής, φιλοχρήματος, φιλήδονος, υστερόβουλος, ματαιόδοξος, αντιφατικός, κυκλοθυμικός, ραδιούργος, δολοπλόκος, τυραννικός, αιμοχαρής, ατομιστής, σκληρός, εκδικητικός, ριψοκίνδυνος. Χρησιμοποίησε έξυπνους τρόπους, για να φτάνει στο σκοπό του. Πολλές φορές χρησιμοποίησε την πίστη των

80. Πρβλ. Α. Π. Κουτσαλέξης, ΔΙΑΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ ΠΕΡΙΕΡΓΑ ΤΙΝΑ ΙΣΤΟΡΗΜΑΤΑ, ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΟΥ 21, τ. 7, σ. 219 κ. εξ.· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 79, 80 και Σπ. Π. Λάμπρου, ΣΕΛΙΔΕΣ ΕΚ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, Αθήνα, 1928, σ. 18.

81. Πρβλ. "ΕΦΗΜΕΡΙΣ" Μαρκιδών Πουλίων, φύλλο 30 Δεκεμβρίου 1791· Σπ. Π. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, σ. κβ' του ιδίου, τόμος Ι', σ. 57, 75, 77, 78, 79, και Λαμπρίδης ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, τεύχος Ι', σ. 34.

82. Πρβλ. Λαμπρίδης ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, Γ', σ. 36, 37· Παπαρηγόπουλος ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος Ε', σ. 414, 449· Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος Ι', σ. κβ, 19, 20, 42, 43, 233, 266, 343, και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 110, 111, 414.

χριστιανών⁸³ με οποιονδήποτε τρόπο, για να ικανοποιήσει τα σχέδιά του: Όταν ήταν να χτυπήσει τόπους μουσουλμανικούς χρησιμοποιούσε χριστιανικό στρατό, για να έχει καλύτερα αποτελέσματα. Όταν ήθελε να κάνει αθρόες σφαγές των χριστιανών, χρησιμοποιούσε τις χριστιανικές γιορτές και τους χώρους τους, αρκεί να πετύχαινε τους σκοπούς του. Σε πολλές συνθήκες ο Αλής χρησιμοποιούσε την πίστη των χριστιανών ως εγγύηση και επικύρωση, ώσπου να πετύχει αυτό που ήθελε, και μετά δεν τηρούσε τις συμφωνίες του. Χρησιμοποίησε και τον κλήρο, για να επιβάλει τις απόψεις του στους χριστιανούς. Ανάγκασε το 1789 το μητροπολίτη Ιωαννίνων Ιερόθεο⁸⁴ να γράψει στον επίσκοπο Παραμυθιάς και στους Παργινούς να σταματήσουν να βοηθούν τους Σουλιώτες. Δόλο χρησιμοποίησε το 1798 στον αρχιεπίσκοπο Άρτας Ιγνάτιο⁸⁵, ο οποίος είχε πιστέψει “στις αγαθές του προθέ-

83. Πρβλ. Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μετάφρ. από τα τουρκικά Ιορδάνογλου, Ιωάννινα 1993, σ. 162· φερμάνι στον Χουρσίτ που στάλθηκε για το θάνατο του Αλή τον 5ο μήνα του σεληνιακού έτους 237, δηλαδή το 1821· Αραβαντινός, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 162· Τάσος Βουρνάς, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ, σ. 87.

84. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 90, 403· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 134· Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΚΑΤΑΛΟΓΟΙ ΤΩΝ ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ηπειρωτικά Χρονικά, ΙΒ΄, 1937, σ. 70.

85. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 90, 389, 399, 403· Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 70, 80, 94, 134· Μητροπολίτου Σάρδεων Γερμανού, ΕΠΙΣΚΟΠΙΚΗ ΚΑΤΑΛΟ-

σεις". Αυτός παρέσυρε τους Πρεβεζαίους, που είχαν καταφύγει στο Άκτιο, και τους μετέφερε στη βόρεια ακτή του Αμβρακικού κόλπου, όπου ο Αλής τους αποκεφάλισε⁸⁶.

Ωφέλησε, λοιπόν, ή έβλαψε ο Αλής τους χριστιανούς όχι για θρησκευτικούς αλλά για προσωπικούς λόγους εξουσίας. Βασικός σκοπός του ήταν να υπονομεύσει⁸⁷ την εξουσία του σουλτάνου. Η αποδυνάμωση όμως της οθωμανικής αυτοκρατορίας, την οποία επεδίωκε ο Αλής, ευνόησε τους χριστιανούς στον αγώνα τους για την ελευθερία από τον τουρκικό ζυγό. Η αυταρχική και αλαζονική του διάθεση τον είχαν κάνει απρόσεκτο και, τελικά, τον έφεραν αντιμέτωπο με το σουλτάνο. Μια σύγκρουση που οφείλεται στην αδυναμία του κέντρου να ελέγχει τις επαρχίες⁸⁸. Στα 80 του χρόνια ο Αλής –προδομένος από τους γιούς του– αμύνεται σπασμωδικά. Καταφεύγει στο μοναστήρι του Αγίου Παντελεήμονα,

ΓΟΙ ΤΩΝ ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ ΚΑΙ ΑΛΒΑΝΙΑ ΕΠΑΡΧΙΩΝ ΤΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΙΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ, Ηπειρωτικά Χρονικά, ΙΒ΄, 1937, σ. 15. Ανωνύμου του Έλληνας, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΑΡΧΙΑ, εκδ. Β΄, εισαγωγή-επιμέλεια Ν. Β. Τωμαδάκη, σ. 133, σημ. α΄. Πρβλ. σχετικά με τον Πορφύριο, ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΒ΄, σ. 73.

86. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ, τ. ΙΑ΄, σ. 406 και Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 10, 20-22, 63-64, 69, 71, 73-74, 88-89, 91, 93, 98, 103, 114, 119, 120, 122, 123, 127, 128, 135, 143-145.

87. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 96, 380, 381, 382.

88. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 381, 382 και Φιρμάνι στον Χουρσίτ για το θάνατο του Αλή, 1821.

στο νησί των Ιωαννίνων, όπου αποκεφαλίζεται⁸⁹. Οι ταφό-
πετρες των πέντε πασάδων, δηλαδή του Αλή και των τεσσά-
ρων γιών του⁹⁰, υπάρχουν σήμερα στην Κωνσταντινούπολη.

2.2. Δημογραφικά στοιχεία της πόλης των Ιωαννίνων στη διάρκεια του Αλή πασά και στην αμέσως μετά από αυτόν χρονική περίοδο.

Μετά από επίπονη έρευνα στο Αρχείο της πόλης των Ιωαννίνων βρέθηκε ότι δεν υπάρχουν στοιχεία διασωθέντα από την αποχή του Αλή πασά. Υπάρχουν όμως στο Δημοτολόγιο του Ληξιαρχείου της πόλης στοιχεία για την αμέσως μετά τον Αλή πασά χρονική περίοδο, τα οποία, αφού κατέγραψα, τα συνέκρινα στατιστικά. Συνεπώς έτσι είχε η κατάσταση δημογραφικά και κατά τη διάρκεια της εξουσίας του Αλή πασά, εφόσον δεν υπάρχει κανένα τεκμήριο ότι η συνολική δημογραφική κατάσταση της πόλης των Ιωαννίνων άλλαξε για οποιονδήποτε λόγο.

Και από τα τρία βιβλία του Γενικού Μητρώου Δημοτών Ιωαννίνων που διασώζονται μέχρι σήμερα συμπεραίνουμε

89. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, σ. 322, 327, 330, 332, 334, 361 και Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ.153, 156, 157.

90. Η πινακίδα που τοποθετήθηκε στον τάφο του έγραφε σε μετάφραση: “Είναι η κομμένη κεφαλή του περίφημου έπαρχου των Ιωαννίνων Τεπελενλή Αλή πασά, ο οποίος δυνάστευσε στην Αλβανία πάνω από 30 χρόνια”. Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, σ. 158. και Σ. Αραβαντινός, ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, τόμος Β΄, σ. 595.

τα παρακάτω: Σε σύνολο 10.438 δημοτών, οι μωαμεθανοί είναι 387, οι χριστιανοί 8.134, οι ισραηλίτες 1.914. Δηλαδή οι χριστιανοί είναι 77,9% και οι μωαμεθανοί 3,7% ως προς το σύνολο των δημοτών. Επειδή οι χρονολογίες γέννησης αναφέρονται στην αμέσως μετά τον Αλή πασά χρονική περίοδο μπορούμε με βεβαιότητα να πούμε ότι οι χριστιανοί στο θρήσκευμά τους δεν επηρεάστηκαν καθόλου από τους μουσουλμάνους κατακτητές, άξιο θαυμασμού αφού για τόσους αιώνες συνυπήρχαν. Διατήρησαν την Ορθοδοξία όπως και τον Ελληνισμό. Στοιχεία που ήταν καθοριστικά για τον απελευθερωτικό αγώνα⁹¹.

91. Ανέκδοτο υλικό. Αναλυτικό πίνακα αυτής της έρευνας παραθέτω ως παράρτημα στο τέλος της εργασίας μου.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων στα Ιωάννινα κατά την εποχή του Αλή πασά

3.1. Η εύνοια και η ελαστικότητα του ισλαμικού νόμου στην απονομή της δικαιοσύνης έναντι των χριστιανών

Τα προνόμια που είχαν παραχωρήσει οι Οθωμανοί στους Έλληνες, χορηγούσαν και στα εκκλησιαστικά δικαστήρια δικαστική εξουσία. Η εξουσία αυτή αφορούσε υποθέσεις οικογενειακού δικαίου, κυρίως αυτές που ανάγονταν στη σύσταση και στη λύση του γάμου μεταξύ χριστιανών. Μπορούσαν ακόμη οι εκκλησιαστικές αρχές να επιλαμβάνονται της λύσεως διαφορών που αναφύονταν από την κληρονομική εκ διαθήκης διαδοχή. Επίσης είχαν δικαιοδοσία και στις διαφορές του κλήρου. Η εκδίκαση των υπόλοιπων πολιτικών διαφορών όπως και των αξιόποινων πράξεων είχε υπαχθεί στη δικαιοδοσία του κατακτητή. Επίσης είχε επιτραπεί στους υπόδουλους να προσφεύγουν ελεύθερα σε διαιτησία με Έλληνες διαιτητές. Οι διαιτητικές αποφάσεις των τελευταίων στηρίζονταν αποκλειστικά στα τοπικά έθιμα της Ηπείρου.

Όλα τα παραπάνω προνόμια δεν ήταν ικανά πάντοτε να

περιορίσουν την αυθαιρεσία του Αλή πασά. Έπρεπε οι υπόδουλοι να φροντίζουν για την ανανέωση των προνομίων τους. Τούτο το επετύγχαναν οι κάτοικοι της πόλης των Ιωαννίνων και της Ηπείρου ευρύτερα, με οδυνηρές χρηματικές θυσίες. Παράλληλα ο κατακτητής ευνοούσε κάθε προσφυγή χριστιανού στα δικαστήριά του και παρείχε γι' αυτό παντός είδους συνδρομή. Κατά κανόνα οι χριστιανοί απέφευγαν την προσφυγή στα οθωμανικά δικαστήρια όχι μόνο από απέχθεια προς τον δυνάστη τους, αλλά και γιατί πέρα από την υποχρέωσή τους να πληρώνουν 10% για κάθε υπόθεση τους φόβιζε το γεγονός ότι με την αφορομη της δίκης κινδύνευε γενικότερα η περιουσιακή τους κατάσταση από τη βουλιμία και τη φιλαργυρία του Αλή πασά. Παρ' όλα αυτά επειδή τα οθωμανικά δικαστήρια ήταν πάντοτε τα επικρατέστερα, σε αυτά πολλές φορές προσέφευγαν οι δυσσαρεστημένοι από τις αποφάσεις των Ελλήνων κριτών, για να επιτύχουν ευνοϊκή απόφαση που να ικανοποιεί τα συμφέροντά τους.

Τα δικαστήρια των Οθωμανών στις αποφάσεις τους εφαρμόζαν αποκλειστικά το μουσουλμανικό δίκαιο. Οι ελληνικές εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές με διατάξεις απαγόρευαν στους χριστιανούς να προσφεύγουν στα οθωμανικά δικαστήρια. Τους παραβάτες απειλούσαν με την ποινή του «αφορισμού» που ασκούσε ιδιαίτερη επίδραση στους χριστιανούς.

Για τη διάσωση του Ελληνικού δικαίου οι εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές προσπάθησαν με κάθε μέσο την περιορισμένη δικαστική δικαιοδοσία τους να την επεκτείνουν και σε άλλες πολιτικές διαφορές των χριστιανών, όπως και σε σημαντικό μέρος ποινικών υποθέσεων. Την επεκτατική αυτή δραστηριότητα ο κλήρος την ασκούσε δια-

τητικά. Το σημαντικό μάλιστα είναι ότι είχε πετύχει και την έμμεση αναγνώριση της εξουσίας του αυτής από την Οθωμανική αρχή.

Σημαντικά καθήκοντα για την απονομή της δικαιοσύνης απέκτησαν και οι κοινοτικοί άρχοντες, οι προεστοί ή δημογέροντες. Η ανοχή του κατακτητή που έφθανε στο σημείο να επιτρέπει στους υπόδουλους να εκδικάζουν, δείχνει την αναμφισβήτητη διάβρωση της κυριαρχίας του⁹². Δεδομένου ότι ο Αλή πασάς έδειχνε εμπιστοσύνη στους χριστιανούς και τοποθέτησε σε καίριες διοικητικές θέσεις χριστιανούς, όπως φοροεισπράκτορες, δερβεναγάδες κ.λ.π., οι χριστιανοί στην Ήπειρο είχαν αρκετά περιθώρια κινήσεων ώστε να υπερασπιστούν το ελληνικό δίκαιο με τους δικούς τους ελιγμούς⁹³. Βέβαια η αντιφατικότητα του Αλή είχε ως αποτέλεσμα άλλοτε να τον εμπιστευόταν οι χριστιανοί ως δίκαιο κριτή στην αρχή κυρίως της εξουσίας του⁹⁴, άλλοτε να καταδυναστεύονται οι χριστιανοί από τη φιλαργυρία και

⁹² Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΤΟΜΟΣ ΙΑ΄, σ. 110-114.

⁹³ Πρβλ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, τόμος Ι΄, 1895, σ. 146, 181, 343 - 346· Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 41, 42 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 107.

⁹⁴ Πρβλ. Ι.Λαμπρίδης, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, τόμος Β΄, Ιωάννινα, 1971, σ. 31-32· Αχμετ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μεταφρ. από τα τουρκικά Α. Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 48, 49, 62· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 107, 110· Αραβαντινός, τόμος Ι΄, σ. κβ΄ 57 και «ΕΦΗΜΕΡΙΣ» Μαρκιδών Πουλίων, φύλλο 30 Δεκεμβρίου 1791.

αυθαιρεσία του Αλή με κίνδυνο της ζωής τους⁹⁵. Έτσι ο Αλής πολλές φορές το κληρονομικό δίκαιο το μετέτρεπε στα δικά του μέτρα και στις περισσότερες περιπτώσεις ήταν ο ίδιος κληρονόμος⁹⁶. Αυθαίρετα, με ραδιουργίες, δόλο, σφαγές, δημεύσεις περιουσιών εξαφάνιζε κάθε εχθρό του χριστιανό ή Οθωμανό με αποτέλεσμα να γίνει ο πολυκτημονέστερος των πασάδων της οθωμανικής επικράτειας⁹⁷.

Επειδή ο Αλής «έδειχνε» σεβασμό στον κλήρο –το μητροπολίτη Ιωαννίνων μάλιστα Ιερόθεο τον θεωρούσε «επίσημο πρόσωπο»– ο κλήρος εκμεταλλεύτηκε καταλληλα την εύνοια αυτή του Αλή με αποτέλεσμα να έχουμε στην Ήπειρο αύξηση της εκκλησιαστικής περιουσίας και καλύτερη άσκηση της δικαστικής εξουσίας των εκκλησιαστικών αρχών προς το συμφέρον των χριστιανών⁹⁸. Στην προσπάθειά τους όμως οι εκκλησιαστικές και κοινοτικές αρχές να μη προσφεύγουν οι χριστιανοί στα οθωμανικά δικαστήρια, άμβλυναν κάπως το ελληνικό δίκαιο, όπως ερμήνευαν με με-

95. Πρβλ. Σπ. Αραβαντινός, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, τόμος Ι', σ. 8, 16, 18, 32, 78, 96, 199, 232, 233, 253, 265, 266, 343-346 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 12, 20, 31, 32, 61, 76, 89, 90, 96, 97, 161, 379, 381, 388, 403, 406, 407, 408, 412, 416, 420.

96. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΤΟΜΟΣ ΙΑ', σ. 161, 379, 380 και Αχμέτ Μουφίτ, Ο ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ Ο ΤΕΠΕΛΕΝΛΗΣ, μετάφρ. από τα τουρκικά Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, 1993, σ. 49 και Ουίλιαμ Πλομάρ, ΤΟ ΔΙΑΜΑΝΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΑΛΗ ΠΑΣΑΣ, μετάφρ. Μ. Ε. Παπαϊωάννου, σ. 70, 71.

97. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΤΟΜΟΣ ΙΑ', σ. 379, 380,

98. Πρβλ. Ευάγγελος Π. Δημητριάδης, ΤΟ ΒΙΛΑΕΤΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ, Θεσσαλονίκη, 1993, σ.36.

γάλη ευρύτητα τους λόγους διαζυγίου με σκοπό να περιλάβουν όσο το δυνατό περισσότερες περιπτώσεις. Έτσι σιγά-σιγά εκτόπισαν κάθε υπόλειμμα συντηρητικότητας που πάντοτε έδειχνε η εκκλησία στους λόγους διαζυγίου και έχουμε αποφάσεις δικαστικές που νομιμοποιούν ακόμη και το αυθαίρετο μονομερές διαζύγιο. Οι παραχωρήσεις αυτές της εκκλησίας, που φθάνουν ουσιαστικά στην κατάργηση των λόγων διαζυγίου δεν πρέπει να αποδοθούν, όπως πολύ σωστά υποστηρίζει ο Δ. Γκίνης, σε περισσότερο φιλελεύθερες τάσεις που τυχόν επεκράτησαν στους κόλπους της, αλλά οφείλονται αποκλειστικά στο θανάσιμο κίνδυνο που διέτρεξε γενικότερα ο θεσμός του γάμου από τον κατακτητή. Γιατί οι ενδιαφερόμενοι χριστιανοί στην άρνηση των εκκλησιαστικών αρχών να χορηγήσουν διαζύγιο κατέφευγαν στον ιεροδίκη για να λύσουν το γάμο τους και πολλές φορές ασπαζόταν τον Ισλαμισμό. Γιατί ο μουσουλμανικός νόμος έδινε τη δυνατότητα στον άνδρα να χορηγήσει διαζύγιο δι' αποπομπή, έστω και αν δεν είχε κανένα ιδιαίτερο λόγο⁹⁹. Τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, τόσο κύρος είχαν αποκτήσει, που προσέφευγαν ακόμη και Τούρκοι¹⁰⁰.

Άλλος τρόπος απονομής δικαιοσύνης μεταξύ των χριστιανών στην Ήπειρο, ήταν η δωδεκάρα¹⁰¹. Η δωδεκάρα

99. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, ΤΟΜΟΣ ΙΑ΄, σ. 115, 116.

100. Πρβλ. Α. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α΄, σ. 100, 101 και Ν. Μοσχοβάκης, ΤΟ ΕΝ ΕΛΛΑΔΙ ΔΗΜΟΣΙΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, σ. 58.

101. Πρβλ. Ν. Νίτσος, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ ΚΟΜΗΣ ΤΣΑΜΑΝΤΑ, σ. 248.

γινόταν στο χαγιάτι της εκκλησίας ή στα μνήματα των προγόνων με τέλεια άγνοια των νομικών κανόνων. Στηριζόταν μόνο στο εθιμικό δίκαιο¹⁰².

3.2. Η επίδραση του Ισλαμισμού στην τέχνη των χριστιανών

Ο λαϊκός χαρακτήρας της ηπειρωτικής ζωγραφικής του 18ου αιώνα εκφράζεται και στις ζωγραφιστές διακοσμήσεις των αρχοντικών, με θέματα διαλεγμένα ελεύθερα, όπως τοπία, άνθη, γιρλάντες, δοχεία με φρούτα. Σε όλους τους κλάδους της μαστορικής, όπου διακρίνονται οι Ηπειρώτες, εκφράζεται μία ανατολίζουσα διάθεση με ύφος λίγο - πολύ ροκοκό. Έξοχοι ξυλογλύπτες εκτελούν στην Ήπειρο όλη την σκευή των εκκλησιών, εικονοστάσια, άμβωνες, αναλόγια, θρόνους και στασίδια, οροφές. Η θεματολογία παρακολουθεί μία κοινή γραμμή με τα Βαλκάνια και τη Μ. Ασία. Αλλά και στην αργυροτεχνία, κυρίως σε εκκλησιαστικά σκεύη και κοσμήματα, οι Καλαρρυτινοί ιδιαίτερα αναδείχθηκαν οι πιο άξιοι χρυσικοί, με ανατολικές και δυτικές επιδράσεις.

Η αγιογραφία αυξάνεται σημαντικά και αποκτά λαϊκότερο χαρακτήρα (π.χ. Μέτσοβο, Μονή Αγίου Νικολάου). Οι αγιογράφοι ανήκουν σε πληθυσμούς ορεινούς ή αγροτικούς. Η έλλειψη αγιογράφων μέσα στα Γιάννενα, εξηγείται με το ότι στις τουρκοκρατούμενες πόλεις δεν καλλιεργείται ιδιαίτερα η αγιογραφία¹⁰³.

102. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ, τ. ΙΑ', σ. 110.

103. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝ. ΕΘΝΟΥΣ, τ. ΙΑ', σ. 250 -254.

3.3. - Γενικές αλληλεπιδράσεις στην καθημερινή ζωή μεταξύ των συμβιούντων χριστιανών και μουσουλμάνων

Το μεγάλο χρονικό διάστημα συμβίωσης χριστιανών και μουσουλμάνων εξηγεί και τις αλληλεπιδράσεις στις μεταξύ τους σχέσεις. Πολλά ήθη και έθιμα των μουσουλμάνων ήταν όμοια με των χριστιανών συμπατριωτών τους¹⁰⁴, διότι και αυτοί ήταν οι περισσότεροι εξισλαμισμένοι Έλληνες και η μητρική τους γλώσσα ήταν η ελληνική. Παρατηρούμε λοιπόν αξιοθαύμαστα γεγονότα, όπως το ότι οι μουσουλμάνοι

104. Πρβλ. Η ΗΠΕΙΡΟΣ (ΙΣΤΟΡΙΑ - ΓΛΩΣΣΑ - ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ - ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ), Ιωάννινα 1952, σ. 73. Φυσικά έχουμε και αρκετούς μουσουλμάνους φανατικούς και χριστιανομάχους και μισέλληνες. Εδώ αναφέρουμε μόνο μερικά κοινά στοιχεία της συμβίωσης μουσουλμάνων - χριστιανών. Τα περισσότερα στοιχεία είναι από προφορικές πηγές ηλικιωμένων κατοίκων της περιοχής Ιωαννίνων που διατήρησαν στη μνήμη τους προφορικές διηγήσεις γονιών και παππούδων τους: 1.- Από τη Σαχρόνη Σταματία, κάτοικο Ιωαννίνων, ετών 87, 2.- Από τη Ζιάρκα Βασιλική, κάτοικο Κουτσελιού Ιωαννίνων, ετών 95, με πρωτοφανή για την ηλικία της διαύγεια και μνήμη, 3.- Από τον Αγγέλη Χριστόδουλο, κάτοικο Κουτσελιού, ετών 64, του οποίου ο πατριός Χρήστος Μάρκος απεβίωσε 95 ετών και είχε πολλές σχετικές πληροφορίες, 4.- Από τον Κατσιούπη Νικόλαο, κάτοικο Μανωλιάσας Ιωαννίνων, ετών 110, 5.- Από τον Γρίβα Κωνσταντίνο, κάτοικο Κρυφοβού Ιωαννίνων, ετών 85, 6.- Από τον Μαργαρίτη Βασίλειο συνταξιούχο ιερέα, κάτοικο Καρυών Ιωαννίνων, ετών 84, 7.- Από τον πατέρα Αθανάσιο, ιερέα Ντουραχάνης Ιωαννίνων, ετών 80, 8.- Από τον Πύρρο Γιαννάκο, κάτοικο Ιωαννίνων, ετών 70, 9.- Από τον Αναστάσιο Ευθυμίου, κάτοικο Ιωαννίνων, ετών 70, με συγγραφικό έργο ιστορικό, λαογραφικό, λογοτεχνικό, δημοσιογραφικό.

ζητούσαν αγιασμό από τους χριστιανούς, για να ραντίσουν τα χωράφια τους, με τον ίδιο τρόπο που και οι χριστιανοί ράντιζαν τα δικά τους χωράφια και καλούσαν μάλιστα τους ιερείς των χριστιανών στα σπίτια τους για να κάνουν ευχές-λαια. Οι μουσουλμάνοι πίστευαν επιπλέον στα θαύματα των χριστιανών και έπαιρναν λάδι από τις καντήλες των Αγίων, για θεραπευτικούς σκοπούς.

Μιμούνταν τον χριστιανικό τρόπο ζωής ώστε στις λεχώνες πηγαίνανε και αυτοί, όπως και οι χριστιανοί, δώρα, γλυκά, τηγανίτες, λουκούμι κ.λ.π. Μάλιστα, οι λεχώνες, μετά από σαράντα μέρες έβγαιναν έξω και αναλάμβαναν τις καθημερινές τους υποχρεώσεις, όπως και οι χριστιανές.

Στο μυστήριο του βαπτίσματος, έπλεναν, άλλαζαν το μωρό, άναβαν κεράκια, προσκαλούσαν συγγενείς και φίλους και κερνούσαν διάφορα γλυκά, όπως και οι χριστιανοί.

Στους αρραβώνες προξενήτρες και οι γονείς των ενδιαφερομένων πηγαίνανε στο σπίτι της νύφης, όπου γινόταν τραπέζι, άλλαζαν διάφορα δώρα και γινόταν η συμφωνία της προίικας, όπως και στους αρραβώνες των χριστιανών ενώ στους γάμους έψηναν κρέας και γλεντούσαν με χορούς και τραγούδια, όπως και οι χριστιανοί. Προτού ξεκινήσει ο γαμπρός για την τελετή του γάμου, τον έλουζαν τραγουδώντας και ο «μπαρμπέρης» τον ξύριζε, ενώ όλοι οι συγγενείς κερνούσαν χρήματα, όπως ακριβώς κάνανε και κάνουν και σήμερα σχεδόν ακόμη οι χριστιανοί στους λεγόμενους παραδοσιακούς γάμους. Έφταναν στο σημείο να ρίχνουν τουφεκιές για να δείξουν στον κόσμο ότι ξεκινάει η νύφη για την τελετή του γάμου, όπως και σήμερα συνηθίζουν οι χριστιανοί σε πολλά μέρη της Ελλάδος. Μετά την τελετή του

γάμου υποδεχόταν τη νύφη στο σπίτι της η πεθερά, όπως και σήμερα συνηθίζουν οι χριστιανοί. Αξίζει επίσης να αναφέρουμε ότι από τους γάμους των μουσουλμάνων δεν λείπανε ποτέ σχεδόν και χριστιανοί προσκεκλημένοι, είτε ως φίλοι, είτε ως γείτονες, είτε ως συγγενείς¹⁰⁵. Ο Ουϊλλιαμ Πλομάρ¹⁰⁶ αναφέρει την περιγραφή μιας γαμήλιας τελετής στα Γιάννενα όπου ένας χριστιανός, αξιωματικός του Αλή, παντρευόταν μία σκλάβα από το χαρέμι και φαίνεται καθαρά η συνύπαρξη μουσουλμανικών και χριστιανικών στοιχείων στην κοινωνική ζωή τους: πρώτα ο γαμπρός περπάσε μέσα από τους δρόμους με ακολουθία μεγάλης ομάδας ανδρών με βιολιά ή με χρωματιστά χάρτινα φανάρια για να πάρουν τη νύφη από το σαράϊ. Μισή ώρα αργότερα όλη η ομάδα κατευθύνθηκε προς το σπίτι του γαμπρού που οδηγούσε την πομπή με τους μουσικούς και πλήθος ανδρών. Μετά ήρθαν έξι νέα κορίτσια που φορούσαν χρυσά και αργυρά στολίδια, μετά μια γυναίκα με ένα κόκκινο κουτί που περιείχε τα στέφανα, που είχε προσφέρει ο Αλής στη νύφη, αφού ήταν μέλος του χαρεμιού. Ύστερα η ίδια η νύφη, που έμοιαζε με κούκλα ή κέρινη φιγούρα κινούμενη, αλύγιστη, φορώντας στο κεφάλι της ένα ψηλό καπέλο διακοσμημένο με φλουριά. Το αριστερό της χέρι κρατούσε ένας οπλισμένος Αρβανίτης, λαμπρά ντυμένος, το δεξί της χέρι κρατούσε ένας Έλληνας ιερέας. Πίσω ακολουθούσε ένα αμέτρητο

105. Πρβλ. Α.Χ. Μαρμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', σ. 36, 39, 41, 46, 53, 60, 62, 69, 70, 71, 79, 80, 81, 132, 161, 209 και Γ. Σιόροκα.

106. Πρβλ. Ουίλιαμ Πλομάρ, μεταφρ. Μ. Ε. Παπαιωάννου, σ. 164, 165, ΑΓΝΩΣΤΗ ΔΙΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ «ΑΛΗΠΑΣΙΑΔΑΣ» ΤΟΥ ΧΑΤΖΗ ΣΕΧΡΕΤΗ, σ. 83, 84, 85.

πλήθος από γυναίκες με μουσική και με φανάρια. Ο γάμος, λοιπόν, ήταν κοινή διασκέδαση και για τους χριστιανούς και για τους Τούρκους. Μάλιστα πολλές φορές χόρευαν και οι ιερωμένοι χριστιανοί στα γαμήλια γλέντια των μουσουλμάνων¹⁰⁷.

Οι μουσουλμάνοι Αρβανίτες ήταν γενικά μονογαμικοί όπως και οι χριστιανοί. Μάλιστα συμπαθούσαν τους χριστιανούς, γιατί είχαν κοινό εχθρό τους Τούρκους. Θα μπορούσε κάποιος να ισχυριστεί βέβαια ότι υποτιμούσαν τη γυναίκα οι μουσουλμάνοι, αλλά και οι χριστιανοί πατριαρχική δομή είχαν τότε όπως και έχουν σε μεγάλο βαθμό στην ύπαιθρο ιδίως ακόμα και σήμερα.

Οι μουσουλμάνοι επηρεάστηκαν τόσο πολύ από τους χριστιανούς που, ως γνωστόν, ενώ το κρασί απαγορευόταν γι' αυτούς, στα κοινά γλέντια με τους χριστιανούς που έκαναν, πολλές φορές αν και ήσαν μουσουλμάνοι, παρέβαιναν τις εντολές του Κορανίου.

Στις δύσκολες στιγμές τους, πολλοί μουσουλμάνοι έκαναν αφιέρωματα στις χριστιανικές εκκλησίες και πολλοί ήσαν εκείνοι που πήγαιναν στις εκκλησίες για να προσευχηθούν και να ανάψουν κεριά.

Ενδεχομένως, θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για πανάρχαιες επιβιώσεις εθίμων, όπως η συνήθεια των μουσουλμάνων να πλένουν τα πόδια των φιλοξενούμενων (μουσαφιρέων) που μας θυμίζει την ομηρική εποχή. Και δεν είναι μόνο που οι μουσουλμάνοι αντάλλαξαν επισκέψεις με

107. Πρβλ. του ιδίου, σ. 192 και Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, σ. 157.

τους χριστιανούς, ιδιαίτερα στις μεγάλες γιορτές του Μπαϊραμιού ή του Πάσχα, αλλά συχνά μπορούσε να δει κανείς πάνω στο ίδιο τραπέζι στα μουσουλμανικά σπίτια, ένα Κοράνιο και ένα Ευαγγέλιο.

Έτσι όπως έπαιζαν τα ίδια παιχνίδια στα καφενεία και στα σπίτια, το τάβλι και την κολτσίνα, τόσο οι μουσουλμάνοι όπως και οι χριστιανοί, φοβόταν το μάτιασμα (βασκανία).

Οι χριστιανοί έστελναν ως δώρα στον αγά και κόκκινα αυγά. Στις νεκρικές τιμές οι μουσουλμάνοι συνήθιζαν στους επίσημους «νεκρούς» να ανάβουν τρία κεριά, σύμβολο του τρισυπόστατου θεού των χριστιανών. Γινόταν θυσία (κουρμπάνι) στην ταφή Τούρκου από μαύρα κριάρια, όπως στην νέκυα του Ομήρου¹⁰⁸. Μοιραζόταν στον κόσμο που συμμετείχε στην κηδεία μικρά ψωμάκια (δυάρες) και κρέας ψημμένο, όπως οι χριστιανοί μοιράζουν τα κόλυβα. Και σήμερα στην Ήπειρο, συγκεκριμένα στην περιοχή των Ιωαννίνων, συνηθίζουν οι χριστιανοί στον κόσμο που συμμετέχει στην κηδεία, να κάνουν τραπέζι με κρέας. Τηρούσαν και οι μουσουλμάνοι τις νεκρικές τιμές των σαράντα ημερών από την ημερομηνία θανάτου του νεκρού, όπως και οι χριστιανοί. Οι πενθούντες κερνούσαν καφέ, όπως και σήμερα συνηθίζουν ακόμη οι χριστιανοί. Το πένθος κρατούσε ένα χρόνο. Οι γυναίκες όταν πενθούσαν έδεναν ένα μαύρο μαντήλι στο μέτωπο. Αυτή η συνήθεια των γυναικών παραμένει και σήμερα στα χωριά των Ιωαννίνων. Οι άνδρες για να δείξουν το πένθος τους δεν ξυριζόταν για σαράντα μέρες, όπως και

108. Πρβλ. ΟΔΥΣΣΕΙΑ Κ', 524 - 529.

οι χριστιανοί.¹⁰⁹ Επίσης στα μνήματα των προγόνων γινόταν η δωδεκάρα: ένας τρόπος απονομής δικαιοσύνης μεταξύ τους¹¹⁰.

Γνωστό είναι και το έθιμο της αδελφοποιίας μεταξύ μουσουλμάνων και χριστιανών. Δηλαδή, *βλάμηδες*, (όπως λεγόταν οι συμμετέχοντες), δεν γίνονταν μόνο οι ομόθρησκοι αλλά και οι μουσουλμάνοι με τους χριστιανούς. Έσταζαν τα μπράτσα τους και ο καθένας έσταζε λίγες σταλαγματιές αίμα σε ένα ποτήρι με λίγο ρακί και έπινε δύο γουλιές από το ποτήρι του άλλου. Έτσι ένιωθαν μεταξύ τους δεμένοι ηθικά.

Ο καθένας μπορούσε να γίνει βλάμης με πολλούς, γι' αυτό έχουμε φάρες ολόκληρες δεμένες με τους ακατάλυτους δεσμούς της αδελφοποιίας, που ποτέ δεν έσπασαν¹¹¹.

Χαρακτηριστικά κρούμα χριστιανικών και μουσουλμανικών εθίμων σώζεται μέχρι σήμερα στη Βόρεια Ήπειρο: Διατηρούνται σε μουσουλμανικά χωριά και χριστιανικοί ναοί. Ο προφήτης Ηλίας τιμάται με ιδιαίτερο σεβασμό από τους μουσουλμάνους της Β. Ηπείρου. Σώζονται διακεκριμένες οικογένειες που διατηρούν τα χριστιανικά ονόματα

109. Πρβλ. Δ. Σ. Σαλαμάγκας, ΠΕΡΙΠΑΤΟΙ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ, ΙΣΤΟΡΙΚΟ - ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ, Ιωάννινα 1965 και Ιωάννης Λαμπρίδης, ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ, Ιωάννινα 1993, τεύχη 1-10, τόμος Β'.

110. Πρβλ. Ν. Νίτσος, ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΗΠΕΙΡΩ ΚΟΜΗΣ ΤΣΑΜΑΝΤΑ, σ. 248.

111. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, (ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΗΘΟΓΡΑΦΙΑ, ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΑ) ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', Αθήνα, 1961, σ. 162, 163.

των προγόνων τους (Ηλιάζ πασάς δηλ. Ηλίας πασάς, Ντίνο Βύης, κ.λ.π.).¹¹²

Όλα τα παραπάνω και τόσα άλλα δείχνουν ότι οι μουσουλμάνοι δέχτηκαν περισσότερες επιδράσεις από τους χριστιανούς στον τρόπο ζωής τους, παρά οι χριστιανοί από τους μουσουλμάνους. Και αυτό οφειλόταν μάλλον στην ηθική υπεροχή των χριστιανών¹¹³ που είχε δημιουργηθεί από την πνευματική ζωή τους. Οι χριστιανοί δέχτηκαν από τους μουσουλμάνους επιδράσεις, όπως στασιμότητα πολιτιστική και εξέλιξη πνευματική μετά εμποδίων, που δεν μπόρεσαν όμως να σβήσουν τη θρησκευτική, εθνική, πολιτιστική τους ταυτότητα, γιατί οι Έλληνες και συγκεκριμένα οι Ηπειρώτες διατήρησαν τη γλώσσα και τη θρησκεία τους αποδεικνύοντας ολοφάνερα την αδιάσπαστη συνέχεια της ελληνικής κληρονομιάς.¹¹⁴

3.4. Η παρουσία των Νεομαρτύρων της χριστιανικής πίστης στα Ιωάννινα πριν και κατά την εποχή του Αλή πασά

Στην προσπάθεια εξισλαμισμού των Τούρκων έχουμε και μαρτύρια χριστιανών, όπως του Αγίου Ιωάννη και του Νεομάρτυρα Νικολάου. Στις αρχές του 18ου αιώνα έχουμε τους Νεομάρτυρες Αυξέντιο, Νικόδημο, Αναστάσιο, Χρί-

112. Πρβλ. του ιδίου, Η ΗΠΕΙΡΟΣ (ΙΣΤΟΡΙΑ-ΓΛΩΣΣΑ-ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ-ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ), Ιωάννινα 1952, σ. 72.

113. Πρβλ. Δημαράτος, Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, Ιωάννινα 1952, σ.75.

114. Πρβλ. Α.Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', σ. 60.

στο, Άγιο Κοσμά, Δημήτριο, Ιωάννη από την Κόνιτσα και Γεώργιο. Το κριτήριο που έκρινε την εθνική ταυτότητα δεν ήταν μόνο το κριτήριο της παιδείας αλλά και η εμμονή τους στην χριστιανική Πίστη. Χωρίς την Ορθοδοξία και τους στυλοβάτες και εθνομάρτυρες και τις πολυάριθμες εκκλησιαστικές προσωπικότητες, θα ήταν λογικά αδύνατο να επιβιώσει ο ελληνισμός στην Ήπειρο. Ο Άγιος Ιωάννης που ανοίγει το μαρτυρολόγιο των Νεομαρτύρων της Ηπείρου, πιθανόν να είχε μπει στη δούλεψη μουσουλμάνων, οι οποίοι τον φώναζαν με τούρκικο όνομα. Η γιαννιώτικη παράδοση αναφέρει ότι η αφορμή για τη δίωξή του με την κατηγορία της αλλαξοπιστίας, δόθηκε από το περιστατικό ότι ο Ιωάννης είχε στην Πόλη αγαπηθεί για την ωραία του φωνή, από μια πασιοπούλα, γόνο δηλαδή ισχυρού και πλούσιου τιτλούχου της τουρκικής πρωτεύουσας. Ο Ιωάννης ήξερε καλά και τα τουρκικά. Οι μουσουλμάνοι τον είχαν πιέσει να ανεβεί στο μιναρέ ενός τζαμιού και από εκεί να διακηρύξει τη δόξα του Προφήτη τους. Από το μιναρέ που τον ανέβασαν διαλάλησε από τα ύψη το “Χριστός Ανέστη” και μετά πήδησε στο κενό¹¹⁵.

Μετά την αποτυχία των επαναστατικών κινημάτων του Διονυσίου του Σκυλοσόφου –το ένα (1600) στην Τρίκκη, και το άλλο (1611) στα Γιάννενα– οι διώξεις και οι πιέσεις των μουσουλμάνων κατά του χριστιανικού στοιχείου είχαν φτάσει στο απόγειό τους¹¹⁶. Πολλοί από τότε, από τους τιμα-

115. Πρβλ. Δ. Σαλαμάγκας, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, Άπαντα 3, Αθήνα 1954, σ. 12, 13

116. Πρβλ. Δ. Σαλαμάγκας, Η ΣΠΗΛΙΑ ΤΟΥ ΣΚΥΛΟΣΟΦΟΥ, Αθήνα 1953

ριούχους ιδιαίτερα, αλλά και από τους ακτήμονες είχαν εξισλαμισθεί ανάμεσά τους και ο Νικόλαος. Ο Νικόλαος αργότερα μετάνιωσε και ξανάγινε φανερά χριστιανός. Οι Τούρκοι τον καταδίκασαν στον δια πυρός θανάτου. Πρόκειται για τον Νεομάρτυρα Νικόλαο από το Μέτσοβο¹¹⁷.

Στις αρχές του 18ου αιώνα, έχουμε δύο ακόμη Ηπειρώτες νεομάρτυρες: τον Αυξέντιο, από την περιοχή της Βελγιάς, που υπηρετούσε στο κάτεργο τούρκικου καραβιού, κι αργότερα, φυγιάς και βαρκάρης στην Πόλη, αναγνωρίστηκε και κατηγορήθηκε ως εξωμότης μουσουλμάνος, και τον Νικόδημο, εξισλαμισμένο χριστιανό, που έγινε αργότερα μοναχός στο Άγιο Όρος και έπειτα από διάφορες περιπέτειες, αναγνωρίστηκε και μαρτύρησε στον τόπο που είχε γεννηθεί.

Στα 1743 μαρτυρεί στην Κωνσταντινούπολη ο Αναστάσιος από την Ήπειρο καταγόμενος. Εφημέριος στην Πόλη, όταν έμαθε ότι κάποιος ιερομόναχος είχε τουρκέψει και δίδασκε τη μωαμεθανική θρησκεία, ζήτησε να τον συναντήσει, τον κατέκρινε με τόση παρρησία, ώστε οι Τούρκοι τον αποκεφάλισαν. Μετά πέντε χρόνια αποκεφαλίζεται ο Χρίστος, γιατί μάλασε με κάποιον Τούρκο και συκοφαντήθηκε ότι ήταν εξωμότης.

Τον 18ο αιώνα σκεπάζει κυριαρχικά η δυνατή προσωπικότητα του ιεραπόστολου Κοσμά του Αιτωλού, Ηπειρώτη στην καταγωγή που μαρτύρησε στο Μπεράτι, στα 1779¹¹⁸.

117. Πρβλ. Ι. Λαμπρίδης, ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ, σ. 45

118. Πρβλ. Δ. Σαλαμάγκας, Ο ΓΝΩΣΤΟΣ ΚΑΛΟΓΗΡΟΣ έκδοση περιοδικού ΚΙΒΩΤΟΣ, εκδ. οίκος ΑΣΤΗΡ). Καί Δ. Σαλαμάγκας, ΘΡΗ-

Ο νεομάρτυρας Δημήτριος από τη Σαμαρίνα –κι αυτός ιεραπόστολος– συκοφαντήθηκε, καθώς γύριζε στην ύπαιθρο, ότι είχε πάρει μέρος στο κίνημα του Βλαχάβα. Βασανίστηκε κατά τέτοιο άγριο τρόπο από τον Αλή, ώστε κάποιος Τούρκος, βλέποντας την αφάνταστη στα μαρτύρια καρτερία του Δημητρίου, αρνήθηκε το μουσουλμανισμό, γίνθηκε χριστιανός, βαφτίστηκε και τελικά μαρτύρησε κι αυτός για το χριστιανισμό.

Στα 1814, μαρτύρησε ο Ιωάννης από την Κόνιτσα, γιος μουσουλμάνων, εκχριστιανισμένος στην Κωνσταντινούπολη: Οι ίδιοι οι γονείς του τον πρόδωσαν στους Τούρκους και ύστερα από βασανισμούς αποκεφαλίστηκε. Αργότερα στα 1832 μαρτύρησε ο Γεώργιος, ο γκιαούρ - Χασάν όπως ειρωνικά τον φώναζαν οι Τούρκοι, που ήταν σαϊτζής (ιπποκόμος) του Τούρκου Αβντούλλάχ, ακολούθου του βαλή των Ιωαννίνων Εμίν πασά¹¹⁹.

ΣΚΕΥΤΙΚΑ, Αθήνα 1952, (Έκδοση περιοδικού ΚΙΒΩΤΟΣ, εκδ. οίκος ΑΣΤΗΡ).

119. Δ. Σαλαμάγκας, ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΑ, Αθήνα 1952, (Έκδοση περιοδικού ΚΙΒΩΤΟΣ, εκδ. οίκος ΑΣΤΗΡ) σελ. 14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Οι επιδράσεις των χριστιανών λογίων στην κοινωνία των Ιωαννίνων

4.1. Η επίδραση των χριστιανών λογίων

Πολύ αξιόλογο είναι το έργο των λογίων –κατά τη χρονική περίοδο 1741-1822 περίπου– και μεγάλη η επίδρασή τους στις σχέσεις χριστιανών - μουσουλμάνων. Είναι άξιο το φαινόμενο ότι από το μεγάλο αριθμό των «πεπαιδευμένων» Ελλήνων, το μεγαλύτερο μέρος φέρει το ιερό σχήμα, είναι δηλαδή ορθόδοξοι κληρικοί ή μοναχοί¹²⁰. Ο απόλυτος έλεγχος που ασκεί η εκκλησία στα σχολεία (και που άρχισε να μειώνεται στα τέλη του 18ου αιώνα) της Ηπείρου και ιδιαίτερα στα Γιάννενα, προωθεί την παιδεία και δημιουργεί τις προϋποθέσεις για την κατοπινή ανάσταση του Γένους¹²¹.

Οι λόγιοι της εποχής αυτής –και όχι μόνο– με τη δράση τους, το πνεύμα τους, την αγωνιστική τους διάθεση, τον πατριωτισμό τους, την προσήλωση στην Ορθοδοξία, το διδακτικό, κηρυκτικό, συγγραφικό έργο τους, την έντονη προ-

120. Πρβλ. Κ. Θ. Δημαράς, ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΛΟΓΙΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, Ιωάννινα, 1960 σ. 3.

121. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 313, 314, 315, 434, 435. Πρβλ. Κων. Α. Βοβολίνης, Η ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΩΝΑ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ, σ.6, 7, 8, 90, 91, 92, 93, 122, 143, 146.

σωπικότητά τους συμβάλλουν τα μέγιστα στο να διατηρηθεί ο χριστιανισμός στην Ήπειρο και συνεπώς και το ελληνικό στοιχείο. Στηρίζουν τους χριστιανούς και τους ενθαρρύνουν στις δύσκολες στιγμές του εξισλαμισμού. Φωτίζουν το νου και την καρδιά με γνώση και θεμελιώνουν έτσι το όραμα της ελευθερίας. Εκτενέστερα αναφέρει βιογραφικά στοιχεία των λογίων της Τουρκοκρατίας ο Π. Αραβαντινός¹²². Κάνω λοιπόν μιά μικρή ανθολόγηση από το έργο του και αναφέρω ενδεικτικά, μόνο τα ονόματά ορισμένων εξ αυτών και μόνον όσα στοιχεία έχουν σχέση με το θέμα μας, πολύ συνοπτικά:

1. **Αγάπιος Λίγκαρος:** Μοναχός. Γεννήθηκε το 1762 στα Γιάννενα. Αναδείχτηκε ηγούμενος της ιεράς μονής Λυκοστάνης. Έζησε μέχρι το 1842.

2. **Αδάμ Δούμας:** Φοίτησε στην Καπλάνειο Σχολή. Ως στρατιωτικός και πολιτικός προσέφερε πολλά. Έζησε μέχρι το 1859.

3. **Αδάμ Τσαπέκος:** Μαθητής του Δημητρίου Βάρδα, δίδαξε στο Μέτσοβο.

4. **Αθανάσιος Βουρθοντής:** γεννήθηκε στα Γιάννενα τέλη του ΙΖ' αι. Φοίτησε στη σχολή του Γκιούνμα, μαθητής του Βησσαρίωνα και του Γεωργίου Σουγδουρή. Αναδείχτηκε σχολάρχης στην Αδριανούπολη, το 1710.

5. **Αθανάσιος Τσακάλωφ:** Διέμενε στα Γιάννενα. Νύχτα τον έκλεψε ο Αλής, όταν ο Αθανάσιος ήταν δέκα πέντε ετών, για το όμορφο του πρόσωπο («είλκυσε τη θηριώδη λαγνεία

122. Πρβλ. Παναγιώτης Αραβαντινός, ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΣΥΛΛΟΓΗ ΛΟΓΙΩΝ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, επιμέλεια Δημαρά, Ιωάννινα 1960, σ. 9-221.

του Αλή»). Η γιαγιά του, η μητέρα του και ο Αλέξης Νούτσος, προσέφυγαν στον μητροπολίτη Ιερόθεο, που ασκούσε μεγάλη επιρροή στον Αλή και απάλλαξαν τον Αθανάσιο. Τότε ο πατέρας του με το γιο του Αθανάσιο έφυγε για πάντα από τα Γιάννενα. Ο Αθανάσιος από τη Μόσχα, πήγε στην Ιταλία όπου σπούδασε ιατρική. Τρέφοντας μεγάλο μίσος για τον Αλή, με το Σκουφά και άλλους ίδρυσε τη Φιλική Εταιρεία. Πέθανε το 1856.

6. **Αθανάσιος Χρηστόπουλος:** Από τα Γιάννενα (κατ' άλλους από Καστοριά). Εξέδωσε πολλά έργα, μεταξύ των οποίων μετάφραση, στην αιολοδωρική γλώσσα, του Ομήρου. Πέθανε στη Βλαχιά το 1842.

7. **Αθανάσιος Ψαλίδας:** Από τα Γιάννενα. Σοφός και εθνοφιλέστατος. Είχε σχέσεις με διασημούς Έλληνες. Σπούδασε και στη Γερμανία. Αφοσιωμένος στα σχέδια του Ρήγα Φεραίου. Δίδαξε στα Γιάννενα.

8. **Αλέκος Ν. Βλαχουτής:** Από την Άρτα. Διερμηνέας του σουλτάνου Μαχμούτ. Τον σκότωσε χωρίς αιτία ένας γενίτσαρος το 1818.

9. **Αλέξανδρος Βασιλείου:** Γεννήθηκε το 1760 στο Αργυρόκαστρο και έδρασε στην Τεργέστη.

10. **Αλέξανδρος Καγκελάριος:** Γεννήθηκε στα Γιάννενα, τέλη ΙΗ΄ αι. απεδέμησε στην Ιταλία.

11. **Αλέξιος ή Αλέκος Γκαγκάς:** Γεννήθηκε το 1765. το 1810 υπήρξε μητροπολίτης Ιωαννίνων. «Δεν έχαιρε ηθικής υπόληψης διά την άθρησκον διαγωγήν του».

12. **Αλέξιος Τσέτσης:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Μαθητής του Γεωργίου Σουγδουρή. Το 1723 κατείχε τη θέση προύχοντα στα Γιάννενα.

13. **Αναστάσιος Βασιλόπουλος:** Αρχές ΙΗ΄ αι.

14. **Αναστάσιος Γεωργίου Μετσοβίτης:** Πέθανε το 1812.

15. **Αναστάσιος Γκίνος ή Σύψας:** Γεννήθηκε το 1782 στην Κόνιτσα. Σπούδασε στα Γιάννενα στη Μπαλαναία Σχολή και μετά στη σχολή του Καπλάνη ως μαθητής του Ψαλίδα. Υπήρξε ο τρίτος δάσκαλος της Ζωσιμαίας σχολής. Πέθανε το 1849 και άφησε την οικογένειά του φτωχή. Με τη γυναίκα του ο Μουχτάρ πασάς τον συνέδεσε χωρίς τη θέλησή του, αφού του αφαίρεσε τη μνηστή του Νίτσα και την πήρε στο χαρέμι του.

16. **Αναστάσιος Μοσπινιώτης:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Μαθητής του Μπαλάνου. Έγινε σχολάρχης της Μαρουτσαίας Σχολής στα Γιάννενα. Σπούδασε στην Ιταλία. Κατηγορήθηκε για προδοσία από τους Τούρκους γι' αυτό δεν μπόρεσε να επιστρέψει στα Γιάννενα. Άλλαξε όνομα και εγκατέλειψε το ελληνικό έδαφος. Πέθανε στην Ουγγαρία.

17. **Αναστάσιος Μπαλανίδης:** Σχολάρχης στα Γιάννενα μέχρι στις 25 Αυγούστου 1821, όταν η Μπαλαναία Σχολή αποτεφρώθηκε. Συνέταξε και Γραμματική, την οποία ο Βηλαράς σατίρισε.

18. **Αναστάσιος Πώπας:** Δάσκαλος, καταγόμενος από τα Γιάννενα.

19. **Αναστάσιος Σακελλάριος:** Καταγόταν από το Βραδέτο Ζαγορίου. Αξιόλογος λόγιος. Πέθανε το 1865.

20. **Ανδρέας ιερέας Ιδρωμένος:** Γεννήθηκε στην Πάργα. Έζησε τέλη του ΙΗ' αι. Υπήρξε φιλόθρησκος και ενάρετος.

21. **Απόστολος παπα-Ζήσου:** Ηπειρώτης, αξιόλογος δάσκαλος, γιος ιερέα.

22. **Βασίλειος Αρχιμανδρίτης,** βλαστός Ηλείου, γενναίο μέλος της Φιλικής Εταιρείας.

23. **Βασίλειος Δόβας Βοστινιώτης:** Καταγόταν από Πω-

γωνιανή, φοίτησε στην Καπλάνειο Σχολή, όπου και δίδαξε αργότερα.

24. **Γαβριήλ ο Γκάγκας:** Ιεράρχης Γιαννιώτης, γεννήθηκε το 1752. Ήταν ευσεβέστατος και αξιοπρεπής. Αδελφός του ο Σαλώνων Ιωσήφ, αρχιερέας για πενήντα δύο χρόνια στα Γιάννενα¹²³.

25. **Γεώργιος Γάζης:** Από το Δελβινάκι.

26. **Γεώργιος Γεννάδιος:** Από τα Δολιανά.

27. **Γεώργιος Δρόσος.** Γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1756, μαθητής του Βηλαρά. Σπούδασε στην Ιταλία ιατρική. Ασχολήθηκε τελικά με το εμπόριο στη Βενετία.

28. **Γεώργιος ή Γούλας Στεργιόπουλος:** Καταγόταν από την επαρχία Τρίκκης. Συνέταξε «ωδή εις ηρωικά έπη» με την οποία στιγματίζε τις κακουργίες του Αλή πασά με το όνομα του Κύκλωπα. Ένας αντίζηλός του, ο Σωμής, τον πρόδωσε στον Αλή. Ο Αλής τον κάλεσε στα Γιάννενα για να τον έχει δήθεν υπό αυστηρά επιτήρηση και τελικά χωρίς αναβολή να τον απαγχονίσει. Ο Ψαλίδας προσπάθησε να πείσει τον Αλή ότι η ωδή δεν αναφερόταν στο πρόσωπό του. Όταν όμως ο Αλής ανακάλεσε τη διαταγή του, ο Γεώργιος είχε πεθάνει από τρομο, πριν φθάσει στην αγχόνη.

29. **Γεώργιος ιερέας** Κουρσοβιτζινής.

30. **Γεώργιος Κόνταρης ή Κονταρής:** Για να μη γίνει θύμα των Οθωμανών, κατέφυγε στην Ύδρα, όπου αγωνίστηκε. Πέθανε το 1828 στα Γιάννενα.

31. **Γεώργιος Κρομμύδης:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Απεδήμησε στη Ρωσία. Αξιόλογος φιλόλογος. Πέθανε το 1826.

123. Ήταν συγγενής της Κυρά-Φροσύνης.

32. **Γεώργιος Κωνσταντίνος Ζαγορίτης:** Απεδήμησε στη Βλαχιά και στην Ιταλία. Το 1757 εξέδωσε το «Τετράγλωσσον Λεξικόν».

33. **Γεώργιος Μόστας:** Γιος ιερέα, μαθητής του Μπαλάνου. Διέπρεψε ως μέλος της Φιλικής Εταιρείας. Εκπατρίστηκε, γιατί ο Αλής έτρεφε μεγάλο μίσος κατά της οικογένειάς του.

34. **Γεώργιος Πρωτοπρεσβύτερος Σγούρος:** Ιερέας και σχολάρχης στη Σχολή των Καλαρρυτών. Η ζωή του τελείωσε με μαρτυρικό θάνατο από τους Τούρκους.

35. **Γρηγόριος Παλιουρίτης:** Κληρικός, καταγόμενος από Γιάννενα. Υπήρξε μαθητής του Μπαλάνου και του Ψαλίδα.

36. **Δημήτριος Βαροδάκας:** Εκπαιδεύτηκε στα Γιάννενα, δίδαξε στο Μέτσοβο για είκοσι χρόνια και «ανέδειξε λογίους που διέπρεψαν» στην Ελλάδα και την Ευρώπη. Ακροατής του και ο Νεόφυτος Δούκας. Πέθανε το 1812, ενώ μιλούσε «επί άμβωνος»¹²⁴.

37. **Δημήτριος Γεωργιάδης,** από Δροβιανή, ακμάζων περί το 1820.

38. **Δημήτριος ιερέας Οικονόμος:** Από την Γότιστα Ιωαννίνων καταγόμενος (1760-1842).

39. **Δημήτριος ιερέας** υιός Κωνσταντίνου ιερέα.

40. **Δημήτριος και Πάνος Θεοδοσίου** (1755-1823)¹²⁵.

124. Πρβλ. Γεν. Ιστορία Κούμα, ΙΒ' σ. 167, 168, 169.

125. Πρβλ. Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ναύπλιο, 1834, σ. 284-285. Για τους Λογίους πρβλ. Αναστασίου ΙΕ, Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ ΙΘ' ΑΙ. ΟΠΩΣ ΤΗΝ ΕΙΔΑΝ ΟΙ ΞΕΝΟΙ ΠΕΡΙΗΓΗΤΕΣ (άτυπο Ηπειρ. Εστίας), Ιωάννινα, 1971· Γ. Γιακουμής, ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΠΟ ΤΗΣ ΠΗΓΕΣ, Αθήνα, 1979· Κ. Α. Διαμάντης, Ο ΑΘΑΝΑ-

41. **Δημήτριος Καψάλας:** Από το Μεσολόγγι. Για την πολιτική και παιδευτική του ικανότητα, τον προσέλαβε ο Αλής στην υπηρεσία του για να διδάξει τον εγγονό του Ισμαήλ μπέη, γιο του Βελή πασά, όπου με υπόληψη και εύνοια παρέμεινε μέχρι το 1820.

42. **Δημήτριος Κωνσταντίνου Αθανασίου:** Από τα Γιάννενα. Γεννήθηκε το 1780. Υπήρξε μαθητής του Ψαλίδα. Σπούδασε και στη Βιέννη φιλολογία. Μυημένος στη Φιλική Εταιρεία. Έδρασε και στις Σέρρες και στην Κέρκυρα. Συνελήφθη από τους Τούρκους για την ενεργό δράση του στην Επανάσταση και στάλθηκε μαζί με άλλους αιχμαλώτους στα Γιάννενα για απαγχόνιση. Ο Δημήτριος όμως σώθηκε με

ΣΙΟΣ ΨΑΛΙΔΑΣ ΚΑΙ ΤΟ ΑΡΧΕΙΟΝ ΤΟΥ, τόμος 10ος, Αθήνα, 1960 και τόμος 16ος, Αθήνα 1962· Τρόφων Ε. Ευαγγελίδης, Η ΠΑΙΔΕΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, τόμος 2ος, Αθήνα, 1936· Κοσμάς Θεσπρωτός-Αθανάσιος Ψαλίδας, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Ιωάννινα, 1964· Ελένη Κουρμαντζή, Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ ΚΑΙ ΟΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ ΤΗΣ (1645-1820), Ιωάννινα, 1995· Κ. Δ. Μέρτζιος, ΤΟ ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ, Ηπειρ. Χρονικά (15), 1940· Γ. Β. ΠΑΡΑΣ, Η ΔΙΔΑΣΚΟΥΣΑ ΥΛΗ ΕΙΣ ΤΑ ΑΝΩΤΕΡΑ ΣΧΟΛΕΙΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ, Ηπειρ. Εστία, τεύχ. 121-2, Ιωάννινα, 1962· Μαρία Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ΑΠΟ ΤΗΝ ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΘΝΙΚΗ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ 14ος-19ος ΑΙΩΝΑΣ, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1991· Παπανούτσος Π. Ε. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, τ. Α', σ. 37-38· Λίνος Πολίτης, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ, Αθήνα, 1980, σ. 130-140· Σ. Σιωμόπουλος ΕΓΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (από το αρχείο Κακαϊδής), Ηπειρ. Εστία, τεύχ. 130-132, Ιωάννινα, 1963· ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, σ. 434, 435· Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ναύπλιο, 1834, σ. 246, 247 (Νεόφυτος Δούκας).

πολλές θυσίες της οικογένειάς του. Πέθανε το 1829 στο Ναύπλιο.

43. **Δημήτριος Μόστρας:** Φοίτησε στα Γιάννενα στη Μπαλαναία Σχολή. Αναδείχτηκε γραμματέας του Ιγνατίου, μητροπολίτη Άρτας. Όταν ο Αλής αποφάσισε να εξοντώσει το μητροπολίτη και το γραμματέα του, διεσώθησαν στη Λευκάδα. Σπουδαίος πατριώτης και ευεργέτης.

44. **Δημήτριος Μπαλανίδης:** Εκπαιδεύτηκε στα Γιάννενα, νέος απεδήμησε στο Βουκουρέστι. Διέπρεψε ως διδάσκαλος.

45. **Δημήτριος Νίτσος Ζαγορίσιος:** Καταγόταν από το Μονοδένδρι Ζαγορίου. Έζησε από το 1780 μέχρι το 1852. Υπήρξε μαθητής του Ψαλίδα. Σπούδασε στη Βιέννη ιατρική. Έδρασε και στην Κέρκυρα το 1824.

46. **Δημήτριος Τσαλακώστας:** Γεννήθηκε το 1770. Καταγόταν από το Συρράκο. Μαθητής του Αθαν. Ψαλίδα, σπούδασε ιατρική στην Ιταλία και επέστρεψε στην Ήπειρο. Στα Γιάννενα άσκησε το ιατρικό του επάγγελμα μέχρι το 1815, όταν απεστάλη ως ιατρός της οικογένειας του Αλή. Υπηρέτησε τον Αλή έχοντας την πλήρη του εικόνα. Πέθανε στα Γιάννενα το 1835.

47. **Διονύσιος Ιερομόναχος:** Ηπειρώτης. Το 1740 μνημονεύεται στη μονή της Βελλάς Ιωαννίνων.

48. **Δοσίθεος ο Δρυϊνουπόλεως:** Ιερομόναχος, καταγόμενος από το Μέτσοβο. Επίσκοπος Δρυϊνουπόλεως τέλη του 18ου αι. Τόσο ενάρετος και αγαθός υπήρξε, ώστε προξένησε το σεβασμό και την αγάπη των Οθωμανών. Η ζωή του τελείωσε το 1810.

49. **Δοσίθεος ο εκ Μακρύνου:** Ιερομόναχος, μαθητής του Μπαλάνου. Δίδαξε στη Μπαλαναία Σχολή. Αναφέρεται και ηγούμενος στο πλούσιο μοναστήρι της Στούπαινας, διασώ-

θηκε ως εκ θαύματος, με πολλές ταλαιπωρίες, κατά την πολιορκία του Αλή πασά. Αναδείχθηκε πρωτοσύγκελλος στα Γιάννενα. Έζησε μέχρι το 1844.

50. **Εμμανουήλ Γκιούνμας:** Από τα Γιάννενα. Σπουδαίος πατριώτης. Ο Παΐσιος ο Μικρός εστιχούργησε: «Το μέγα σπουδαστήριο είναι του μακαρίου του Γκιούνμα του Εμμανουήλ και του Λεονταρίου». Σύμφωνα με τις διατάξεις του Θεού του Λεονταρίου Γκιούνμα, ανήγειρε στα Γιάννενα το 1676 τη Μεγάλη Σχολή του Γκιούνμα, στην οποία υπήρξε πρώτος σχολάρχης ο Βησσαρίων Μακρής. Η σχολή συντηρήθηκε με την περιουσία του μέχρι το 1821, που πυροπολήθηκε. Απεβίωσε το 1827.

51. **Ευάγγελος Μεξικός ή Μέξης:** Μαθητής του Ψαλίδα στα Γιάννενα. Με έξοδα του Αλή πασά σπούδασε στην Ιταλία ιατρική και όταν επέστρεψε στα Γιάννενα υπηρέτησε ως γιατρός τον Αλή μέχρι το 1810 οπότε έπεσε στη δυσμένειά του και έφυγε κρυφά από την Ήπειρο σε πολλά μέρη της Ευρώπης. Τότε μετέφρασε και εξέδωσε το 1814 το *Περί Ηθών των χριστιανών και Ισραηλιτών* και το *Ιωάννη Ευαγγέλιο* μεταφρασμένο στην αλβανική γλώσσα. Ένθερμος υποστηρικτής της Φιλικής Εταιρείας. Πέθανε το 1818 (60 ετών).

52. **Ευγένιος Βούλγαρης:** Ευεργέτης και ατρόμητος αναμορφωτής της Ελληνικής Παιδείας.

53. **Ευστάθιος Ανδρέου Καλογεράς:** Από το Μεσολόγγι. Τον προσέλαβε ο Αλής και τον έκαμε δάσκαλο του γιου του Σαλίκ πασά από το 1810.

54. **Ευστράτιος ο Ιερομόναχος:** Αξιόλογος κληρικός, μαθητής του Κ. Μπαλάνου. Αναδείχτηκε άριστος και συστηματικός ιεροκήρυκας. Από τα Γιάννενα, πήγε στην Κωνσταντινούπολη, όπου και τελείωσε η ζωή του το 1822.

55. **Ζαφείριος ο Γραμμενιάτης:** Πέθανε το 1856.

56. **Ζήσης ιερέας Δροβιανίτης:** Ηπειρώτης, μαθητής του Κοσμά Μπαλάνου. Αναδείχθηκε σχολάρχης με την προτροπή του Κοσμά του Αιτωλού. Ίδρυσε σχολή στην οποία δίδαξε μέχρι το 1821. Κάτοχος και ευρωπαϊκών γλωσσών, ωφέλησε πολύ την πατρίδα.

57. **Ιάκωβος μοναχός** τουπίκλην Μπαλιούλας: Ιερομόναχος από τα Γιάννενα. Μαθητής της Σχολής του Γκιούνμα. Απαντάται επιζών το 1722 ως επιστάτης του μετοχίου της μονής του Βησσαρίωνα.

58. **Ιάκωβος μοναχός:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Εκπαιδεύτηκε στη Σχολή του Γκιούνμα. Απαντάται το 1772 στενός φίλος του Τρύφωνα και επιστάτης του μετοχίου της Ιεράς Μονής του Βησσαρίωνα.

59. **Ιερεμίας ο εξ Αργυροκάστρου:** Μαθητής του Κ. Μπαλάνου. Ιερομόναχος. Έζησε τέλη του ΙΗ΄ αι.

60. **Ιωάννης Βλαχογιάννης:** Ηπειρώτης, έζησε στην Πρέβεζα, πέθανε το 1827.

61. **Ιωάννης Καστανάς:** Το 1798, όταν ο Αλής έδιωξε τους Γάλλους και κατέλαβε την Πρέβεζα, ο Ιωάννης κατέφυγε στην Πάργα. Μετά την εκδίωξή του πήγε το 1807 στην Αγία Μαύρα.

62. **Ιωάννης Πανταζής:** Από το Ζαγόρι καταγόμενος, μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής. Δίδαξε σε πολλές περιοχές του Ζαγορίου και στα Γρεβενά και στα Τρίκαλα. Πέθανε στα Γιάννενα το 1840.

63. **Ιωάννης Σάββας:** Δίδαξε στο Τσεπέλοβο. Υπήρξε μαθητής του Ψαλίδα στα Γιάννενα. Πέθανε το 1846.

64. **Ιωάννης Στάνος:** Καταγόταν από τα Γιάννενα, υπήρξε μαθητής του Μπαλάνου, περί τα τέλη του ΙΗ΄ αι.

65. **Ιωάννης Τσουκαλάς:** Από τα Γιάννενα, όπου και εκπαιδεύτηκε. Έζησε από το 1725 μέχρι το 1800. Σπούδασε στην Ευρώπη. Γνώστης τεσσάρων ευρωπαϊκών γλωσσών. Έζησε στην Κωνσταντινούπολη, ως μεγαλέμπορος.

66. **Ιωάννης Χαρισιάδης:** Από τα Γιάννενα, μαθητής του Μπαλάνου. Διορίστηκε γραμματέας στο βήμα της πρωτοσυγκελίας των Ιωαννίνων μέχρι τα ογδόντα πέντε του χρόνια.

67. **Ιωσήφ ο Βελλάς:** Καταγόταν από τη Νάξο, μαθητής του Ψαλίδα στα Γιάννενα. Το 1823 είναι επίσκοπος Βελλάς μέχρι το 1840.

68. **Καλλίνικος Μπάροσης:** Κληρικός, μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής, σχολάρχης στη Σιάτιστα κατά το 1768.

69. **Κοσμάς ο Μπαλάνου:** Γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1731. Υπήρξε σχολάρχης στη σχολή του Γκιούνμα μέχρι το 1799. Συνέταξε θεολογικά και επιστημονικά ποιήματα, πραγματείες¹²⁶ εθνικού αντικειμένου και άλλα. Κάηκε όμως η πολύτιμη και πολύτομος βιβλιοθήκη των Μπαλαναίων, όταν ο Αλής επολιορκείτο και πυρπόλησε μεγάλο μέρος της πόλης των Ιωαννίνων.

70. **Κύριλλος ο εξ Αγράφων:** Ιερομόναχος. Απαντάται το 1756 στα Γιάννενα για σπουδές. Διέμεινε πέντε χρόνια στα Γιάννενα και κατά το 1765 είναι δάσκαλος του φροντιστηρίου της Κοζάνης.

71. **Κυρίτσης Χατζή Πολύζου:** Γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1773. Μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής. Σπούδασε στο

126. Σώζεται μόνο μία πραγματεία της "Χρονογραφίας" Ιστορικής Έκθεσης και του καταλόγου.

Παρίσι ιατρική. Όταν επέστρεψε στα Γιάννενα το 1795 ο Αλής τον προσέλαβε ως ιατρό του. Διακρίθηκε στο έργο της ιατρικής. Ήταν επιστήθιος φίλος του Αθαν. Ψαλίδα και του Ρήγα Φεραίου.

72. **Κωνσταντίνος Δούκας**, Πρεμετινός: Ηπειρώτης, με ευγενή καταγωγή, τον εκτιμούσαν και οι Οθωμανοί για την καταγωγή του. Έζησε τον ΙΗ΄ αι. Σπούδασε στη Γαλλία φιλοσοφία. Όταν επέστρεψε στα Γιάννενα, τον κάλεσε ο Αλής και του ανέθεσε τη θέση του συμβούλου και γραμματέα, την οποία διετήρησε έντιμα. Και τα παιδιά του αξιόλογα, στην υπηρεσία της πατρίδας.

73. **Κωνσταντίνος ιερέας Δροβιανίτης**: Μαθητής του Μπαλάνου. Δίδαξε σε πολλές περιοχές. Πέθανε σε μεγάλη ηλικία το 1834.

74. **Κωνσταντίνος Μάνος και Αθανασιάδης**: Καταγόταν από Πρέβεζα. Σπούδασε στα Γιάννενα. Κατέφυγε στους Παξούς και δίδαξε αργότερα στην περιοχή Λάκκας. Με την άδεια των μητροπολιτών, κήρυττε το λόγο του Θεού.

75. **Κωνσταντίνος ο Γραμμενιάτης**: Πέθανε το 1827. Σώζονται μερικοί στίχοι του ιαμβικοί και πολιτικοί ομοιοκατάληκτοι, σχετικοί με την απάνθρωπη καταστροφή των κατοίκων του Γαρδικίου, με τους οποίους στίχους ήθελε να κολακεύσει τον Αλή.

76. **Κωνσταντίνος ο Χρυσίδας**: Από τα Γιάννενα. Άριστος μαθητής του Μπαλάνου. Το 1770 απεδήμεσε στη Βλαχιά, όπου ο Λάμπρος Φωτιάδης τον προσέλαβε ως δάσκαλο της Ηγεμονικής Σχολής Βουκουρεστίου. Τότε τον προσκάλεσε στα Γιάννενα ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Ιερόθεος (το 1798), για να γίνει σχολάρχης της Σχολής του Γκιούνμα, επέστρεψε στα Γιάννενα, αλλά έμεινε «αργός».

77. **Κωνσταντίνος Πάνου**, ιερέας Κοτσελένης (Δροβιανίτης): Καλλιεργημένος κληρικός. Μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής στα Γιάννενα. Μαθητής του Ευγενίου Βουλγάρεως στην Κωνσταντινούπολη. Για την έξοχη μόρφωση του επεκαλείτο *ισοβίως λογιώτατος*. Επέστρεψε στην πατρίδα του για να διδάξει.

78. **Κωνσταντίνος Τσιγαράς**: Από τα Γιάννενα, όπου και εκπαιδεύτηκε. Απεδήμησε στην Ιταλία, όπου και πέθανε.

79. **Κωνσταντίνος Τσίκας**: Από το Μέτσοβο, μαθητής του Δημ. Βαρδάκα, έζησε στα τέλη του ΙΗ΄ αι. Σπούδασε στη Γερμανία νομικά.

80. **Κωνσταντίνος ο εξ Ιωαννίνων**: Έζησε στα μέσα του ΙΗ΄ αι.

81. **Κωνσταντίνος**: Πέθανε το 1810 στο Αργυρόκαστρο.

82. **Κωστάκης Κροκίδας**: Μαθητής της Καπλανείου Σχολής των Ιωαννίνων, απεδήμησε στην Ευρώπη, επέστρεψε στην Ήπειρο ως νομικός και κάτοχος τριών ευρωπαϊκών γλωσσών. Αρχιγραμματέας και σύμβουλος του Κιουταχή πασά και του Μαχμούτ πασά.

83. **Λάμπρος Μαρούτσης**: Καταγόταν από τα Γιάννενα. Μεγαλέμπορος στη Βενετία, υπήρξε ευεργέτης της σχολής του Γκιούνμα στα Γιάννενα.

84. **Λάμπρος Φωτιάδης**: Από τα Γιάννενα, μαθητής του Κοσμά Μπαλάνου. Απεδήμησε στη Βλαχιά και για την έξοχη παιδεία του έγινε σχολάρχης στο Βουκουρέστι από το 1792 μέχρι το 1807.

85. **Λεοντάρης Γκιούνμας**: Καταγόταν από τα Γιάννενα. Υπήρξε διακεκριμένος μεγαλέμπορος στη Βενετία. Διέταξε στον ανιψιό του και κληρονόμο του Εμμ. Γκιούνμα να ιδρύσει Σχολή στα Γιάννενα.

86. **Λεόντιος**, καταγόμενος από το Δίστομο της Λειβαδιάς. Ήθελε να κατηχήσει τον Αλή στη Φιλική Εταιρεία¹²⁷.

87. **Λουκάς Βάγιας**, αδελφός του Αθαν. Βάγια, μαθητής του Αθαν. Ψαλίδα στα Γιάννενα. Με δαπάνη του Αλή σπούδασε δεκαπέντε χρόνια στη Γερμανία ιατρική. Όταν επέστρεψε, υπηρέτησε τον Αλή ως γιατρός. Μνημένος στη Φιλική Εταιρεία, υπηρέτησε την πατρίδα.

88. **Μάνθος Ιωάννου**: Από τα Γιάννενα (Λάκκα). Έγραψε: «Περί αλώσεως του Μορέως».

89. **Μάνθος Οικονόμου**: Ιερέας, από το Κουκούλι Ζαγορίου καταγόμενος. Υπήρξε μαθητής του Μπαλάνου. Υπηρέτησε τον Αλή ως αρχιγραμματέας και σύμβουλος, ιδίως σε ζητήματα εξωτερικής πολιτικής του Αλή. Ωφέλησε πολύ την πατρίδα. Κατηχήθηκε στη Φιλική Εταιρεία. Το 1820 πέθανε στο Μέτσοβο, όπου «εκαθατομήθη» ως υπάλληλος του Αλή από τους ξεσηκωμένους σε επανάσταση Έλληνες.

90. **Μεθόδιος Ανθρακίτης**, κληρικός και σχολάρχης στα Γιάννενα. Οι Γιαννιώτες τον υποστήριξαν πολύ, όταν κατηγορήθηκε από μερικούς «πεπαιδευμένους» Θεσσαλούς και Μακεδόνες για την φιλοσοφία του¹²⁸.

91. **Μιχαήλ ο Δυρραχίων και Γκόρας**: Κληρικός ηπειρώτης. Αρχές ΙΗ΄ αι. έζησε. Υπήρξε μητροπολίτης Δυρραχίου.

92. **Μιχαήλ Χρησταράς**: Από τα Γιάννενα, μαθητής του Κοσμά Μπαλάνου. Διέπρεψε ως ιατροφιλόσοφος.

93. **Μπαλάνος Κοσμά Βασιλόπουλος**: Γεννήθηκε στα Γιάννενα το 1694.

127. Πρβλ. Ιωάννης Φιλήμονος, ΦΙΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, Ναύπλιο, 1834, σ. 206-208.

128. Πρβλ. του ιδίου, σ. 10, 11, 12 και ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ΄, σ. 132, 197, 199, 303, 308, 325, 326.

94. **Μπαλάνος ο πρεσβύτερος:** Σπούδασε στα Γιάννενα και δίδαξε.

95. **Νεκτάριος Τέρπος:** Ιερομόναχος, έζησε στα μέσα του ΙΗ΄ αι. Άριστος συγγραφέας και φιλόσοφος.

96. **Νεόφυτος Δούκας:** Διέμενε στο Μέτσοβο και υπήρξε μαθητής του Δημητρίου Βαρδάκα. Μόνασε στην Ιερά Μονή της Ευαγγελίστριας στο Ζαγόρι.

97. **Νικόλαος Γλυκός ο εξ Ιωαννίνων.** Άνοιξε δικό του εκδοτικό οίκο που λειτούργησε δύο αιώνες (1670-1854).

98. **Νικόλαος Μανιάκης:** Γεννήθηκε στην Πάργα. Νέος πήγε στα Γιάννενα για σπουδές. Μαθητής του Ψαλίδα. Δραπέτευσε από τα Γιάννενα στην Πάργα, γιατί πληροφορήθηκε «καταχθόνιο» σχέδιο εις βάρος του από τον Αλή πασά.

99. **Νικόλαος Παπαδόπουλος:** Ιερέας, από το Τσεπέλοβο Ζαγορίου.

100. **Νικόλαος Σάρος** (1681-1778).

101. **Νικόλαος Στίγνης:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Κάτοχος θεολογίας και φιλοσοφίας. Πέθανε το 1750

102. **Νικόλαος Φωτάκης:** Από τα Δολιανά. Έζησε στα τέλη του ΙΗ΄ αι. Απεδήμησε στο Βουκουρέστι.

103. **Παγκράτιος Δήμαρος:** Ιεροδιάκονος, καταγόμενος από τα Γιάννενα. Υπήρξε αρχιδιάκονος του πατριάρχη Ανθίμου Δ΄. Αξιόλογος μαθητής του Μπαλάνου. Η ζωή του τελείωσε το 1780 στην Κωνσταντινούπολη, Αρχιερέας ίσως «αναδειχθείς».

104. **Παΐσιος Δήμαρος ο Παραμυθιάς:** Κληρικός από τα Γιάννενα καταγόμενος. Μαθητής του Μπαλάνου. Ο αρχιερέυς Ιωαννίνων Γρηγόριος τον εξέλεξε επίσκοπο Παραμυθιάς όπου έμεινε λίγο χρονικό διάστημα και το 1770 παραιτήθηκε γιατί δεν μπορούσε να ανέχεται να βλέπει και να

ακούει τα δεινοπαθήματα του ποιμνίου του που προκαλούνταν από τους Τούρκους. Έφυγε στο Ιάσιο. Νοσταλγώντας την πατρίδα του, αποφάσισε να επιστρέψει στα Γιάννενα, αλλά δεν πρόλαβε γιατί η ζωή του τελείωσε στην Κέρκυρα. Έγραψε και αξιόλογα ποιήματα.

105. **Παΐσιος ο Σταγών:** Κληρικός. Αναδείχτηκε επίσκοπος Σταγών κατά το 1785. Παραιτήθηκε όμως το 1796 γιατί δεν μπορούσε να συμβιβαστεί με τις «ορέξεις» του Αλή πασά και κατέφυγε στο Βατοπέδιο, όπου αναδείχτηκε μητροπολίτης Φιλιππουπόλεως.

106. **Πάνος ο Ιερομνήμων:** Από τα Γιάννενα. Υπήρξε διερμηνέας το 1690 στο βεζύρη. Ευεργέτης. Πέθανε το 1732.

107. **Παρθένιος Κατσούλης:** Ιερομόναχος. Καταγόταν από τη Ζίτσα Ιωαννίνων. Έζησε αρχές ΙΗ΄ αι. στα Γιάννενα. Έγραψε: *Αποφθεγμάτων Απανθίσματα*.

108. **Πέτρος παπα-Δημητρίου:** Ηπειρώτης, έζησε τέλη του ΙΗ΄ αι. Δίδαξε και στην Ήπειρο. Διακρίθηκε για το θρησκευτικό και εθνικό του ζήλο.

109. **Πολυζώης Κοντός:** Σοφός Ιερέας από τα Γιάννενα. Έζησε στα μέσα του ΙΗ΄ αι., απεδέμησε στη Γερμανία.

110. **Σαμουήλ ο Μεσημβρίας:** Γέννημα θρέμμα των Ιωαννίνων. Γνώστης θεολογίας και φιλοσοφίας. Επίσκοπος Πέτρας και το 1798 αναδείχτηκε μητροπολίτης Μεσημβρίας.

111. **Σέργιος ο Μακραιός:** Μαθητής Μπαλάνου. Πολυγραφώτατος.

112. **Σίμων Μαρούτσης.** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Έδρασε και στη Βενετία το 1741. Σπουδαίος ευεργέτης. Ίδρυσε Σχολή στα Γιάννενα.

113. **Σπυρίδων Κολοβέτος:** Καταγόταν από τα Γιάννενα. Υπήρξε σπουδαίος έμπορος στη Βιέννη. μετά το 1821, που

καταστράφηκαν τα Γιάννενα, δίδαξε στο Ζαγόρι. Το 1826 δίδαξε στα Γιάννενα. Πέθανε το 1838 (75 ετών).

114. **Σπυρίδων Κολοβός:** Έμπορος στη Βιέννη. Γύρισε στα Γιάννενα και για τις ικανότητές του (γνώση και βαθυφροσύνη), ευνοήθηκε από τον Αλή και τον υπηρέτησε ως σύμβουλος και γραμματέας, μέχρι που φυλακίστηκε. Πέθανε στην Αθήνα, όπου νοσηλευόταν. Ο Οθωμανός πλοίαρχος που τον απεβίβασε στην Αθήνα, του αφαίρεσε το κεφάλι πριν ταφεί, για να το παρουσιάσει υπέρ του στην Κωνσταντινούπολη στο σουλτάνο.

115. **Σταύρος Ιωάννου Τσαπαλάμος:** Μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής. Ως συνετός και μορφωμένος ευνοήθηκε από τον Αλή και έγινε σύμβουλος του και συγχρόνως δημογέροντας της πόλης των Ιωαννίνων. Πέθανε το 1824.

116. **Στέφανος Δούκας:** Ηπειρώτης, γιος του Κωνσταντίνου Δούκα. Μαθητής του Ψαλίδα στα Γιάννενα. Σπούδασε και στη γερμανία. Όταν επέστρεψε από τις σπουδές του στα Γιάννενα, τον προσέλαβε ο Αλή πασάς στην υπηρεσία του, ως άξιο γραμματέα του. Στα 1819, πενήντα χρονών, πέθανε απόπληκτος, όταν πληροφορήθηκε την απιστία Αλβανού φίλου του, για τον οποίο είχε εγγυηθεί στον Αλή¹²⁹.

117. **Τιμόθεος ιερομόναχος** από Πάργα.

118. **Τριαντάφυλλος Χατζή Στεργίου:** Από το Μέτσοβο. Απεδήμησε στη Βιέννη. Σπουδαίος μεγαλέμπορος. Πέθανε το 1827.

119. **Τρύφων ο εκ Μετσόβου:** Εκπαιδεύτηκε στα Γιάννενα. Σπούδασε και στην Ιταλία. Το 1748 απαντάται ιερομόναχος στη Βενετία. Επέστρεψε στα Γιάννενα το 1753 και έγι-

129. Βιογραφία του έγραψε και ο Βρετός (Νεοελ. φιολ., Β' 262).

νε σχολάρχης της Μαρουτσαίας Σχολής. Δίδαξε στα Γιάννενα και ως ιδιωτικός δάσκαλος.

120. **Χαρίτων Τσουκάρης:** Ηπειρώτης. Γραμματέας και σύμβουλος για πολλά χρόνια του Μουσταφά πασά, σατράπη του Δελβίνου. Κατηγορήθηκε από τον Αλή ως αντιπολιτευόμενος και κλήθηκε στα Γιάννενα με σκοπό να απαγχονιστεί. Σώθηκε όμως γιατί μεσολάβησε στον Αλή η κυρά-Βασιλική, αφού ο Χαρίτων έμεινε άφωνος αρκετές μέρες από τον τρόμο του. Έχοντας την εύνοια της κυρά-Βασιλικής, έμεινε στην υπηρεσία του Αλή, ως γραμματέας και σύμβουλος του. Ο Αλής ευχαριστημένος από τις ικανότητές του τον έστειλε και ως διοικητή για λίγα χρόνια στα Τρίκκαλα.

121. **Χρήστος Σουγδουρής:** Έζησε στο τέλος του ΙΗ΄ αι. Καταγόταν από τα Γιάννενα. Απαντάται στη Ρωσία ως άριστος γραμματικός και ξενόγλωσσος.

122. **Χρήστος, ιερέας Βρέτας.**

123. **Χριστόδουλος Ιωάννου Κλωνάρης:** Ηπειρώτης, γεννήθηκε το 1780 και πέθανε στην Αθήνα το 1857. Σχολάρχης στην Κοζάνη. Σπούδασε στο Βουκουρέστι.

124. **Χριστόδουλος Κονομάτης:** Ηπειρώτης, μαθητής του Αθαν. Ψαλίδα.

125. **Χριστόδουλος παπα-Γεωργίου Τατάνης:** Από τα Άνω Σουδενά Ζαγορίου. Μαθητής της Μπαλαναίας Σχολής. Τον προσέλαβε στην υπηρεσία του ο Μουχτάρ πασάς, ως γραμματέα. Πέθανε το 1852, εβδομήντα δύο ετών.

126. **Χριστόφορος Εμποροκομίτης:** Ιερομόναχος και συγγραφέας. Γεννήθηκε στα Γιάννενα και αναδείχτηκε διδάσκαλος και ιεροκήρυκας. Έζησε αρχές ΙΗ΄ αι.¹³⁰

130. Βιογραφία του έγραψε και ο Βρετός (Νεοελ. φιολ., Α΄ 197).

127. **Χριστόφορος Περραιβός:** Θεσσαλός, δεύτερη πατρίδα του υπήρξε η Πάργα. Είχε σχέση με θερμούς πατριώτες και μεγάλους άνδρες όπως με τους: Ψαλίδα, Βηλαρά, Μαρτίνο και Κυρίτση, με τους αρχιερείς Ιωαννίνων, Παραμυθιάς και Χειμάρας κ.λ.π. Δίδαξε και στήριξε τους Παργινούς.

128. **Χρυσανθος Κονοφάος:** Γεννήθηκε το 1790. Νέος πήγε από την Πάργα στα Γιάννενα. Μαθητής του Ψαλίδα. Αναδείχτηκε ιεροδιάκονος, τον προσέλαβε ο μητροπολίτης Ιωαννίνων Γαβριήλ ο Γκάγκας το 1814 ως αρχιδιάκονό του και τον διόρισε ως διευθυντή της πρωτοσυγγελίας, δηλαδή δικαστή των ζητημάτων και διενέξεων των χριστιανών της επαρχίας. Επειδή ο Αλής έτρεφε μεγάλο μίσος κατά των Παργινών και είχε σκοπό να συλλάβει όλους του κατοίκους της Πάργας που διέμεναν στην ηγεμονία του, ο Χρυσανθος για να αποφύγει τη θυριωδία του τυράννου, έφυγε από τα Γιάννενα και κατέφυγε στην Κέρκυρα, μετά από πολλούς κινδύνους. Έδρασε και εις Τεργέστη, ως διδάσκαλος και ιεροδιάκονος. Όταν ο Καποδίστριας έγινε κυβερνήτης της Ελλάδος, επειδή γνώριζε την αξία του Χρυσανθου, τον κάλεσε στην Ελλάδα. Έδρασε στην Αίγινα το 1829 με την εκπαίδευσή διδασκάλων της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Διορίστηκε πρωτοσύγκελλος του αγίου Ακαρνανίας. Στην Αθήνα διορίστηκε Έφορος των Εκπαιδευτικών Καταστημάτων και συγχρόνως κήρυττε στους ναούς της πόλης. Για την προσφορά του τιμήθηκε με τον Αργυρό Σταυρό του Σωτήρος. Υπήρξε εθνοφελής κληρικός. Έζησε μέχρι το 1857.

129. **Χρυσανθος ο Ηπειρώτης:** Από τη Ζίτσα Ιωαννίνων. Ιερομόναχος.

4.2. Η παρουσία του Αγίου Κοσμά του Αιτωλού και η συμβολή του στις σχέσεις χριστιανών και μουσουλμάνων

Κατά το 1759-1779 έδρασε στον Ηπειρωτικό χώρο ο Κοσμάς ο Αιτωλός. Ως ιεροκήρυκας ήταν περισσότερο ασκητικός, ως άνθρωπος μετλίχιος, ειρηνικός, νομοταγής στην κοσμική και εκκλησιαστική εξουσία. Η γλώσσα του λιτή, σχεδόν απλοϊκή, το ύφος του ζωηρό, διανθισμένο με απροσδόκητες παρομοιώσεις, έπαιρνε συχνά τόνο προφητικό που θύμιζε λαϊκά χρησολόγια. Ωστόσο, δεν ήταν εθνεγέρτης ή κοινωνικός μεταρρυθμιστής. Ήταν λαϊκός απόστολος και εθνομάρτυρας και προσέφερε μια μοναδική περίπτωση κηρύγματος, όπου η εκκλησιαστική ρητορεία εγκατέλειψε τη γραπτή επιστημότητα της, για να γίνει προφορικός αυτοσχεδιασμός, πολιτική πράξη, ζωντανή και άμεση ενέργεια πάνω στις μάζες, σύμφωνα με τις συγκεκριμένες ανάγκες της εποχής και τη δομή της ελληνικής κοινωνίας.

Ο Κοσμάς ο Αιτωλός ήταν για την περίοδο αυτή ό,τι περίπου για την επόμενη ο Ρήγας. Το έργο που επιτελούσε ήταν πολύ δύσκολο, γιατί είχε να παλέψει με πολλά αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα. Παντού κήρυττε ότι η ελευθερία θα έρθει με τη μετάνοια και τη γνώση. Ταυτόχρονα, πίστευε ότι είναι βαρύ αμάρτημα η εγκατάλειψη του λαού στην αμάθεια. Το νέο αυτό πνεύμα έγινε περισσότερο έκδηλο στα ανώτερα στρώματα των υπόδουλων οι οποίοι συνήργησαν στην ίδρυση και συντήρηση σχολείων, ενίσχυση δασκάλων και μαθητών, επιχορήγηση εκδόσεων, αγορά και διανομή βιβλίων και σε όσα σχετικά λογίζονταν έργα «θεά-

ρεστα» και υψηλά δείγματα πατριωτικού ζήλου και ευγενικής άμιλλας. Τα γράμματα που ήσαν υποχρέωση και πρόνομο άλλοτε των λίγων, έγιναν ανάγκη και επιδίωξη των πολλών. «Γράμματα!, για να γίνεις άνθρωπος και να προκόψεις, καλός χριστιανός, χρήσιμος στους συνανθρώπους και στην πατρίδα», τόνιζε ο Κοσμάς. Προκοπή, κοινωνική ανάδειξη, πατρίδα, χριστιανισμός, συναίσθηση υποχρεώσεων προς το κοινωνικό και το εθνικό σύνολο, έγιναν τα νέα κοινωνικά πρότυπα. Τα γράμματα μετουσιώθηκαν σε ζωντανά κοινωνικά κύτταρα και συνέβαλαν σε ιδεολογικές και πολιτικές εξελίξεις, σημαντικές για τους Έλληνες. Με την προσωπική του ακτινοβολία ο Κοσμάς ο Αιτωλός, με το τεράστιο κηρυκτικό του έργο, την επιμονή του στη σύσταση σχολείων και στην εδραίωση της ελληνικής γλώσσας ανάμεσα στους βλαχόφωνους και αλβανόφωνους πληθυσμούς της Ηπείρου, συνετέλεσε όσο κανείς άλλος στην αναχαίτιση του κύματος των εξισλαμισμών. Έμειναν χαρακτηριστικές οι φράσεις του: «...εσύ οπού κάμνεις παιδιά, να τα παιδεύεις και να τα μαθαίνεις γράμματα και εξόχως Ελληνικά, διότι η Εκκλησία μας είναι εις την ελληνικήν γλώσσαν... Όποιος χριστιανός άνδρας ή γυναίκα υπόσχεται μέσα εις το σπίτι του να μην κουβεντιάζει αρβανίτικα, ας σηκωθεί απάνω να μου το ειπεί και εγώ να πάρω όλα του τα αμαρτήματα εις τον λαιμό μου από τον καιρό οπού εγεννήθη έως τώρα...». Γενικώς, απέκτησε μεγάλη φήμη και είχε απήχηση όχι μόνο στους χριστιανούς αλλά και στους μουσουλμάνους. Έκαμε θαύματα ακόμη και στους Τούρκους.

Όταν ο κατάσκοπος Marco¹³¹ ρώτησε τον Κοσμά, πώς

131. Ο Marco ήταν κατάσκοπος των Ενετών, αλλά τελικά έγινε χριστιανός κοντά στον Κοσμά.

γίνεται να τον αγαπούν οι Τούρκοι, ο Κοσμάς απάντησε: «Δεν έχουν την ίδια δίψα οι Τούρκοι με τους χριστιανούς. Έχουν περισσότερη. Γιατί η θρησκεία τους τους έχει απομακρύνει πολύ από τον πραγματικό θεό. Ακόμη και οι υποσχέσεις της για την άλλη ζωή είναι υλικές. Έτσι η δίψα τους μεγαλώνει. Λοιπόν, οι Τούρκοι ξεπερνάνε τους φραγμούς της φυλής και της θρησκείας και μ' ακούνε με το στόμα ανοιχτό και πασχίζουν να ζήσουνε κι αυτοί σαν παιδιά του Θεού...».

Όσον αφορά στις σχέσεις των χριστιανών με τους Τούρκους, ο Κοσμάς συνιστούσε στους χριστιανούς να προσεύχονται για τους Τούρκους, να πληρώνουν αγόγγυστα τους φόρους, να συνυπάρχουν ειρηνικά. Και οι Τούρκοι όμως και πολλοί βαθμοφόροι μάλιστα του παρείχαν προστασία. Ο Αλή πασάς έδειξε πολλές φορές την εύνοιά του στον Κοσμά. Τον στήριξε και τον σεβόταν. Στη λιτανεία μάλιστα της κάρας του Αγίου – που πρόσταξε να γίνει ο ίδιος ο Αλής στα Γιάννενα – ο Αλής, η κυρα-Βασιλική κι όλο το προσωπικό του παλατιού γονάτισαν και προσευχήθηκαν χριστιανικά. Κι όλα αυτά άσκησαν μεγάλη και θετική επίδραση στις σχέσεις χριστιανών - μουσουλμάνων.

Ριζοσπαστικό για την εποχή του ήταν και το ότι τόνιζε την ισότητα των δύο φύλων σε κείνη την εποχή που γνωρίζουμε πόσο υποβαθμισμένη ήταν η γυναίκα σε σχέση με τον άνδρα και στους χριστιανούς και στους μουσουλμάνους. Στις σχέσεις χριστιανών - μουσουλμάνων το κήρυγμα του Κοσμά είχε ως συνέπεια να διαλύει τις μεταξύ τους εχθρότητες, να ενισχύει την αγάπη και την ηθικότητα, να παύει τις κλοπές, τις ληστείες και τις αδικίες, να εξημερώνει τα ήθη τους και να επαναφέρει τον αληθινό ανθρωπισμό.

Στα Γιάννενα αρχικά δεν έγινε δεκτός, γιατί είχε καταργήσει τα παζάρια την ημέρα της Κυριακής, πράγμα που τον έκανε μισητό κυρίως στους εβραίους αλλά και σε πολλούς από τους πλούσιους εμπορευόμενους χριστιανούς. Αργότερα όμως έγινε δεκτός και κήρυξε στους κατοίκους της πόλης των Ιωαννίνων. Σύμφωνα με σχετική επιγραφή στην Περιβλεπτο Ιωαννίνων, το 1777 κηρύχθηκε η διδαχή του χειρογράφου Κ 94, β των Γενικών Αρχείων. Στην Ήπειρο πρέπει να κηρύχθηκε και η δεύτερη διδαχή του χειρογράφου 128 στ' της Βουλής, αφού σ' αυτή ο Κοσμάς συνιστά στους ακροατές του να αντικαταστήσουν τα αρβανίτικα με τα ελληνικά. Οι περισσότερες από τις διδαχές, για τις οποίες υπάρχουν στοιχεία, κηρύχτηκαν στην Ήπειρο¹³².

Τα τελευταία 15 χρόνια έχουν δημοσιευτεί πολλά και

132. Πρβλ. ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ, τόμος ΙΑ', σ. 82, 124, 277, 303, 340, 349, 435, 436· Κώστας Σαρδέλης, Ο ΑΓΙΟΣ ΤΩΝ ΣΚΛΑΒΩΝ, ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ, Αθήνα 1958, σ. 86-429· Γ. Βαλέτας, Ο ΑΡΜΑΤΩΜΕΝΟΣ ΛΟΓΟΣ, 1971· Ιωάννης Μενούνος, ΚΟΣΜΑ ΑΙΤΩΛΟΥ ΔΙΔΑΧΕΣ, Αθήνα, 1979, ΔΙΔΑΧΗ Ε', 106 σ. 24, 27, 28, 88, 89, 268-270· Ιωάννης Μενούνος, Ο ΚΑΤΑΣΚΟΠΟΣ MARCO ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΣΜΑ ΤΟΝ ΑΙΤΩΛΟ, σ. 51, 60, 71, 72, 93, 94, 116, 117, 118, 119, 120· Κ.Δ. Μέρτζιου, ΤΟ ΕΝ ΒΕΝΕΤΙΑ ΚΡΑΤΙΚΟΝ ΑΡΧΕΙΟΝ, Ηπειρωτικά Χρονικά 15 (1940), σ. 5-8· Σπ. Π. Αραβαντινός, τόμος 1, ΙΣΤΟΡΙΑ ΑΛΗ ΠΑΣΑ ΤΟΥ ΤΕΠΕΛΕΝΛΗ, σ. 30, 31· Σπ. Μελάς, ΤΟ ΛΙΟΝΤΑΡΙ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα, σ. 365-367· Μίλτος Κυργιάννης, ΤΟ ΠΑΣΑΛΙΚΙ ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ, Αθήνα, σ. 159-162· Ιωάννης Μενούνος, ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ Ο ΠΡΟΔΡΟΜΟΣ, Αθήνα, 1971, σ. 136-140· Φ. Μιχαλόπουλος, ΚΟΣΜΑΣ Ο ΑΙΤΩΛΟΣ, σ. 110-118· Διδαχές Κοσμά: Χειρόγραφα: Βιβλιοθήκη Βουλής, αρ. 128 στ· Γενικά Αρχεία του Κράτους, αρ. Κ. 94, β· Φιλοσοφική Σχολή Θεσσαλονίκης, αρ. 19, 1· Επιστολή προς Χρύσανθο του Κοσμά του Αιτωλού.

σπουδαία στοιχεία που αφορούν το πρόσωπο και την πολυσήμαντη και καταπληκτική δράση του αγίου, ενός από τους μεγαλύτερους διδασκάλους του Γένους. Φυσικά, παρά την πλουσιωτάτη βιβλιογραφία, το όλο ζήτημα της δραστηριότητάς του απέχει πολύ από του να έχει εξαντληθεί. Καθημερινά βγαίνουν στο φως νεότερα στοιχεία και πολλά νέα βιβλία εκδίδονται, ακόμα και διδακτορικές διατριβές. Επιστημαίνονται οι τέσσερις μεγάλες περιοδείες του. Στην πρώτη (1759-1762), ξεκινά από την χερσόνησο του Άθω και μέσω Κωνσταντινούπολης, Σκοπέλου, Θεσσαλίας, Μακεδονίας και Ρούμελης, καταλήγει στη γενέτειρά του. Στη δεύτερη (1763-1773), περιοδεύει στην Πελοπόννησο, Κεφαλλονιά, Ρούμελη, Ήπειρο και Αλβανία μέχρι την Αχρίδα. Στην τρίτη (1775-1777), καλύπτει τους χώρους των επτανήσων, της Ηπείρου, Μακεδονίας, Θράκης και των αιγαιοπελαγίτικων νησιών. Στην τέταρτη περιοδεία του (1779-1779), που κατέληξε στη δολοφονία του, καλύπτει την Ήπειρο με τέρμα το Βεράτιο όπου τερματίζεται η επίγεια ζωή του.

Παρά την εκτέλεσή του όμως από όργανα της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ακόμα και οι μουσουλμάνοι τιμούσαν τη μνήμη του. Λέγεται ότι όταν κάποιοι αξιωματούχοι του Αλή πασά δυσανασχέτησαν για το σεβασμό που έτρεφε ο τύραννος στο πρόσωπο του Αγίου, εκείνος τους είπε:

– Φέρτε μου έναν μουσουλμάνο σαν αυτόν και θα του φιλήσω τα πόδια¹³³.

133. Τάσου Δαρβέρη: Κοσμάς Αιτωλός, εκδ. Στερέωμα, 1998, σελ. 17.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Σχέσεις και ζωή χριστιανών και μουσουλμάνων όπως αντικατοπτρίζονται στη Δημοτική Ποίηση

5.1. Ανθολόγηση από την Συλλογή Ηπειρωτικών Δημοτικών Τραγουδιών

Στα τραγούδια και τις παραδόσεις «ο εθνικός χαρακτήρ αποτυπώνεται ακραιφνής και ακίβδηλος» γράφει ο Πολίτης¹³⁴ και, φυσικά, δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία ότι στα προϊόντα αυτά της εσωτερικής ορμής της λαϊκής ψυχής φαίνεται ολόλαμπρος, απαρασάλευτος και αδιατάρακτος ο θρησκευτικός και εθνικός προσανατολισμός του λαού μας¹³⁵ που έκανε τραγούδι τις νίκες και θρήνο τα ατυχήματά του, κάτω από την πιο στυγνή δουλεία και επί σειρά γενεών, έχει διαγράψει ήδη τη μοίρα του, που είναι η εθνική του αποκατάσταση¹³⁶. Γνωστή λοιπόν και αναμφισβήτητη η αξία της δημοτικής ποίησης. Γι' αυτό θεώρησα απαραίτητη τη μελέτη στίχων, σχετικών με τη σχέση χριστιανών και μουσουλμάνων, μετά από έρευνα όλης της δημοτικής ποίησης της Ηπείρου, μέσα από τη Συλλογή Ηπειρωτικών δημοτι-

134. Βλ. Ν. Γ. Πολίτης, ΕΚΛΟΓΑΙ ΑΠΟ ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ, Αθήνα 1932, σ. 5 .

135. Βλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τ. Β', Αθήνα 1964, σ. 9.

136. Βλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τ. Β', Αθήνα 1964, σ. 11.

κών τραγουδιών του Π. Αραβαντινού. Αναφέρω έτσι στη συνέχεια επιλεγμένους σχετικούς στίχους δημοτικών τραγουδιών και επιχειρώ το σχολιασμό τους.

1

«Φυσάει αγέρας και βοριάς
κι αχολογάει η λίμνη
να βγάλει τις δεκαοχτώ
με την Κυρά - Φροσύνη»

Ήθελε ο Αλή πασάς να κάμει δημόσια κάθαρση της πόλης! Και έπνιξε στη λίμνη δεκαοχτώ γυναίκες¹³⁷.

2

...Στα Γιάννενα, στο Μεγάλο Πλάτανο
είναι μπηγμένα επτά μπαϊράκια...

Ο πλάτανος όπου εκτελούνταν θανατικές ποινές του Αλή πασά. Τα επτά μπαϊράκια είναι επτά σώματα στρατού. Οι παραπάνω στίχοι ανήκουν σε ένα τραγούδι που αναφέρεται σε επεισόδια της Επανάστασης του 1854¹³⁸ ενώ στον επόμενο στίχο βλέπουμε ότι, σε μια γωνία κεντρικού εμπορικού δρόμου, υψώνεται ακόμη κάποιος άλλος πλάτανος, ο πλάτανος στον οποίο θανατώθηκε τόσο ο Ευθύμιος παπα-Βλαχάβας όσο και άλλοι πολλοί ιερωμένοι και προύχοντες. Εκεί «εθραύστησαν» και τα οστά του Κατσαντώνη και του αδελφού του¹³⁹.

137. Μεγάλη Πανηπειρωτική Εγκυκλοπαίδεια, Η ΔΩΔΩΝΗ, τόμος Α', εκδόσεις Γ', 1959 - 1960, Αθήνα, σ. 200

138. Βλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τ. Β', Αθήνα 1964, σ. 94.

139. Δεκάτομος μεγάλη Πανηπειρωτική Εγκυκλοπαίδεια, Η ΔΩΔΩΝΗ, τόμος Α', εκδόσεις Γ', 1959 - 1960, Αθήνα, σ. 190,191.

3

...Ω Θύμιο παπά - δαίμονα...
 Σε σκότωσε ο Καραϊσκάκης
 σου την έσκασε ο καπετάνιος
 ο καπετάν Δεληγιάννης
 ο Μετσοβίτης Δεληγιάννης
 Σε παρέδωσε ο Γύφτος με το χέρι του...

Ο παπα-Θύμιος θανατώθηκε μαρτυρικά από τον Αλή πα-
 σά στις αρχές του 1811. Στους παραπάνω στίχους γίνεται
 υπαινιγμός για συμμετοχή του Καραϊσκάκη στην προδοσία
 του Δεληγιάννη απόλυτα και κατηγορηματικά. Είναι να
 θαυμάζει κανείς την αντικειμενικότητα του λαϊκού ποιητή,
 που το αποτέλεσμα της μάχης δεν το αποδίδει στην αξία και
 την μαχητικότητα του τουρκοαλβανικού στρατού μα στο συ-
 μπτωματικό γεγονός της προδοσίας¹⁴⁰.

4

Και μια βραδιά στο Κουτσουλιό
 ενός παπά το σπίτι,
 άλλος παπάς μας πρόδωσε
 στα Γιάννενα στους Τούρκους...

Οι στίχοι αυτοί ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Του
 Γρίβα»¹⁴¹. Στον πρώτο στίχο φαίνεται η συμβολή του κλή-
 ρου στον αγώνα της ελευθερίας στο δεύτερο όμως φαίνεται

140. Αλεξ. Χ. Μαρμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Β', Αθήνα 1964.

141. Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας,
 ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ, Χρ. Ν. Λαμπράκη, τόμος Ε', τεύ-
 χος Α', Β', Γ', Αθήνα 1915, σ. 61.

ότι έχουμε και κάποιες αρνητικές ενέργειες του κλήρου, ευτυχώς ελάχιστες.

5

*Εσείς βουνά των Γρεβενών και πεύκα του Μετσόβου,
λίγο να χαμηλώσετε, λίγο να βαϊστήτε,
για να φανούν τα Γρεβενά κι αυτό το μέγα Σπήλαιο,
πως πολεμάν ζάρκα παιδιά, δίχως κανα μεντάτι,
τρεις μέρες κάνουν πόλεμο,
τρεις μέρες και τρεις νύχτες¹⁴².*

Το δημοτικό τραγούδι είναι «ΤΟΥ ΖΙΑΚΑ». Από τους στίχους του φαίνεται η υπέρμετρη αγωνιστικότητα και ο ηρωισμός των Ελλήνων, που μάχονταν για τα ιδανικά τους με φοβερές δυσκολίες.

6

*...Αγγλία και Γαλλία μη στείλετε στρατό,
μη στείλετε βαπόρια, καράβια δυνατά
ο Ρούσσοσ θα κερδίσει και ο τίμιος σταυρός
στην Πόλη θελά πάγη μεσ' στην Αγια - Σοφιά
καμπάνες θα βαρέσουν μεσ' στα καμπαναριά¹⁴³.*

Από τους παραπάνω στίχους φαίνεται ότι οι Έλληνες πολεμούσαν για την πατρίδα και τη θρησκεία μαζί, γι' αυτό είναι σίγουροι για τη βοήθεια του Θεού ενάντια στον ισλα-

142. Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ, Χρ. Ν. Λαμπράκη, τόμος Ε', τεύχος Α, Β, Γ', Αθήνα 1915, σ. 62. Η λέξη «ζάρκα» σημαίνει γυμνά και χρησιμοποιείται και σήμερα στην Ήπειρο.

143 Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ, Χρ. Ν. Λαμπράκη, τόμος Ε', τεύχος Α', Β', Γ', Αθήνα 1915, σ. 62.

μισμό. Το σημείο του σταυρού το τρέμανε οι Τούρκοι. Οι γυναίκες χριστιανές ως αλεξίτουρκο φάρμακο είχαν βρει το σταυρό στο μέτωπο ή στο χέρι (τατουάζ), γιατί ήταν εκτεθειμένες σε λογής-λογής κινδύνους. Σχετικό είναι και το παρακάτω ανέκδοτο που δείχνει πόσο ενοχλούσε ο σταυρός:

Ο Ιμέρ εφέντης και ο Ιμέτ Αμπάζης, για να αξιοποιήσουν τα τσιφλίκια τους, παρέθεσαν πλούσιο τραπέζι σε πολλούς χριστιανούς κολίγους για να τους ευχαριστήσουν που θα δούλευαν στα κτήματά τους. Είχαν καλέσει και τον εφημέριο Παπαφράγκο, αγράμματο μα πανέξυπνο άνθρωπο. Πριν αρχίσουν το φαγητό, όλοι οι χριστιανοί έκαμαν τον σταυρό τους. Ο Ιμέρ εφέντης, για να πειράξει τον αγράμματο Παπαφράγκο, τον ρώτησε:

– Δε μου λες, παπά μου, τι σημασία έχει το σημάδι αυτό που κάνετε εσείς οι χριστιανοί; Τι σκέφτεστε την ώρα αυτή, τι λέτε στο Θεό σας;

Ο ετοιμόλογος Παπαφράγκος, χωρίς να χάσει καιρό, του απαντάει:

– Να σας πω. Κάθε χριστιανός, όταν κάνει το σημείο του σταυρού, εύχεται στον Παντοδύναμο και τον παρακαλεί να πάρει το βόλι του Τούρκο στη μπάλα (μέτωπο), στον αφαλό, βυζί σε βυζί και παρ' τον Τούρκο κάτω!¹⁴⁴

7

*Τι είν το κακό που γίνεται και η ταραχή η μεγάλη
στα ρόγγια¹⁴⁵ στα παλιόρογγα και στα παλιορογγάκια;
Μαύροι Λαζαίοι πολεμάν με τους Αρβανιτάδες,*

144. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, τόμος Α' Αθήνα 1961, σ. 114,115

145. Ρόγγια: Αγροί που πριν ήταν δάση (έκοβαν ή έκαιγαν τα δάση) σε επικλινές έδαφος, για ένα χρόνο ήταν γόνιμοι και μετά εγκατελείποντο.

τους σκλάβωσε ο Αλή πασάς τους πήρε τις γυναίκες.
Μπροστά πααίνει η Λάζαινα, κατόπι η συννυφάδα,
στη μέση πάει η Κώσταινα με το παιδί στα χέρια.
Κι ο Λάζος όταν το μαθε πολύ του κακοφάνει,
και πάησε και τους το πιασε 'ς ένα στενό καρτέρι,
σαράντα Τούρκους σκότωσε και δέκα πληγωμένοι¹⁴⁶.

Οι παραπάνω στίχοι δείχνουν πως οι χριστιανοί πολεμάνε μαζί με τους Αρβανίτες κατά του κοινού εχθρού τους, του Αλή πασά. Οι Τούρκοι δε σέβονται τα παιδιά και τις γυναίκες και τους αιχμαλωτίζουν. Οι Έλληνες όμως, που πιστεύουν πολύ στο θεσμό της οικογένειας, αγωνίζονται άνισα, αλλά με αποτέλεσμα ο Λάζος να σκοτώσει σαράντα Τούρκους και να πληγώσει άλλους δέκα! Φυσικά, οι βίαιοι εξισλαμισμοί στιγμάτισαν τις σχέσεις χριστιανών - Τούρκων και στον επόμενο αιώνα συμβίωσης τους.

8

Και στη μάνα προξενιό του στέλλει

- Το κορίτσι να το δώσεις του Μεμέταγα!

- Άιντε φύγε Τούρκε, φύγε από εδώ

Το κορίτσι δεν το δίνω του Μεμέταγα

A, του Μεμέταγα

Άιντε το κορίτσι θα το δώσω μεσ' τα Δολιανά

A, μεσ' τα Δολιανά.

Αναφέρεται σε συνηθισμένα κρούσματα κατά το διάστημα της τουρκοκρατίας, που τουρκαλβανοί θέλαν να πάρουν

146. Λαογραφία. Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΩΝ ΤΖΟΥΜΕΡΚΩΝ, Χρ. Ν. Λαμπράκη, τόμος Ε', τεύχος Α', Β', Γ', Αθήνα 1915, σ. 63.

ρωμιές. Όπως ανέφερα και παραπάνω ο εξισλαμισμός χώρισε το ηπειρωτικό στοιχείο σε Τούρκους και χριστιανούς. Οι χριστιανοί θεωρούσαν μαγαρισμένους τους Τούρκους και δεν έτρωγαν ούτε από τα φαγητά τους. Η αντίσταση της ηπειρώτισσας μάνας είναι αποφασιστική και η φιλοδοξία της είναι να δώσει την κόρη της στα Δολιανά και όχι σε Τούρκο¹⁴⁷.

9

*...Αγωνία βρήκε τον Αλή πασά,
σαν έπεσε στη δυσμένεια του σουλτάνου
έφερε αναταραχή στη χριστιανοσύνη
μικρούς και μεγάλους έμπασε σε διχόνοια.
Έστειλε προσταγή πάνω - κάτω,
ξεσήκωσε το χριστιανισμό...*

Οι παραπάνω στίχοι ανήκουν στην «Αληπασιάδα»¹⁴⁸, μια σειρά τραγουδιών ανωνύμων λαϊκών ποιητών¹⁴⁹. Η αναταραχή της χριστιανοσύνης έγινε με τη στρατολογία από τα δύο μέρη των αντιμαχόμενων και διότι έκαμε τους χριστιανούς υπόπτους στο Σουλτάνο. Ο Αλής κατηγορούσε τους Έλληνες στο σουλτάνο ότι επαναστατούν, γνώστης μάλιστα των σχεδίων της Φιλικής Εταιρείας, ενώ οι Έλληνες ισχυρίζονταν ότι αυτά είναι διαδόσεις του αντάρτη, φερμανλή, Αλή πασά.

147. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τ. Α', Αθήνα 1961, σ.114

148. Η «Αληπασιάδα» είναι του Χατζή Σεχρέτη, μια ιστορική προσέγγιση έκανε ο Γεώργιος Α. Σιορόκας, Ιωάννινα 1983, στηριζόμενος στο χειρόγραφο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδας (Μ.Ι.Ε.Τ.).

149. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμ. Β', Αθήνα 1964, σ. 50.

...Τα παλληκάρια που μεγάλωσες εσύ (α)
 ντυμένα σαν ασίγγανοι, (β)
 βάλαν το φέσι πάνω από τα μάτια (γ)
 Ω έρημη Βασιλική!
 Κάναν όρκο στο Θεό
 στον σταυρό που πιστεύεις κι εσύ,
 που ο λόγος δεν γίνεται δύο, (δ)
 να ριχτούν πάνω στην Τουρκιά....(ε)

Στους παραπάνω στίχους παρατηρούμε:

α) Ο λαϊκός ποιητής ανατρέχει στην παντοδυναμία του Αλή. Βλέποντας το στρατό των επαναστατημένων Ελλήνων εκφράζει την έκπληξή του. Ο Μάρκος Μπότσαρης ήταν από μικρός στην αυλή του Αλή.

β) Θέλει να δείξει ότι ήταν υποτακτικοί.

γ) Ο τρόπος με τον οποίο οι άνθρωποι έβαζαν το φέσι έδειχνε πολλά, όπως, την ηλικία, το χαρακτήρα, τη δύναμή τους. Ο ηλικιωμένος ή ο φτωχός έβαζε το φέσι βαθειά, σχεδόν ως τα αυτιά. Οι αρματωλοί και οι νέοι το έβαζαν λίγο ψηλά, λίγο γυρτό δεξιά. Έτσι έμεινε η παροιμιώδης φράση: «έβαλε το φέσι του στραβά», που σημαίνει ότι κάποιος είναι ανεξάρτητος, δεν έχει ανάγκη κανένα, είναι ξέγνοιαστος. Εδώ, σημαίνει «το πήραν πάνω τους».

δ) Έκφραση που σημαίνει την εμμονή στο λόγο, τη μη παράβαση του λόγου. Τη βαρύτητα του όρκου στο σταυρό την πιστεύει κι ο αλλόθρησκος λαϊκός ποιητής.

ε) Οι μοιραίες αντιθρησκευτικές πράξεις, που έγιναν στην πρώτη ορμή των επαναστατημένων ραγιαδών, όπως το

να βάλουν φωτιά σε τζαμιά, δε δικαιολογούνται, μα εξηγούνται από την καταπίεση δουλείας αιώνων¹⁵⁰.

11

...Σήκωσαν κεφάλι στην Ελλάδα

Φωτιά σε πολλά τζαμιά...

*Πιάσε τους απίστους σαν ποντίκια...*¹⁵¹

Οι πράξεις αυτές, οι προσβολές στα τζαμιά έγιναν αιτία να ματαιωθεί η σχεδιαζόμενη ελληνοαλβανική σύμπραξη¹⁵². Η θρησκευτική πίστη χώρισε πέρα για πέρα τους δύο κόσμους, τους Αρβανίτες από τον αγωνιζόμενο ελληνικό λαό. Εάν είχαν συμπράξει, είναι σχεδόν βέβαιο, ότι η Ελληνική Επανάσταση θα είχε τελειώσει κι όλας από τον πρώτο χρόνο¹⁵³.

12

Αν θέλεις να είμαι όμορφη, αν θέλεις να είμαι άσπρη

στείλε στην Πόλη για γιαλί, στα Γιάννενα για χτένι

στείλε και στην Πολίτσανη για κόκκινο γιλέκο

Το χτένι να χτενίζομαι και το γυαλί να γλέπω

Το γιλέκι να φορώ στην εκκλησιά να πηαίνω

150. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Β', Αθήνα 1964, σ. 80

151. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Β', Αθήνα 1964, σ. 81.

152. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, Ο ΜΥΘΟΣ ΤΗΣ ΑΛΒΑΝΙΚΗΣ ΣΥΜΒΟΛΗΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ, Αθήνα 1961, σ. 187.

153. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Β', Αθήνα 1964, σ. 81.

να κάμω αγόρια να σφαγούν, κοράσια να πλαντάξουν,
 να κάμω τον πρωτόπαπα να χασ' την λειτουργιά του
 να κάμω τον χαζόπαπα να χάσει τα δεφτέρια
 να κάμω τον πρωτόγερο να χάσει τα σοκάκια¹⁵⁴.

Τα Γιάννενα, ξακουστά για το εμπόριο, ήταν φυσικό να προτιμώνται για είδη καλλωπισμού, όπως το χτένι, που αναφέρει το παραπάνω δημοτικό τραγούδι. Το «γελέκι» όμως και, γενικά, η αξιόλογη εμφάνιση, μπορούσε να φέρει τέτοια αναστάτωση που να διαλύσει τη λειτουργία! Η εκκλησία ήταν και κοινωνική διέξοδος για τους νέους, οπότε ήταν φυσικό να προσέχουν οι νέοι τις νέες, και το αντίθετο.

13

Την ημέρα που πήραν το νησί
 με δάκρυα κλαίει η Βασιλική (α)
 Σώπα Βασιλική τρελλή
 γιατί εμείς έχομε το Ιτς - Καλέ(β)
 Το Ιτς - Καλέ έχει αφέντη
 έχει τον ασημένιο Σπυρίδωνα
 Σπυρίδων, αυτός ο υιός του Έλληνα (γ)
 κόβει τα σούμπουλα (δ) του γελέκου
 και τα βάζει σημάδι στο ντουφέκι¹⁵⁵.

Δίνουμε κάποιες επεξηγήσεις στους πιο πάνω στίχους, διευκρινίζοντας ότι:

154. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', Αθήνα 1961, σ.187.

155. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', Αθήνα 1961, σ.126.

α) Η περίφημη Κυρά - Βασιλική, είναι η κόρη του Κίτσου Κονταξή από την Πλεσιβίτσα των Φιλιατών.

β) Ιτς Καλέ λέγεται το εσωτερικό του φρουρίου. Το τραγούδι αναφέρεται στην πολιορκία των Ιωαννίνων και το θάνατο του Αλή πασά (24-1-1822) στις λίγες ώρες, που τα στρατεύματα του Χουρσίτ είχαν καταλάβει το νησί, αλλά έμενε το Ιτς Καλέ ακόμη¹⁵⁶.

γ) Αναφέρεται στην επίθεση του Καρά - Μουσταφά κατά της Κερκύρας το 1716. Είναι φανερό πως ενώνονται δύο τραγούδια διαφόρων εποχών, γιατί η προστασία του Αγίου Σπυρίδωνα ανήκει στην Κέρκυρα και

δ) Σούμπουλα, λέγονται τα στρογγυλά από γαϊτάνι κουμπιά του γιλέκου.

14

*Οι Ζαππαίοι αδελφοί (α)
ο κωνσταντίνος στη Βλαχιά
γέμισε το Λόμποβο φλωριά
έκαμε εκκλησία και σχολείο
στο Χόρμοβο ένα τζαμί (β)
στη Λέκλη μια σχολή
για να μάθουν τα παιδιά γράμματα.*

Σχολιάζοντας τους ανωτέρω στίχους, διευκρινίζουμε:

α) Οι μεγάλοι εθνικοί ευεργέτες ήταν πρώτα ξαδέλφια. Η δημοτική μούσα τους θέλει αδέρφια.

β) Η κατασκευή τζαμιού στο Χόρμοβο (χωριό της επαρχίας Ρίζης του Αργυροκάστρου) είναι έργο υπέρτατης πολι-

156. Βλέπε και του Κοσμά του Θεσπρωτού, ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΑΛΒΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΗΠΕΙΡΟΥ, Ιωάννινα, 1964.

τικής πρόνοιας. Το τζαμί θα φύλαγε την εκκλησία και το σχολείο, την εποχή που κόχλαζε το θρησκευτικό μίσος ανάμεσα σε χριστιανούς και μουσουλμάνους και ο φθόνος των τελευταίων για τον πλούτο των πρώτων. Ανάλογες ενέργειες συναντούμε αργότερα και από τον Αρσάκη και τη Φιλεκπαιδευτική Εταιρεία για επισκευή τζαμιού. Και ο Χρηστάκης Ζωγράφος χτίζει τζαμί για τους ίδιους λόγους¹⁵⁷.

15

*Γυναίκες απ' τα Γιάννενα, κυράδες απ' το κάστρο,
για βγάλετε τα κόκκινα, τα μαύρα να ντυθήτε,
του Σουλεϊμάν εκόψανε οπού ήτανε βεζύρης,
βεζύρης εις τα Γιάννενα, και Βόιβοντας 'ς την Άρτα¹⁵⁸.*

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η Σουλεϊμάν - πασίνα» (1786). Από τους παραπάνω στίχους φαίνεται πως οι Γιαννιώτες, αν και υπόδουλοι, έτρεφαν συμπάθεια στον κατακτητή. Έτσι συμπεραίνουμε πως οι χριστιανοί είχαν καλές σχέσεις με τους Τούρκους.

16

*Βροντάν τα τόπια των Τούρκων, ντουφέκια αντιβογκούνε,
και πεντακόσι' αλόγατα 'ς τον κάμπο χλιμιντρίζουν.
Ο πόλεμος δεν έπαψεν απ' το πουρνό ως το βράδυ,*

157. Πρβλ. Αλεξ. Χ. Μαμμόπουλος, ΗΠΕΙΡΟΣ, τόμος Α', Αθήνα 1961, σ.127.

158 Πρβλ. Παναγιώτης Αραβαντινός, ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ, Αθήνα 1880, ανατύπωσις φωτοτυπική εκδόσεις ΔΩΔΩ-ΝΗ, σ. 9

και μεσ' από την εκκλησιά κι από δυο τρία σπίτια
όσα μολύβι απέταγαν έπεφταν σε κουφάρια¹⁵⁹.

Αφού ο αγώνας ήταν για την πατρίδα και το χριστιανισμό, είναι φυσικό να πολεμάνε μέσα από την εκκλησία.

17

...Σ' εσάς, χωριά, Βελτσιστινοί, παπάδες και γερόντοι,
φαγιά πολλά 'τοιμάσετε, και φέρτε τα 'ς του Ράικου
γιατί σας καίμε το χωριό, σας παίρνουμε και σκλάβους¹⁶⁰.

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η ανταρσία των Τσάμηδων». Η συνεργασία κλήρου και λαού στον αγώνα κατά των Τούρκων, φαίνεται καθαρά από τους παραπάνω στίχους.

18

- Προσκύνα, Γρίβα 'ς την Τουρκιά, προσκύνα 'ς τον Φερούκη,
να σου χαρίση τη ζωή, να γένουμε και φίλοι.

Κι ο Κόκκαλης εφώναξε από το παραθύρι
Τι λες μπρε Χουσεΐν πασά, τι λες, ζουρλό κεφάλι;
φουσέκια 'ς της μπαλάκαις μας είναι πολλά ακόμα
θα παίξη το ντουφέκι μας, κουφάρια θε να στρώσει...¹⁶¹.

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η άλωσις του Μετσόβου». Ζωή και φιλία τάζουν οι Τούρκοι στους Έλληνες, αν προσκυνήσουν μα εκείνοι τα 'βάλαν σε ζυγαριά και η ζυγαριά γέρνει προς το αγαθό της ελευθερίας. Γι' αυτό μάχονται μέχρι θανάτου.

159. Πρβλ. του ιδίου, σ. 24. Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η ΜΑΧΗ ΤΟΥ ΚΟΥΤΣΕΛΙΟΥ».

160. Πρβλ. του ιδίου, σ. 19.

161. Πρβλ. του ιδίου, σ. 25.

19

....Τ' έχεις καημένε κόρακα, και σκούζεις και φωνάζεις;
 -Σκούζω, φωνάζω και διψώ ν' ανοίξη ένα σεφέρι
 να φάω κουφάρια μπέηδων, να πιω πασάδων αίμα...¹⁶².

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Ο υιός της χήρας». Τόσα πολλά ήταν τα δεινά των Ελλήνων από τους Τούρκους, που ζητούσαν μεγάλη εκδίκηση σε βάρος τους.

20

Ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιές, φκιάνουν και μοναστήρια,
 φκιάνουν και πετρογιόφυρα για να περνάει ο κόσμος
 κι εγώ καλό δεν έκαμα χώρι' από κακωσύναις.
 Κορίτσια εξήντα φίλησα κι εξήντα παντρεμένες,
 τριάντα χήρες νόστιμαις και καλοπορεμέναις
 και παπαδιαίες και καλογρηαίς, λογαριασμό δεν έχουν
 και μια κοντούλα παπαδιά τριών ημερών λεχώνα¹⁶³.

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Εξομολογούμενος Κλέφτης». Αξιοπαρατήρητο εδώ ότι και οι αμαρτωλοί άνθρωποι θεωρούσαν ως αξία μεγάλη την κατασκευή εκκλησιών και μοναστηριών και την κατασκευή έργων κοινής ωφέλειας.

21

Ούτε τα ρούχα με βαρούν, ούτε τα μπελιζίκια,
 ούτε και ο χρυσός που έχω στο λαιμό μου,
 μόν' με βαραίνει η σκλαβιά όπου με πάτε σκλάβα,

162. Πρβλ. του ιδίου, σ. 114

163. Πρβλ. του ιδίου, σ. 115

κι άφησα κόρη ανύπαντρη, παιδί 'ς τη σαρμανίτσα
κι άφησα σπίτι ατάραγο με δούλαις, με δουλεύτραις¹⁶⁴.

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η αιχμαλωτισθείσα υπό κλεπτών κυρα-Ελένη». Ο σταυρός, φυλαχτό για τους χριστιανούς. Φορώντας στο λαιμό σταυρό, και σήμερα, πιστεύουμε πως έχουμε προστασία από κάθε κακό. Η σκλαβιά αβάσταχτη με όλα τα δεινά της.

22

Αν ίσως και σ' απαρνηθώ, ν' αδικοθανατήσω,
σε Τούρκων χέρια να πιαστώ και ν' αλλαξοπιστήσω¹⁶⁵.

Το παραπάνω δίστιχο είναι όρκος ερωτευμένων. Το να πέσεις σε χέρια τούρκικα και να αλλάξεις την πίστη, ταυτίζεται με τον άδικο θάνατο, ή με ό,τι χειρότερο μπορεί να συμβεί.

23

Τσάπο μ' καλή σου πασχαλιά. - μπέη μ' πολλά τα έτη,
ορίστε 'ς το τραπέζι μας. - Χαρήτε καπετάνιε,
έναν καφέ μόνο να πιω, και σεις φάτε και πιείτε.
Σήκωσ' ο Τσάπος εντολή για την υγείά του μπέη,
κ' ήπια την ύστερη σταξιά μαζί με τρία βόλια,
και μ' άλλα πέντε εκλείστηκε το στόμα του παιδιού του
Του Γύρου η γλώσσα κελαηδάει 'ς το αίμα του πνιγμένη.
«Αρίμπεη, Τουρκόγυφτε, κλήρα του Αλή Φαρμάκη,
έχω παιδί αλλά κι ανεψιούς, και διάτα τους αφήνω,

164. Πρβλ. του ιδίου, σ. 105

165. Πρβλ. του ιδίου, σ. 303

όσον καιρό να ζήσουνε το αίμα μου να βγάλουν,
και Τούρκο να μη μπιστευθούν, και φίλο να
μη πιάσουν»¹⁶⁶.

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Αποστόλης Δεληγιάννης». Στους τέσσερις πρώτους στίχους βλέπουμε τη φιλία και την καλή διάθεση του Τσάπου προς τον μπέη. Στους υπόλοιπους στίχους βλέπουμε ότι ο μπέης, εκμεταλλευόμενος τη φιλία που του έδειξε ο Τσάπος, σκότωσε με πονηριά τον ίδιο και το παιδί του. Ευχή και κατάρα άφησε –ως κληρονομιά– ο Τσάπος στους απογόνους του να μην εμπιστευθούν ποτέ Τούρκο και να πάρουν εκδίκηση.

24

Ανάθεμα σας γέροντες, και σεις, κοτζαμπασίδες,
που φέρεταν αρματωλούς Τούρκους 'ς το βιλαέτι,
κ' edιώξεταν τους χριστιανούς με δίκιο κακιωμένοι.
Πήραν κορίτσο ανύπαντρα, νυφάδες παντρεμένες,
και πήραν και μια νιόννυμφη, μια μικροπαντρεμένη,
με τα φλωράκια 'ς το λαιμό και με τα δαχτυλίδια
σαν έκαμαν κ' εχούμισαν όλοι τα παλικάρια
άλλ' ετραβούσαν τα φλωριά κι άλλοι τα δαχτυλίδια¹⁶⁷.

Από τους παραπάνω στίχους φαίνεται ο φιλοτουρκικός ρόλος των κοτζαμπάσηδων.

166. Πρβλ. του ιδίου, σ. 95

167. Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η ΑΙΧΜΑΛΩΤΙΣΘΕΙΣΑ ΝΕΟΝΥΜΦΟΣ», Π.Αραβαντινού «ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΗΠΕΙΡΟΥ» ανατύπωσης φωτοτυπική, εκδόσεις ΔΩΔΩΝΗ, Αθήνα, σ.119

25

*Ανάθεμα την την τουρκιά, με τους σκληρούς τους νόμους
που με κατάντησαν τρελόν, να περπατώ στους δρόμους¹⁶⁸.*

Το παραπάνω δίστιχο δείχνει την σκληρότητα των νόμων κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας.

26

*Σαν τύραννος με τυραγνάς και σαν κατής με κρίνεις,
τη λευτεριά μου σου ζητώ και συ δεν μου τη δίνεις¹⁶⁹.*

Το παραπάνω δίστιχο δείχνει την πικρία και την αμφισβήτηση που είχαν οι Έλληνες προς τους τυράννους και για την απονομή της δικαιοσύνης τους.

27

...εξέρανε ταις κυτριάς το τούρκικο το αίμα...¹⁷⁰.

Τόσο μαγαρισμένους και ακάθαρτους θεωρούσαν οι Έλληνες τους Τούρκους, που και το αίμα τους ακόμα ξέραινε τα φυτά!

28

*...μικροί, μεγάλοι έφυγαν, κ' απήγαν 'ς τα νησιά,
για να μην καταντήσουν ραγιάδες 'ς την Τουρκιά¹⁷¹.*

Οι παραπάνω στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Η παράδοση της Πάργας το 1819». Μας φανερώνουν πως οι Έλληνες προτίμησαν να ξενιτευθούν παρά να είναι υπόδουλοι στους Τούρκους.

168. Του ιδίου, σ. 317

169. Πρβλ. του ιδίου, σ. 345

170. Πρβλ. του ιδίου, σ. 12, στιχ. 8

171. Πρβλ. του ιδίου, σ. 13, στιχ. 5,6.

29

... Βάνουν φωτιά 'ς τον Αϊλιά και καίν' όλη τη χώρα...

Ούτε τις εκκλησίες σεβάστηκαν οι Τούρκοι, αφού και σ' αυτές βάζουν φωτιά.

30

*...πού είσθε φίλοι και ειδικοί, αδέρφια και ξαδέρφια
' Τούρκο να μην πιστέψετε, τι είν' ανεμπιστεμένος
Ο Τούρκος είναι πονηρός, κι' αλλοιά που τον πιστεύει...*

Συμβουλές σε όλους να μην εμπιστεύονται τους Τούρκους. Η ζωή δίδαξε «αλίμονο σε όποιον εμπιστεύεται τους Τούρκους».

31

*...Τρέξε Γιωργάκη μ' αδερφέ, πάρε μου το κεφάλι
μη μου το πάρει παγανιά κι ο σκύλος ο Τζαβέλας,
και μου το πάρει στα Γιάννενα, στ' Αλή πασά το κάστρο
το ιδούν οχτροί και χαίρονται και φίλοι και λυπόνται...*

Οι στίχοι αυτοί ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Ο Ζαρναβέλος και τα κοτόπουλα» (1790-1800). Και μετά το θάνατό τους οι Έλληνες δεν ήθελαν να δώσουν χαρά στους Τούρκους. Τόση περηφάνια είχαν και τόση ήταν η αποστροφή τους προς τους Τούρκους.

32

*...Γυναίκα, ρίξε τα άρματα να γλύσεις τη ζωή σου.
Τι λες, τι λες, παληότουρκε, τι λες παληοαρβανίτη.
Εγώ είμαι κόρη ανύπαντρη, του Μπότσαρη η Λένη
και σαν τραβάει το σπαθί της τρεις πελεκάει...*

Οι παραπάνω στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι

«Ελένη Μπότσαρη» (1804). Είναι γνωστή η λεβεντιά των γυναικών της Ηπείρου και η γενναιότητά τους.

33

Τρία παιδιά του βάφτισα, κανένα να μη προκόψει
κι από το τούρκικο σπαθί κανένα να μη γλυτώσει...

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «Φλώρα». Θεωρείται μεγάλη κατάρα το να πέσει κανείς στα τούρκικα χέρια.

34

Όλες οι μελαχρινές κι οι μαυρομάτες
μια από την άλλη παίρνει το καμάρι
μια μελαχρινότερη πούχε τη χάρη
Τούρκος τη ζητάει, θέλει να την πάρει
Κόφτομαι, σφάζομαι, Τούρκο δεν παντρεύομαι.
Κι αν κοπείς, κι αν σφαγείς, Τούρκο θε να παντρευτείς
Περδικούλα γένομαι, τα πλάγια παίρνω.
Και στα πλάγια αν ανεβείς, Τούρκο θε να παντρευτείς.
Κόφτομαι, σφάζομαι, κ.λ.π.
Μυρμηγκάκι γένομαι στις τρύπες μπαίνω.
Και στις τρύπες κι αν εμπείς, Τούρκο θε να παντρευτείς.
Κόφτομαι, σφάζομαι, κ.λ.π.
Φερετζέ της έκοφταν με τα νταούλια.
Φερετζέ μου κι αν κοπείς στο κορμί μου δε θα μπεις.
Κόρη μου κι αν σφάζεσαι Τούρκο θα πάρεις.
Περδικούλα γένομαι τα πλάγια παίρνω.
Κυνηγός σου γένομαι, και σε προφταίνω.
Μάνα μ' σφάζομαι Τούρκο δεν παίρνω.
Χορταράκι γένομαι στη γη φυτρώνω.
Αρνάκι γένομαι και σε βοσκάω.

Μάνα μ' σφάζομαι, κ.λ.π.

Σταφυλάκι γένομαι κλημοκρεμιούμαι.

Δραγάτης γένομαι κι εκεί σε βρίσκω.

Από τους παραπάνω στίχους συμπεραίνουμε πόσο υποτιμητικό και αποκρουστικό ήταν να παντρευτεί χριστιανή Τούρκο. Προτιμά τη σφαγή ή όποια άλλη τιμωρία, αρκεί να αποφύγει με οποιονδήποτε τρόπο αυτό το γάμο.

35

Προχτές από τα Γιάννενα μέσ' απ' το κάστρο βγήκε,
 νύχτα και μέρα περπατάει, δρόμους και μονοπάτια,
 μονάχος, καταμόναχος, γυμνός και πεινασμένος.
 Εις την Ταρτάναν έφτασε, στην εκκλησιάν εμπήκε,
 κι έταξε χρυσοκάντηλο να φέρει να κρεμάσει,
 αν φτάσει πέρα στ' Άγραφα πούχε δικούς και φίλους.
 ...Λόγκοι βαϊστε τα κλαριά, βουνά χαμηλωθήτε,
 να πάει στη μάνα μ' η φωνή, στη δόλια μου γυναίκα,
 και συ αγέρα πάρε την, να ακούσει όλος ο κόσμος,
 να μάθει πως εγλύτωσα από των Τούρκων τα νύχια,
 και μ' έφαγεν ο βλάμης μου ο άπιστος ο Στράτος...

Οι στίχοι ανήκουν στο δημοτικό τραγούδι «ΣΑΦΑΚΑΣ». Ο Σαφάκας συνέτριψε τις αλυσίδες και από τις φυλακές των Ιωαννίνων διέφυγε, με πολλούς αγώνες και κινδύνους, σε ένα φίλο του, το Στράτο στα Άγραφα. Ο φίλος του με φιλότουρκο διαγωγή τον δολοφόνησε. Η επίκληση του Θεού με τάματα και προσκύνημα στην εκκλησία, σε αυτούς τους δύσκολους καιρούς, είναι τρόπος ζωής για τους χριστιανούς, για να αντιμετωπίσουν καλύτερα τον κίνδυνο του ισλαμισμού.

36.

- Γίνεσαι Τούρκος, βρε παπά, κι ούλα τα συμπαθάω.
 -Ρωμιός εγώ γεννήθηκα, Ρωμιός θε να πεθάνω.

Το δίστιχο - διάλογος παπα-Ευθυμίου και Αλή πασά, αφορά την προσπάθεια του Αλή να εξισλαμίσει τον παπα-Ευθύμιο. Ο παπα-Ευθύμιος Βλαχάβας αρνήθηκε να εξισλαμιστεί και πέθανε ηρωικά στις 29 Μαΐου 1908. Ο Πουκεβίλ -πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα- ήταν αυτόπτης μάρτυρας της τραγωδίας του.

*

Από τα παραπάνω διαπιστώνουμε ότι οι χριστιανοί δεν απαρνούσαν τη θρησκεία τους και δε δέχονταν εκβιασμούς από τους Τούρκους, όσον αφορά στη ζωή τους, την ιστορία τους, τον πολιτισμό τους, τα ήθη και έθιμά τους, τις ελπίδες και τις απελπισίες τους, τις λύπες και τις χαρές τους. Γι' αυτό διατήρησαν την πίστη τους και την ελληνική τους ταυτότητα.

5.2. Ο πασάς στα δημοτικά τραγούδια

Ένα άλλο είδος τιμωρίας του Αλή πασά, ήταν το σούβλισμα. Στην επικράτειά του λειτούργησε ως ένα από τα πιο δραστικά μέσα τρομοκρατίας και καταστολής. Οι μισθοφόροι του βεζύρη συνοδεύονταν κατά τις εκστρατείες εναντίον ανυπότακτων υπηκόων από φορτία παλουκιών. Σώζονται στίχοι δημοτικών τραγουδιών που αποτυπώνουν τη φρίκη που αισθάνονταν οι υπόδουλοι στη θέα του πασά και της συνοδείας του, όπως:

*Αλή πασάς επέρασε με δεκαοχτώ χιλιάδες.
Φέρνει μπαλντάδες και σουγλιά,
κρεμάει και παλουκώνει...¹⁷²*

Ο διοβελισμός, όπως και η θανάτωση στην πυρά, αποτελούσε καθημερινή πρακτική στο τυραννικό κράτος του Αλή πασά. Αρκεί να ρίξουμε μιά μάτια στην έμμετρη βιογραφία του βεζύρη που έγραψε ο Αλβανός Χατζή Σεχρέτης¹⁷³. Σ' αυτό το στιχούργημα του Τουρκαλβανού υμνωδού του Αλή, γίνονται πάμπολλες αναφορές σε παλουκώματα και πυρές, όπως χαρακτηριστικά δείχνουν ορισμένοι στίχοι που παραθέτουμε:

*...Τον Τζιαγούς πρίφτη πρόσταξε με ξύλα να τον κάψη...
Κατόπιν να τον ψήσουνε σαν το Παχύ κριάρι...¹⁷⁴
Τούς σκοδριάνους πού έπιασε προστάζει να τους ψήση...¹⁷⁵
Αλήπασας επρόσταξε για να τον βάλη χάψη
κι ευθύς στην ώρα γύρεψε ρετσίνι να τον κάψη...¹⁷⁶*

Κι ένα μεγάλο πλήθος μαρτυριών έχει διατυπωθεί όπως το γεγονός π.χ. ότι οι δήμιοι του Αλή κατά διαταγή του εσούβλισαν και έπειτα έψησαν ζωντανόν ένα Σουλιώτη¹⁷⁷. Υπάρχει και η επώνυμη μαρτυρία του Barthelemy Bacheville, αξιωματικού στη φρουρά του Ναπολέοντα και κατό-

172. Δες: Περιοδικό Πλάτων, τ. Β' του 1879, σελ. 50.

173. Δες: Κωνσταντίνου Σάθα, Αληπασιάς, Αθήνα, 1870.

174. Δες: Κωνσταντίνου Σάθα, Αληπασιάς, Αθήνα, 1870, σελ. 163.

175. Δες: Κωνσταντίνου Σάθα, Αληπασιάς, Αθήνα, 1870, σελ. 177.

176. Δες: Κωνσταντίνου Σάθα, Αληπασιάς, Αθήνα, 1870, σελ. 305.

177. Δες: Άνωνύμου, Έλληνική Νομαρχία, έκδοσις Βαγιονάκη, σελ. 93, σημείωσις α'.

πιν μισθοφόρου στα Γιάννενα ο οποίος αφηγείται ότι ο Αλής έδωσε εντολή να σουβλίσουν κάποιον κρατούμενο και να τον ψήσουν ζωντανό. Μάλιστα ανάγκασε τους γονείς του να συνδαυλίζουν και να τροφοδοτούν τη φωτιά¹⁷⁸. Απήχηση τούτου του μαρτυρίου της πυράς είναι και το παρακάτω δημοτικό τραγούδι για τον Κατσαντώνη:

*Πού πας βελή ντερβέναγα, ρετσάλη του βεζύρη;
Δεν είνε δω τα Γιάννενα, δεν είνε δω ραγιάδες
για να τους ψένης σαν τραγιά, σαν τα παχιά κριάρια...*¹⁷⁹

Το «τσάκισμα» των αρθρώσεων που γίνονταν συνήθως με την πίσω πλευρά του τσεκουριού, ήταν η προσφιλής μέθοδος των δερβεναγάδων του Αλή πασά στις επιχειρήσεις εναντίον των κλεπτών και των συνεργατών τους. Τσάκιζαν τις κλειδώσεις των αιχμαλώτων για τιμωρία και εκδίκηση. Το θύμα με συντριπτικά κατάγματα στους αρμούς των ποδιών και των χεριών, ένας πολτός οστών και σαρκών, κείτονταν αβοήθητο, βασανιζόταν μέρες πολλές και ξεψυχούσε από ατέλειωτο μαρτύριο. Ο Αλής λοιπόν, πολλών εσύντριψεν τας χείρας, τους πόδας και έπειτα την κεφαλήν¹⁸⁰ και γι' αυτό εκθειάζεται από τον τουρκαλβανό Χατζή Σεχρέτη τον γνωστό υμνωδό του:

178. Δες: Barthelemy Bacheville, Voyages des Freres Bacheville capitaines d' ex Garde... en Europe et en Asie, Paris, 1822, σελ. 310.

179. Δες: Νικολάου Πολίτη, Εκλογαί από τά τραγούδια του ελληνικού λαού, Αθήναι, 1932, σελ. 73.

180. Δες: Ανωνύμου, Ελληνική Νομαρχία, έκδοσις Βαγιονάκη, σελ. 93, σημείωσις α'.

*...Πιάνει κι ανθρώπους μερικούς, τους βάνει στην τσεκούρα,
κι όλα τα 'πίλοιπα χωριά τα έπιασε τρομάρα¹⁸¹.*

Το διαμελισμό του Βλαχάβα περιγράφει το στιχούργημα του Χατζή Σεχρέτη, που δημοσιεύτηκε με τίτλο «Ο χαλασμός του παπα-Θύμιου από τον βεζίρ Αλή-Πασά». Οι τελευταίοι στίχοι:

*Αλήπασας δεν τόστρεξε πολλά να μαρτυρήση
μόνον ευθύς επρόσταξε τον δήμιο να τον σκίση
Αλήπασας τον έσχισε, τον έκαμε κομμάτια
οπούξερε και δούλευε τέτοιας λογής ζενάτια¹⁸².*

Ο πρόξενος της Γαλλίας στα Γιάννενα του Αλή πασά Πουκεβίλ, φθάνοντας το 1816 στο Βραχώρι, κατά την διάρκεια περιόδου του, βρέθηκε κυκλωμένος μπροστά στο σεράι του Ελμάζ μπέη από πλήθος ακρωτηριασμένων με κομματιασμένες μύτες και κομμένα αυτιά. Ζητιάνευαν... Κι ο γάλλος αξιωματικός Μπαρθέλεμ Μπασβίλ που μετά την παλινόρθωση στη Γαλλία κατέφυγε στην Ήπειρο του Αλή πασά και ανέλαβε την οργάνωση του πεζικού του, περιγράφει πώς τιμώρησε ο Αλής δύο κλέφτες: «Έκοψαν με κάτι μεγάλα ψαλίδια την άκρη της μύτης, τα αυτιά και τα ακροδάχτυλά τους, έρριξαν όλα αυτά σε ένα δοχείο, πρόσθεσαν αλάτι και ξύδι και ανάγκασαν τους μελλοθάνατους να τα φάνε»¹⁸³. Απήχηση των ακρωτηριασμών κατά την τυραννία

181. Δες: Κωνσταντίνου Σάθα, Αληπασιάς, Αθήνα, 1870, σελ. 164.

182. Κων. Σάθας, Τουρκοκρατούμενη Ελλάς, Αθήναι 1896, σελ. 604.

183. Δες: Barthelemy Bacheville, Voyages des Freres Bacheville capitaines d' ex Garde... en Europe et en Asie, Paris, 1822, σελ. 303.

του Αλή, είναι και οι στίχοι του δημοτικού τραγουδιού «Η Πρέβεζα»¹⁸⁴:

*...πού κόψανε τον άνδρα μου πάνω στα γόνατά μου
και πέφταν τα χεράκια του επάνω στην ποδιά μου*¹⁸⁵.

*

Από τα παραπάνω φαίνεται ότι ο Αλή πασάς ήταν αιμοχαρής και δεν είχε κανένα ενδιασμό και φραγμό προκειμένου να εξυπηρετήσει τις σκοπιμότητές του. Γι' αυτό πολλοί τον υπηρετούσαν μόνο από φόβο. Ήταν λοιπόν ένας αδίστακτος τύραννος. Κι αν έδειξε εύνοια στους χριστιανούς, ήταν περιστασιακή, πάλι για να εξυπηρετήσει τις προσωπικές του επιδιώξεις και μόνο.

184. Δες: A. Passow, Τραγούδια Ρωμαίικα, Λειψία 1860, σελ. 149.

185. Memoires sur la Grece et l'Albanie, pendant le gouvernement d'Ali-Pacha, Paris 1828, σελ. 258.

Παράρτημα

(Συμπεράσματα από αρχειακό υλικό).

Το Αρχείο της πόλης των Ιωαννίνων δεν έχει στοιχεία διασωθέντα από την εποχή του Αλή πασά. Στο Δημοτολόγιο του Ληξιαρχείου της πόλης των Ιωαννίνων διασώζονται μόνο τα παρακάτω στοιχεία:

Α' : Στο Γενικό Μητρώο Δημοτών από 1 - 3662 αύξοντα αριθμό, υπάρχουν εγγεγραμμένοι 3.662 δημότες, οι οποίοι ως προς το θρήσκευμα είναι: Διαμαρτυρόμενοι: από αύξοντα αριθμό 75 μέχρι 77, τρεις με χρονολογία γέννησης: 1852, 1863, 1904. Ισραηλίτες: από αύξοντα αριθμό 223 μέχρι 282, εξήντα με χρονολογία γέννησης: 1883, 1905, 1883, 1906, 1911, 1910, 1878, 1865, 1883, 1908, 1912, 1918, 1875, 1886, 1921, 1888, 1890, 1868, 1898, 1913, 1915, 1863, 1883, 1898, 1903, 1901, 1908, 1833, 1853, 1886, 1898, 1853, 1863, 1888, 1893, 1905. Ισραηλίτες: Από αύξοντα αριθμό 319 μέχρι 325, επτά. Ισραηλίτες: Από 744, μέχρι 756, δέκα τρεις. Μωαμεθανοί: Από αύξοντα αριθμό 757 μέχρι 761, πέντε, με χρονολογία γέννησης 1845, 1863, 1896, 1900, 1905. Ισραηλίτες: Από 1344 - 1499 αύξοντα αριθμό, σύνολο εκατόν πενήντα έξι. Μωαμεθανοί: Από 1500 - 1511 αύξοντα αριθμό, σύνολο δώδεκα με χρονολογία γέννησης 1865, 1903, 1843, 1846, 1893, 1900, 1908, 1896, 1900, 1912, 1907, 1876. Ισραηλίτες: Από 1824 - 1921 αύξοντα αριθμό, σύνολο ενενήντα οχτώ. Μωαμεθανοί: Από 1922 - 1928 αύξοντα αριθμό, σύνολο επτά, με

χρονολογία γέννησης 1859, 1878, 1905, 1906, 1910, 1911, 1908. Ισραηλίτες: Από 1995 - 2003 αύξοντα αριθμό σύνολο εννιά. Ισραηλίτες: Από 2294 - 2305 α/α σύνολο δώδεκα. Μωαμεθανοί: Από 231- 2315 α/α, σύνολο έξι, με χρονολογία γέννησης, 1887, 1910, 1866, 1878, 1905, 1904. Ισραηλίτες: Από 2348 - 2353 α/α, σύνολο έξι. Μωαμεθανοί: Από 2354 - 2369 α/α, σύνολο δέκα εννιά, με χρονολογία γέννησης 1865, 1993, 1909, 1875, 1896, 1906, 1910, 1916, 1912, 1853, 1873, 1886, 1880, 1899, 1908, 1904, 1906, 1867, 1881. Ισραηλίτες: Από 2450 - 2759 α/α, σύνολο εκατόν τριάντα. Μωαμεθανοί: Από 2580 - 2592 α/α, σύνολο δέκα τρία, με χρονολογία γέννησης 1871, 1883, 1913, 1914, 1916, 1922, 1888, 1876, 1862, 1883, 1906, 1880, 1914. Ολοι οι υπόλοιποι είναι χριστιανοί Ορθόδοξοι, δηλαδή σύνολο τρεις χιλιάδες εβδομήντα (3.070).

Από τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνουμε ότι στους 3662 δημότες οι 3 είναι διαμαρτυρόμενοι, οι 491 ισραηλίτες και οι 98 μωαμεθανοί. Οι ορθόδοξοι χριστιανοί είναι 3.070. Σε αυτό το μικρό δείγμα το ποσοστό των μωαμεθανών είναι 2,7% σε σχέση με το σύνολο των δημοτών.

Β΄: Στο Γενικό Μητρώο Δημοτών με αύξοντα αριθμό 3.663 - 7528, υπάρχουν εγγεγραμμένοι 3865 δημότες, οι οποίοι ως προς το θρήσκευμα είναι: Ισραηλίτες: Από α/α 3750 - 4052, σύνολο τριακόσιοι δύο. Μωαμεθανοί: Από α/α 4053 - 4093, σύνολο σαράντα ένας, με χρονολογία γέννησης: 1893, 1868, 1848, 1878, 1888, 1908, 1911, 1914, 1848, 1858, 1868, 1898, 1900, 1906, 1853, 1863, 1898, 1904, 1899, 1905, 1899, 1905, 1888, 1896, 1906, 1920, 1880, 1920, 1850, 1871, 1896, 1918, 1921, 1873, 1888, 1868, 1863, 1876, 1902, 1906,

1904, 1908. Ισραηλίτες: Από α/α 4429 - 4565, σύνολο εκατόν τριάντα επτά. Μωαμεθανοί: Από α/α 4556 - 4569 σύνολο τέσσερις, με χρονολογία γέννησης 1920, 1916, 1918, 1920. Ισραηλίτες: Από α/α 5639 - 6180 σύνολο πεντακόσιοι σαράντα δύο. Μωαμεθανοί: Από α/α 4566 - 4569 σύνολο τέσσερις, με χρονολογία γέννησης 1920 - 1916, 1918, 1920. Ισραηλίτες: Από α/α 5639 - 6180, σύνολο πεντακόσιοι σαράντα δύο. Μωαμεθανοί: Από α/α 6181 - 6251 σύνολο εβδομήντα ένας, με χρονολογία γέννησης: 1865, 1883, 1908, 1912, 1877, 1893, 1868, 1883, 1885, 1858, 1885, 1898, 1915, 1917, 1920, 1888, 1890, 1895, 1894, 1858, 1878, 1843, 1881, 1905, 1858, 1883, 1869, 1883, 1908, 1910, 1903, 1873, 1896, 1913, 1916, 1920, 1878, 1897, 1917, 1919, 1920, 1853, 1856μ 1896, 1912, 1916, 1918, 1920, 1863, 1883, 1900, 1904, 1908, 1910, 1873, 1901, 1888, 1893, 1916, 1920, 1922, 1905, 1883, 1902, 1875, 1868, 1903, 1858, 1883, 1913, 1916. Ισραηλίτες: Από α/α 6678 - 6821, σύνολο εκατόν σαράντα τέσσερις. Μωαμεθανοί: Από α/α 6822 - 6838, σύνολο δέκα επτά με χρονολογία γέννησης 1855, 1894, 1895, 1898, 1903, 1848, 1873, 1867, 1887, 1912, 1911, 1878, 1888, 1907, 1910, 1913, 1920. Ισραηλίτες: Από α/α 6.948 - 6951 σύνολο τέσσερις. Μωαμεθανοί: Από α/α 6952 - 6969, σύνολο δέκα οκτώ, με χρονολογία γέννησης 1868, 1906, 1865, 1881, 1908, 1908, 1887, 1897, 1920, 1923, 1895, 1893, 1861, 1891, 1886, 1893, 1899, 1859, 1876. Όλοι οι υπόλοιποι είναι χριστιανοί Ορθόδοξοι, δηλαδή σύνολο 2586.

Από τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνουμε ότι στους 3.866 δημότες οι 1129 είναι ισραηλίτες, οι 151 μωαμεθανοί και οι χριστιανοί ορθόδοξοι είναι 2586. Σε αυτό το δείγμα το ποσοστό των μωαμεθανών σε σχέση με το σύνολο των δημοτών είναι 3,9%.

Γ': Στο Γενικό Μητρώο Δημοτών Ιωαννίνων με αύξοντα αριθμό 7529 - 1043, υπάρχουν εγγεγραμμένοι 2910 δημότες, οι οποίοι ως προς το θρήσκευμα είναι: Ισραηλίτες: Από α/α 7670 - 7696, σύνολο είκοσι επτά. Μωαμεθανοί: Από α/α 7997 - 7720, σύνολο είκοσι τέσσερις, με χρονολογία γέννησης: αναφέρω μόνο τις ευανάγνωστες: 1880, 1887, 1910, 1915, 1920, 1890, 1872, 1887, 1901, 1903, 1901, 1905, 1906, 1911, 1876. Ισραηλίτες: Από α/α 7969 - 7983, σύνολο δέκα πέντε. Μωαμεθανοί: Από α/α 7984 - 8001, σύνολο δέκα οκτώ, με χρονολογία γέννησης 1853, 1883, 1910, 1920, 1873, 1918, 1861, 1875, 1900, 1904, 1907, 1872, 1869, 1893, 1921, 1894, 1880, 1914. Ισραηλίτες: Από α/α 8722 - 8730, σύνολο εννιά. Ισραηλίτες: Από α/α 8754 - 8814, σύνολο εξήντα ένας. Οθωμανοί: Από α/α 8815 - 8833, σύνολο δέκα εννιά, με χρονολογία γέννησης 1858, 1878, 1853, 1883, 1915, 1893, 1903, 1838, 1875, 1859, 1863, 1879, 1889, 1912, 1915, 1858, 1905, 1888, 1893. Ισραηλίτες: Από α/α 557 - 9606, σύνολο πενήντα. Μωαμεθανοί: Από α/α 9607 - 9632, σύνολο είκοσι έξι, με χρονολογία γέννησης 1877, 1891, 1907, 1914, 1915, 1919, 1871, 189, 1903, 1833, 1848, 1900, 1863, 1845, 1871, 1883, 1910, 1914, 1916, 1918, 1923, 1878, 1883, 1910, 1911, 1916. Ισραηλίτες; Από α/α 9858 - 9878, σύνολο είκοσι ένας. Μωαμεθανοί: Από α/α 9879 - 9880, σύνολο δύο, με χρονολογία γέννησης 1873, 1905. Ισραηλίτες: Από α/α 10224 - 10334, σύνολο εκατόν έντεκα. Μωαμεθανοί: Από α/α 10335 - 10383, σύνολο σαράντα εννιά, με χρονολογία γέννησης 1882, 1790, 1866, 1884, 1904, 1905, 1916, 1871, 1896, 1915, 1920, 1873, 1898, 1916, 1918, 1921, 1881, 1895, 1916, 1917, 1921, 1899, 1895, 1916, 1917, 1921, 1899, 1895, 1922, 1877, 1828, 1915, 1922, 1885, 1883, 1891, 1901, 1917, 1920, 1853, 1898, 1883,

1868, 1888, 1915, 1863, 1902. Όλοι οι υπόλοιποι είναι χριστιανοί ορθόδοξοι, δηλαδή σύνολο (2478) δύο χιλιάδες τετρακόσιοι εβδομήντα.

Από τα παραπάνω στοιχεία συμπεραίνουμε ότι στους 2910 δημότες οι 294 είναι ισραηλίτες, οι 138 είναι μωαμεθανοί και οι χριστιανοί ορθόδοξοι είναι 2478. Σε αυτό το δείγμα το ποσοστό των μωαμεθανών είναι 5,56% ως προς το σύνολο των δημοτών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στα μέσα του 18ου αιώνα οι εξισλαμισμοί στα Γιάννενα –και στην Ήπειρο– είχαν πάρει ομαδικό χαρακτήρα. Οι σπαχήδες έκαμαν πολλές καταχρήσεις και πίεζαν πολύ τους ραγιάδες. Στην εποχή του Αλή πασά η κατάσταση άλλαξε. Το τυραννικό λάβαρο έγινε ανεξίτηλο και μάλιστα πολλές φορές και χριστιανόφιλο. Μη έχοντας συμφέρον να έχει τους χριστιανούς εχθρούς ο Αλή πασάς, δεν τους καταπίεζε παρά μονάχα όταν ήταν εχθροί του.

Στα Γιάννενα την εποχή του Αλή πασά τα 3/4 των κατοίκων ήσαν χριστιανοί και προδήλως περισσότερο φωτισμένοι σε σχέση με τους μουσουλμάνους. Υπήρχαν σχολεία ελληνικά και τουρκικά. Οι περισσότεροι οθωμανοί μπέηδες είχαν χριστιανικό αίμα στις φλέβες τους. Η εκκλησιαστική γαιοκτητική περιουσία αυξήθηκε. Τα Γιάννενα διαλάμπουν για τον πλούτο και τη μόρφωση των κατοίκων.

Ο Αλή πασάς διαμόρφωσε διαφορετικές συνθήκες στα Γιάννενα, οι οποίες ευνόησαν το χριστιανικό και το ελληνικό στοιχείο και έγινε ευχερέστερη η πολιτισμική τους ανάπτυξη. Ήλεγχε την οικονομία με κάθε τρόπο και κατασκεύασε σημαντικά δημόσια έργα. Ωστόσο, οι Γιαννιώτες υπέφεραν πολλά από τη φιλαργυρία του.

Δίχως αμφιβολία υπολόγιζε πολύ ο Αλής τους χριστιανούς και σε αυτούς εμπιστευόταν σχεδόν όλες τις σημαντικές του υποθέσεις. Χρησιμοποίησε πολλές φορές και τη θρησκεία για τις σκοπιμότητές του. Παρουσιάζονταν συχνά

ως φίλος της εκκλησίας και έχτισε μάλιστα πολλά μοναστήρια. Ο ορθόδοξος κλήρος αναμφίβολα ασκούσε μεγάλη επιρροή στον Αλή πασά, αλλά και ο Αλής τον χρησιμοποιούσε με ιδιοτέλεια για να πραγματοποιήσει τα διάφορα σχέδιά του. Για τους υπόδουλους ρωμηούς ο εθναρχικός ρόλος του κλήρου διασφάλισε την εθνική τους ταυτότητα, όπως και ο ρόλος του Έλληνα δασκάλου που πάντα σχεδόν συνυπήρχαν εκείνη την εποχή και οι δύο ιδιότητες σε ένα και το αυτό πρόσωπο. Μεγάλο πλήθος λοιπόν αξιόλογων λογίων και ιερέων υπήρξε που έδρασαν στην εποχή του Αλή πασά και ενσάρκωσαν την ολοκληρωμένη έννοια της ελληνικής χριστιανικής εκκλησίας και διαφύλαξαν την ορθοδοξία από τον ισλαμισμό.

Μπορούμε να πούμε γενικά ότι οποιοσδήποτε πήγαινε ενάντια στα σχέδιά του τον θεωρούσε εχθρό του, είτε ήταν μωαμεθανός αυτός, είτε χριστιανός, είτε συγγενής του. Στις περισσότερες περιπτώσεις και η απλή υποψία έφτανε στον πανούργο, ραδιούργο και κακούργο Αλή για να τον βγάλει από τη μέση.

Στα χρόνια του η ηθική των γυναικών στα Γιάννενα είχε παρουσιάσει απίστευτη διαφθορά. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Κυρά-Φροσύνης. Ο Αλής βέβαια υποκρινόταν ότι προστάτευε τα ήθη, γιατί και ο ίδιος ζούσε ανήθικα.

Σημαντικότερη υπήρξε η προσφορά και η επίδραση του Κοσμά του Αιτωλού όχι μόνο στους χριστιανούς αλλά και στους μωαμεθανούς. Ο Κοσμάς είχε την εύνοια του Κουρτ πασά και του Αλή πασά. Στο πέραςμα της κάρας του Αγίου είχαν συγκεντρωθεί και μουσουλμάνοι και ο Αλής με την Κυρά-Βασιλική γονάτισαν και προσευχήθηκαν. Το έργο του Κοσμά δεν ήταν μονό θρησκευτικό αλλά και κοινωνικό. Βο-

ήθησε πολύ στην ειρηνική συνύπαρξη χριστιανών - Μωαμεθανών.

Όσον αφορά στην τέχνη των χριστιανών, παρατηρείται επίδραση και από την Ανατολή.

Όσον αφορά στη δικαιοσύνη των χριστιανών και την απονομή της, παρατηρείται επίδραση από το μωαμεθανισμό: Όπου ίσχυε η οθωμανική νομοθεσία η διαμόρφωση των εθίμων έπαιρνε τέτοια μορφή ώστε να συμπολιτεύεται με αυτήν. Την ίδια ευελιξία παρουσιάζουν στις αποφάσεις τους και τα δικαστήρια των υποδούλων με σκοπό να εξουδετερώσουν τον κίνδυνο της εφαρμογής του δικαίου του κυριάρχου. Αυτό παρατηρείται ιδιαίτερα στις περιπτώσεις διαζυγίου. Για να αποφύγουν την άρνηση να χορηγήσουν διαζύγιο οι εκκλησιαστικές αρχές, γιατί αυτό θα είχε ως συνέπεια οι ενδιαφερόμενοι να καταφύγουν σε Τούρκο δικαστή με κίνδυνο εξισλαμισμού, έγιναν πιο φιλελεύθεροι στις αποφάσεις τους.

Οι χριστιανοί από ανασφάλεια και αδυναμία εξ αιτίας της εξουσίας των Τούρκων δέθηκαν μεταξύ τους ηθικά, όπως π.χ. με τα βλαμιλίκια. Αυτό δεν συνέβη μόνο μεταξύ ομοθρησκων, αλλά και μεταξύ οθωμανών-χριστιανών. Ήταν ένας ακατάλυτος δεσμός αδελφοποιίας.

Οι Τούρκοι άρχισαν να καταφεύγουν στα εκκλησιαστικά δικαστήρια πολλές φορές και η ακροαματική διαδικασία γινόταν στην ελληνική γλώσσα.

Η συνύπαρξη χριστιανών - μωαμεθανών είχε ως αποτέλεσμα μερικά κοινά έθιμα: όπως η δωδεκάρα, το κόκκινο αυγό, το μάτιασμα, τα κοινά παιγνίδια, το πλύσιμο των ποδιών ως δείγμα φιλοξενίας και άλλα. Χριστιανοί και μωαμεθανοί αντάλλασσαν επισκέψεις το Πάσχα και το Μπαϊρά-

μι. Με την εξυπνάδα τους οι χριστιανοί, όχι μόνο δεν αφομοιώθηκαν από τους Τούρκους, αλλά συχνά οι αγάδες καταντούσαν οφειλέτες των χριστιανών. Ενώ το κρασί απαγορευόταν για τους μουσουλμάνους, με τα κοινά γλέντια με τους χριστιανούς, πολλές φορές οι μουσουλμάνοι παρέβαιναν τις εντολές του Κορανίου.

Στα έθιμα ταφής οι μωαμεθανοί δέχτηκαν πολλές επιδράσεις από τους χριστιανούς. Η πνευματική ζωή των χριστιανών είχε δημιουργήσει και μια ηθική υπεροχή έναντι των μωαμεθανών. Πιο γνήσια έμειναν βέβαια τα ήθη και τα έθιμα των ορεινών περιοχών, που ο κατακτητής δεν έφτανε.

Χαρακτηριστικό κράμα χριστιανικών και μωαμεθανικών εθίμων καθιστούν τελείως ιδιόρρυθμο το μωαμεθανικό θρησκευμα σήμερα στη Βόρειο Ήπειρο.

Ο Αλή πασάς αφέστατα είχε δεχθεί επιδράσεις στο χαρακτήρα του από τη μητέρα του Χάμκω, η οποία αγαπούσε τα ελληνικά γράμματα και σεβόταν το χριστιανισμό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ειρηνικής συμβίωσης μωαμεθανών - χριστιανών έχουμε στην επαρχία Κονίτσης. Από τη μελέτη της δημοτικής ποίησης της Ηπείρου, όσον αφορά στις σχέσεις χριστιανών και μωαμεθανών, φαίνεται καθαρά ότι οι χριστιανοί δεν ξεφεύγουν από τη θρησκεία τους και δεν δέχονται επιδράσεις από τον ισλαμισμό.

Στην προσπάθεια εξισλαμισμού των Τούρκων έχουμε και μαρτύρια χριστιανών, όπως του Αγίου Ιωάννη και του νεομάρτυρα Νικολάου. Στις αρχές του 18ου αιώνα έχουμε τους νεομάρτυρες Αυξέντιο, Νικόδημο, Αναστάσιο, Χρίστο, Άγιο Κοσμά, Δημήτριο, Ιωάννη από την Κόνιτσα και Γεώργιο.

Από το αρχειακό υλικό συμπεραίνουμε ότι σε σύνολο 10.438 δημοτών, της πόλης των Ιωαννίνων, οι μωαμεθανοί είναι 3,7% και οι χριστιανοί 77,9%. Οι χρονολογίες γέννησης αναφέρονται στην αμέσως μετά τον Αλή πασά χρονική περίοδο, γι' αυτό με βεβαιότητα μπορούμε να πούμε ότι οι χριστιανοί δεν επηρεάστηκαν σχεδόν καθόλου στο θρήσκευμά τους από τους Μωαμεθανούς.

Το γεγονός ότι η γλώσσα δεν αποτελεί απλά και μόνο προσδιοριστικό στοιχείο για την εθνική ταυτότητα ενός λαού, θεωρείται αδιαπραγμάτευτη ιστορική θέση. Η αδιάσπαστη ενότητα των ηπειρωτών, ιδιαίτερα εκείνων που δεν υπήρξαν ελληνόφωνοι, έγκειται ακριβώς στο σημείο αυτό: οι οποιεσδήποτε μακροχρόνιες επιδράσεις που είχαν υποστεί από ρωμαίους, σλάβους, αλβανούς και οθωμανούς, ελάχιστα αλλοίωσαν την ελληνική ταυτότητά τους και λειτούργησαν αντίστροφα, εφόσον εδραίωσαν ακόμη περισσότερο το εθνικό φρόνημα και την εθνική τους συνείδηση¹⁸⁶.

Το κριτήριο που διασφάλιζε την εθνική ταυτότητα, δεν ήταν μόνο η ελληνική τους παιδεία αλλά και η εμμονή τους στη χριστιανική πίστη και στην ορθοδοξία. Εκείνο που σφράγισε καταλυτικά την ελληνική ταυτότητα, θεωρείται η διαρκής αγωνιστικότητά τους για την υπεράσπιση των εθνικών δικαίων, η συνεχής επαναστατική τους κινητοποίηση και η προάσπιση –με κάθε τίμημα– της ελληνικής εκπαιδευτικής και εκκλησιαστικής αυτοτέλειάς τους.

Στην Ήπειρο, η εμφάνιση των ανεξάρτητων τοπαρχών και ειδικά του Αλή πασά, διαμόρφωσε διαφορετικές συνθή-

186. Πρβλ. Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος, Σύγχρονα εθνολογικά όρια τού Ελληνισμού στα Βαλκάνια, Θεσσαλονίκη, 1994, σελ. 47.

κες, οι οποίες εννόησαν σε τελική ανάλυση το ελληνικό στοιχείο και κατέστησαν ευχερέστερη την πολιτισμική του ανάπτυξη.

Εδώ εξελίχτηκε διαφορετικά η κατάσταση της ελληνικής παιδείας όπου συνεχίστηκε αμείωτο το υψηλό επίπεδό της. Τα Γιάννενα, πρώτα στ' άρματα, στα γρόσια και στα γράμματα, ήταν πάντα ένα αξιόλογο πολιτιστικό κέντρο. Σταδιακά, η προσφορά των ηπειρωτών ξεπέρασε τα στενά όρια των περιοχών τους και απλώθηκε στη Βαλκανική και στην Κεντρική Ευρώπη. Το μέγεθος της ευποίας των αποδήμων ηπειρωτών ξεπέρασε κάθε προηγούμενο και θεωρείται ένα ανεπανάληπτο φαινόμενο στα χρονικά της παγκόσμιας ιστορίας. Από τις οικονομίες των ανθρώπων εκείνων ωφελήθηκε ανεκτίμητα ολόκληρο το έθνος, σε όλο το φάσμα της κοινωνικής και εκπαιδευτικής δραστηριότητάς του.

Κύρια προϋπόθεση όμως για την εθνική συνοχή τους στάθηκε πάντοτε η διαφύλαξη της ορθοδοξίας. Η συντήρηση της χριστιανικής πίστης και η διαφύλαξη της ορθοδοξίας χάραξαν τη μοίρα και την πορεία του υπόδουλου Ελληνισμού. Χωρίς την ορθοδοξία και τους στυλοβάτες της, τους εθνομάρτυρες και τις πολυάριθμες εκκλησιαστικές προσωπικότητες, θα ήταν αδύνατο να επιβιώσει ο Ελληνισμός του ενιαίου ηπειρωτικού χώρου στον οποίο η ιστορία κατέγραψε μεταξύ άλλων, την άρρηκτη σχέση χριστιανισμού και Ελληνισμού ως προς την αντιμετώπιση του ισλαμισμού κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Αγιούμπ, (Ayoub M.), *The politics of islamic reassertion*, Λονδίνο, 1981.
2. Αδελφική Διδασκαλία: πατριωτικός λόγος γραμμένος στα 1798 και τυπωμένος ανώνυμα στο Παρίσι, από τον Αδαμάντιο Κοραή. Ξανατυπώνεται με επιμέλεια Γ. Βαλέτα, Αθήνα, εκδ. Πηγής, 1949.
3. Ακανθόπουλος Ι., Πρόδρομος, *Η ιστορία των ενορειών του Οικουμενικού Πατριαρχείου κατά την Τουρκοκρατία*, *Επιστημονική Επετηρίδα της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης*, τόμος 28ος, Θεσσαλονίκη, 1984.
4. Αλύ Νουρ, *Το Κοράνιο και το Βυζάντιο*, 1970.
5. Άμαντος Κ., *Ελληνικά*, 1936.
6. Άμαντος Κ., *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1930.
7. Αναστασίου Ι., *Η εμπορική, πνευματική και κοινωνική ζωή στα Γιάννενα τον 1812 - 1813* (άρθρο σε συνέχειες), *Ηπειρ. Εστία*, τευχ. 188, 1967
8. Αναστασίου Ι., *Η πνευματική κατάσταση στα Γιάννενα στις αρχές του 19 αιώνα όπως την είδαν οι ξένοι περιηγητές*, *Ιωάννινα*, άτυπο *Ηπειρωτικής Εστίας*, Βιβλική Ηπειρωτική Εταιρεία Αθηνών, αριθ. 33, 1971.
9. Ανθεμίδης Σ. Αχιλλέας, *Το Κοράνιο ως πηγή πολιτικών και διαπολιτειακών σχέσεων*, *Ιωάννινα*, ανάτυπον εκ της *Ηπειρ. Εστίας*, 1973
10. Ανωγιάτης - Πελέ, *Σχέση μεταξύ του αγροτικού και του αστικού πληθυσμού στην Ήπειρο (1807) στο Ήπειρος 15ος-20ος αιώνας*, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας*, *Ιωάννινα*, Δήμος Ιωαννίνων, 4-7 Σεπτ. 1985
11. Ανωνύμου του Έλληνο, *Ελληνική Νομαρχία*, επιμέλεια Τωμαδάκη, έκδ. β΄.
12. Αραβαντινός Π. Σπ., *Ιστορία Αλή πασά Τεπελενλή*, τόμος 2, Αθήνα, εκδ. Πύρρος (από ανέκδοτο υλικό Αραβ. Π.)

13. Αραβαντινός Π., *Χρονογραφία της Ηπείρου των τε ομόρων ελληνικών και ιλλυρικών χωρών μέχρι το 1854*, Ιωάννινα 1856 (εκ του Τυπογραφείου Σ. Κ. Βλαστού, Αθήνα 1856, τόμος Α, Β, Επανεξεδόθη υπό Ηλία Ρίζου 1969)
14. Αραβαντινός Παναγιώτης, *Περιγραφή της Ηπείρου*, τόμος Γ', Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1984 (ανέκδοτο υλικό)
15. Αραβαντινός Σπ. Παναγιώτης, *Βιογραφική συλλογή λογίων Τουρκοκρατίας*, επιμέλεια Δημαρά, Ιωάννινα, εκδόσεις ΕΗΜ, 1960
16. Αραβαντινός Σπ. Παναγιώτης, *Δημοτικά τραγούδια της Ηπείρου*, εκδόσεις Δωδώνη, Αθήνα 1880
17. Αραβαντινός Σπ. Παναγιώτης, *Ιστορία του Αλή πασά του Τεπελενλή*, τόμος 1, Ιωάννινα, 1895
18. Αραβαντινός Σπ. Παναγιώτης, *Χρονογραφία της Ηπείρου*, τόμος 2, Αθήνα (εκ του τυπογραφείου Βλαστού 1856, Ηλ. Ρίζου)
19. Αργυρίου Αστέριος, *Κοράνιο και ιστορία*, εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, α.χ.
20. Αχμέτ Μουφίτ, *Αλή πασάς ο Τεπελενλής*, β' έκδοση, Μεταφρ. Από το Τουρκικό Α.Ν. Ιορδάνογλου, Ιωάννινα, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, 1993
21. Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού - Ήπειρος - Θεσσαλονίκη*, Εκδ. Οίκος Κυριακίδη, 1992
22. Βακαλόπουλος Α. Κωνσταντίνος, *Σύγχρονα εθνολογικά όρια του Ελληνισμού στα Βαλκάνια*, Θεσσαλονίκη, εκδ. οίκος Κυριακίδη, 1994
23. Βαλέτας Γ., *Ο αρματωμένος Λόγος*, 1971.
24. Βεργόπουλος Κ., *Το αγροτικόν ζήτημα στην Ελλάδα*, β' έκδοση με πρόλογο του Samir Amin, Αθήνα, Εξάντας, α.χ.
25. Βερτόδουλος Απόστολος, *Τα Γιάννενα στο χώρο και το χρόνο*, Αθήνα, 1991
26. Βίγλαρης Π., *Φιλοπάτωρ εν όψει βαρβάρων*, Αθήναι 1970.

27. Βλαχίδης Γ., *Ηπειρωτικά χρονικά*, 1929.
28. Βολβίνης Α. Κωνσταντίνος, *Η εκκλησία εις τον αγώνα της ελευθερίας (1453 - 1953)*, εκδόσεις Κλεισιούνης, α.χ.
29. Βουρνάς Τ., *Φιλική Εταιρεία*, Αθήνα 1982.
30. Βουρνάς Τάσος, *Αλή πασάς Τεπελενλής, τύραννος ο ιδιοφυής πολιτικός*, Αθήνα, Εκδ. Τολίδη, 1978
31. Βουρνάς Τάσος, *Σύντομη Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, εκδόσεις Ωκεανός α.χ.
32. Βρανούσης Π. *Ιστορικά και τοπογραφικά του μεσαιωνικού κάστρου των Ιωαννίνων*, Αθήνα, εκδ. ΕΗΜ, 1968
33. Γάτσιος Απόστολος, *Η Καταραμένη Επανάσταση*, (στο περιοδικό ΔΑΥΛΟΣ, τ. 111, Μάρτιος 1991, σελ. 6383-6387).
34. Γενικά Αρχεία του Κράτους, αρ. Κ 946.
35. Γερμανού Μητροπολίτη Σάροδων, *Επισκοπικοί κατάλογοι των εν Ηπείρω και Αλβανία επαρχιών του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως*, *Ηπειρωτικά χρονικά*, ΙΒ΄, 1937.
36. Γιακουμής Γ., *Θέματα νεότερης και σύγχρονης ιστορίας από τις πηγές*, βοήθημα για την γ΄ δέσμη Λυκείου, Αθήνα, ΟΕΔΒ, 1979
37. Γιαννουλάτος, *Ισλάμ*, α.χ.
38. Γκιόλιας Μάρκος, *Ο Κοσμάς Αιτωλός και η εποχή του*, Αθήνα, Τυμφρηστός, 1972.
39. Δαρβέρης Τάσος, *Κοσμάς Αιτωλός*, εκδ. Στερέωμα, 1998.
40. Δημαράς Θ. Κ., *Βιογραφική συλλογή λογίων της τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα, 1960
41. Δημαράς, *Ελληνικός διαφωτισμός*, α.χρ.
42. Δημαράτος, *Η ιστορία της Ηπείρου επί Τουρκοκρατίας*, Ιωάννινα, 1952
43. Δημητριάδης Π. Ευάγγελος, *Το Βιλαέτι των Ιωαννίνων κατά τον 19ο αιώνα*, Θεσ/κη, εκδόσεις Κυριακίδη, 1993.
44. ΔΗΜΟΣ ΚΟΝΙΤΣΑΣ, *Η επαρχία Κόνιτσας στο χώρο και το χρόνο*, Κόνιτσα, εκδ. του Πνευματικού Κέντρου Κόνιτσας 1996.

45. Διαμάντης Αθ. Κωνσταντίνος, *Ο Αθανάσιος Ψαλίδας και το αρχείο του*, τόμος 10ος, Αθήνα, Τυπογραφείο Μυρτίδη, 1960, τόμ. 16ος, Αθήνα, Τυπογρ. Μυρτίδη, 1962
46. Εγκυκλ. Πάπυρος - Μπριττάνικα, 1997, άρθρο Ιωάννινα.
47. Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη, τ. 6, Αθήνα, 1929.
48. Εκπαιδευτική ελληνική εγκυκλοπαίδεια, Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό, Εκδοτική Αθηνών τ. 1.
49. Ελιγιά Γιωσέφ (εβραίου), *Εβραϊκά Μελετήματα*, Επιμέλεια Γ. Ζωγραφάκη, Θεσσαλονίκη 1978, ενότητα: Η Ισραηλιτική παροικία (τών Ιωαννίνων).
50. Εργολάβος Σπύρος, *Ταξίδι στην Ήπειρο*, Ιωάννινα, 1995.
51. Ευαγγελίδης Τρύφων, *Η παιδεία επί τουρκοκρατίας*, τόμος 2ος, Αθήνα 1936.
52. Ευθυμίου Αναστάσιος, *Τα προ 100ετίας*, περιοδ. *Κόνιτσα*, τευχ. 17 - 19, 40 - 44, 91 - 92
53. Ευθυμίου Αναστάσιος, *Σελίδες από την ιστορία της Κόνιτσας*, Κόνιτσα, Πνευματικό κέντρο Δήμου Κόνιτσας, 1997.
54. Ζιάγκος Γ. Νικ., *Τουρκοκρατούμενη Ήπειρος*
55. Ζιάκας Δ. Γρηγόριος, *Ιστορία των Θρησκευμάτων Β' το Ισλάμ*, Θεσσαλονίκη, εκδόσεις Πουρνάρα, 1983
56. Ζώρας Γ., *Χρονικόν περί των Τούρκων σουλτάνων*, ά. χρ.
57. Ηλιάδου (Democratie Iliadou), *Les balkans jouet de la pratique des puissances europeennes pendant les XVIII et XIX siecles*, BALKAN STUDIES, Thessaloniki, τ. 16, 1975.
58. *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1935
59. *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1928,
60. Θεόφιλος Μ. Δ., *Οι περί Θεού και διαβόλου δοξασίες και η μεταθανάτια πίστη στην Ήπειρο*, Πρακτικό Συμποσίου Λαογραφίας Βορειοελλαδικού χώρου, Κομοτηνή, 19-22 Μαρτίου 1975, Θεσσαλονίκη; ΙΜΧΑ, 166
61. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ', Εκδοτική Αθηνών.

62. Καντιώτη Αυγ. Επιστολή, *Πρός τον αδελφόν του ιερομόναχον Χρύσανθον, Σχολάρχην Νάξου*. Περιοδ. *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήναι 1959, σελ. 308.
63. Καντιώτης Αυγουστίνος, *Κοσμάς ο Αιτωλός*, Αθήνα, 1997
64. Καρπόζηλος Απόστολος, *Δύο στιχουργήματα του 17ου αιώνα για την πόλη των Ιωαννίνων*, τομ. 26, Ιωάννινα.
65. Καρυώτογλου Αλ., *Ισλάμ και Ορθοδοξία*, εκδ. Δέμος, α.χρ.
66. Κονταξής Δ. Κώστας, *Εισαγωγή στη Λαογραφία*, (πανεπιστημιακές Παραδόσεις) Γιάννενα, 1996.
67. Κοσμά Αιτωλού, *Διδαχές: Χειρόγραφα: Βιβλιοθήκη Βουλής*, αρ. 128 στ: 2 διδαχές, ανέκδοτη η 1η.
68. Κοσμά Αιτωλού, *Εθνική Βιβλιοθήκη*, αρ. 385, 1 διδαχή εκδομένη.
69. Κοσμά Αιτωλού, *Χειρόγραφα: Βιβλιοθήκη Βουλής*, αρ. 128 στ: 2 διδαχές, ανέκδοτη η 1η.
70. Κοσμάς Θεσπρωτός και Αθανάσιος Ψαλίδας, *Γεωγραφία Αλβανίας και Ηπείρου*, Ιωάννινα, *Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών*, 1964.
71. Κοσμάς Ν. Β., *Το Ηπειρώτικο λαϊκό σπίτι*, Εκδ. Ηπειρ. Εστίας, τευχ. 51-3.
72. Κουγέας Β. Σωκράτης, *Το Ηπειρωτικό αρχοντικό*, α.χ.
73. Κούμας, *Γενική Ιστορία*, ΙΒ', σ. 567.
74. Κουρίλλας Ευλ., *Ηπειρώτικα ανάλεκτα*, Ηπειρ. Εστία, τευχ. 33, 1955.
75. Κουρμαντζή Ελένη, *Η εκπαίδευση στα Γιάννενα και οι ιδεολογίες της (1645- 820)*, Ιωάννινα, εκδ. Δωδώνη, 1995.
76. Κουτσαλέξης Αλέξιος, *Διαφέροντα και περίεργα για τινά ιστορήματα*, Αθήνα, 1882.
77. Κραψίτης Βασ., *Η ιστορία των Ιωαννίνων*, Αθήνα, 1988
78. Κραψίτης Βασίλης, *Οι μουσουλμάνοι Τσάμηδες της Θεσπρωτίας*, Αθήνα, 1986.
79. Κρυστάλης Κ. Βασική Βιβλιοθήκη, τόμος 19, επιμ. Λ. Ι. Βρανούσης, Αθήνα, εκδ. Ζαχαρόπουλος, α.χ.

80. Κυργιάννης Μίλτος, *Το πασαλίκι των Ιωαννίνων στην εποχή του Αλή πασά Τεπελενλή (1788 - 1822)*, Αθήνα, εκδόσεις Ολυμπία, α.χ.
81. Κωστή Μ. Μαίρη, *Γιαννιώτικα Σταχυολογήματα*, Ιωάννινα, 1990.
82. Λαζαρίδης Κ. άρθρο, στο Περιοδ. *Κόνιτσα*, τευχ. 7, σ. 9.
83. Λαζαρίδης Κ., *Οι Τούρκοι Σπαήδες, Ηπειρ. Εστία*, τευχ. 1, 2, 1952.
84. Λαμπράκης Ν. Χρ., «Τραγούδια των Τζουμέρκων», *Λαογραφία*, τόμος Ε', Αθήνα, Δελτίου Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, τευχ. Α', Β', Γ', 1915.
85. Λαμπρίδης Ι., *Περιγραφή της πόλης των Ιωαννίνων, Ηπειρ. Μελετήματα*, τευχ. 1, Αθήνα, Τυπογραφείο Βλαστού Βαρβαρρήγου, 1887.
86. Λαμπρίδης Ι., *Ηπειρωτικά Αγαθοεργήματα και άλλα δημοσιεύματα (1839-1891)*, Μέρος Α', Β', Γ', Ε', Ιωάννινα, εκδόσεις Ε.Η.Μ., 1971.
87. Λαμπρίδης Ι., *Ηπειρωτικά Μελετήματα*, τόμος β', ζ', Ιωάννινα, εκδόσεις Εταιρεία Ηπειρ. Μελετών, 1971.
88. Ληξιαρχείο Ιωαννίνων, «Αρχειακό υλικό» από το Ληξιαρχείο της πόλης των Ιωαννίνων, ανέκδοτο.
89. Διδωρίκης Αθ., *Απομνημονεύματα, Ηπειρωτική Εστία*, τ. 4ος, 1935, σελ. 382.
90. Λυμπερόπουλος Γιάννης, *Ο φιλελληνισμός των μπέηδων της Κόνιτσας και ο Κονιτσιώτης Αλή πασάς*, περιοδικό *Κόνιτσα*, τευχ. 77, 75
91. Μακρουγιάννης, *Απομνημονεύματα*, εκδ. α', Αθήνα, εκδ. οίκος Καραβία, 1952
92. Μαλτέζος Χρ., *Η κατάσταση του ελληνισμού κατά την περίοδο 1669-1821, Επισκόπηση του ελληνισμού κατά περιοχές, Ιστορία του ελληνικού έθνους*, τ. ΙΑ': Ο ελληνισμός υπό ξένη κυριαρχία 1669-1821, Αθήνα 1975, Εκδοτική Αθηνών.
93. Μαμμόπουλος Χ. Αλεξ., *Ήπειρος*, τόμ. Α', Αθήνα, 1961.

94. Μαμμόπουλος Χ. Αλεξ., *Ήπειρος*, τόμ. Β΄, Αθήνα, 1964.
95. Μαμμόπουλος Χ. Αλεξ., *Ο μύθος της Αλβανικής συμβολής εις την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος*, Ήπειρος, Αθήνα, 1963.
96. Μανζούρ (Manzour Ibrahim) Efendi, *Memoloves sur la Grece et l' Albanic pendant le gouvennement d' Ali Pacha*, 1827.
97. Μεγάλη Δεκάτομος Πανηπειρωτική Εγκυκλοπαίδεια, η Δωδώνη, τόμος Α΄, έκδοση γ΄, Αθήνα, 1959 - 1960.
98. Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια (ΜΜΕ), β΄ έκδοση, Αθήνα, εκδ. οργανισμός ο Φοίνιξ.
99. Μέκιος Μ.Κ., *Ιστορία της Ηλείου*, Κάϊρο, εκδ. Ηπειρ. Αλεφότητας, 1909
100. Μελάς Σπύρος, *Το Λιοντάρι της Ηλείου*, Αθήνα, εκδ. Μπίρη, α.χ.
101. Μενούνος Β. Ιωάννης, *Κοσμά Αιτωλού διδαχές*, Αθήνα, 1979.
102. Μενούνος Β. Ιωάννης, *Ο κατάσκοπος Marco για τον Κοσμά Αιτωλό*, εκδ. Ακρίτας, α.χ.
103. Μενούνος Ιωάννης Β., *Κοσμά του Αιτωλού Διδαχές (και Βιογραφία)*, εκδ. ΤΗΝΟΣ 1979, Διδακτορική Διατριβή στο Πανεπ. Ιωαννίνων, σελ. 85.
104. Μενούνος Ιωάννης, *Κοσμάς ο Αιτωλός ο πρόδρομος*, Αθήνα, 1971.
105. Μέρτζιος Δ.Κ., *Η επανάσταση του Διονυσίου του φιλόσοφου*, Ήπειρ. Χρονικά, 1938.
106. Μέρτζιος Δ.Κ., *Το εν Βενετία ηπειρωτικόν αρχείον*, Ήπειρ. Χρονικά (15), 1940.
107. Μέρτζιος Κ., *Εργασίες αρχιεπισκόπου Παπαδόπουλου*, Ήπειρ. Χρονικά, 1928, 1931, 1933, 1938
108. Μόρτιμερ (Mortimer E.), *The politics of Islam*, Λονδίνο, 1982
109. Μοσκόφ Κ., *Η εθνική και κοινωνική συνείδηση στην Ελλάδα 1830 - 1909*, β΄ έκδοση, Αθήνα, Ολκός, α. χρ.

110. Μοσχοβάκης Νικ., *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας, Ηπειρος*, τόμος α' Αθήνα, α' έκδοση, 1882.
111. Μπάρας Β.Γ., *Η διδασκόμενη ύλη εις τα ανώτερα σχολεία επί Τουρκοκρατίας, Ηπειρ. Εστία*, τευχ. 121 - 2, Ιωάννινα, 1962
112. Μπασβίλ (Barthelemy Bacheville), *Voyages des Freres Bacheville capitaines d' ex Garde... en Europe et en Asie*, Paris, 1822.
113. Μπίντερ (Binder L.), *Islamic Liberalism*, Σικάγο, 1988
114. Μπογδανόπουλος Δημ. *Φιλική Εταιρεία Άγνωστες Σελίδες*, Αθήνα 1987,
115. Μπολιστακώφ Λεωνίδας: *Νέα στοιχεία για την Φιλική Εταιρεία*, εκδ. Ορίζοντες, 1972.
116. Νικοδήμος Αγιορείτης, *Νέον Μαρτυρολόγιον*.
117. Νικολαΐδης Δ., *Οθωμανικοί κώδικες*, τόμος Γ', Κωνσταντινούπολη, εκδόσεις Νικολαΐδη, 1890.
118. Νικολαΐδης Ν. Κώστας, *Τα Γιάννενα (Κάστρο-λίμνη-νησί)*, α.χ.
119. Νίτσος Ν., *Περί της εν Ηπείρω κόμης Τσαμαντά*, ά. χρ.
120. Ντόναλντ (Donald M. Nicol), *Το Δεσποτάτο της Ηπείρου*, ά. χρ.
121. Νυσταζοπούλου Μαρία-Πελεκίδου, *Από την Τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση 14ος - 19ος αιώνας*, β' έκδοση, Θεσσαλονίκη, 1991.
122. Ξάνθος Εμ: *Απομνημονεύματα*, 1845,
123. Παλαμάς Κ. *άπαντα*, Εκδ. Πέλλα, ά. χρ.
124. Παπαρηγόπουλος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Ε'.
125. Πάσσωβ (A. Passow), *Τραγούδια Ρωμαΐικα*, Λειψία 1860,
126. Πατσέλης Ν. Β., *Οι Τούρκοι σπαχήδες, ιστορικών του θεσμού των σπαχήδων*, Ηπειρ. Εστία, 1952, τεύχ. 8, 9.
127. Πατσέλης Ν.Β., *Οι Μωαμεθανοί εις την Ήπειρον*, Ηπει-

- ρωτική Εστία, τεύχ. 172, 173, 174, Ιωάννινα 1952.
128. Πλομάρ Ουίλλιαμ, *Το διαμάντι των Ιωαννίνων Αλή πασάς*, Μετάφραση Μιχαήλ . Παπαϊωαννου, ά. χρ.
129. Πολίτης Λίνος, *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, γ' έκδοση, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τράπεζας, 1980.
130. Πολίτης Νικόλαος, *Εκλογαί από τα τραγούδια του ελληνικού λαού*, Αθήναι, 1932.
131. Πουκεβίλ (Rouqueville), *Histoire De La Regenetation de la Grece*, τ, Γ' .
132. Σαλαμάγκας Δ., *Λαογραφικά σχεδιάματα*, Ηπειρ. Εστία, τευχ. 15
133. Σαλαμάγκας Στ. Δημήτριος, *Η σπηλιά του Σκυλοσόφου*, Αθήνα, 1953.
134. Σαλαμάγκας Στ. Δημήτριος, *Θρησκευτικά*, Άπαντα 3, Αθήνα, εκδ. Παπαζήση, 1954.
135. Σαλαμάγκας Στ. Δημήτριος, *Ο γνωστός καλόγερος Κοσμάς*, Αθήνα, εκδ. Αστήρ, 1952.
136. Σαρδελής Κ.: *Το συναξάρι του Γένους*, εκδ. Εστίας 1974.
137. Σαρδελής Κώστας, *Ο άγιος των σκλάβων, Κοσμάς Αιτωλός*, Αθήνα, εκδ. Εστία, 1958.
138. Σάρρος Δημήτριος Μ., *Μαξίμου ιερομονάχου του Πελοποννησίου λόγος στηλιτευτικός κατά Διονυσίου του επικληθέντος Σκυλοσόφου και των συναποστησάντων αυτώ, εις Ιωάννινα εν έτει 1611, στα Ηπειρωτικά Χρονικά*, 3 (1928) σελ. 180-182.
139. Σεγκούνης Φ., *Ανέκδοτος αλληλογραφία των Ζωσιμάδων*, Χρονικά, 1931.
140. Σιμόπουλος Κυριάκος, *Βασανιστήρια και Εξουσία, από την ελληνορωμαϊκή αρχαιότητα, το Βυζάντιο και την τουρκοκρατία ως την εποχή μας*, Αθήνα 1987
141. Σιόροκας Α. Γεώργιος, *Άγνωστη διασκευή της Αληπασιάδος του Χατζή Σεχρέτη*, Ιωάννινα, εκδ. ΕΗΜ, 1983.
142. Σιόροκας Α. Γεώργιος, *Η Αληπασιάδα*, Ιωάννινα, 1983

- (Στηριζόμενος στο χειρόγραφο του Μορφωτικού Ιδρύματος της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος).
143. Σιωμόπουλος Σ., *Έγγραφα της Τουρκοκρατίας* (από το αρχείο Κακαϊδή), *Ηπειρ. Εστία*, τευχ. 130 - 132, Ιωάννινα, 1963.
 144. Σκαρίμπας Ιωάννης, *Το 21 και η αλήθεια*, ά χρ.
 145. Σμάρτ (Thomas Smart Hughes), *Travels in Sicily, Greece and Albania*, London, 1820.
 146. Σάθας Κων., *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς*, Αθήνα, 1869.
 147. Σούλης Χ. Ι., *Ταξίδι Τούρκου περιηγητού στην Ήπειρο*, μετάφραση από το τουρκικό, Κεχαγιόγλου και Λογοθέτη, *Ηπειρ. Γράμματα*, τευχ. 5, 6, 7, 8, Ιωάννινα, 1994.
 148. Σουλιώτης Ι. Γεώργιος, *Γιάννινα*, Οδηγός Δημοτικού Μουσείου και πόλεως, Γιάννινα, α.χ.
 149. Σούρλας Ευρ., *Η Κόνιτσα επί Τουρκοκρατίας*, *Ηπειρωτικά Χρονικά*, 1929.
 150. Σταύρου Ιωάννου, *Το Ηπειρωτικόν Αρχείο*, Έγγραφα Αλή πασά - Έγγραφα Σταύρου Ιωάννου, Κουγέας Β. Σωκράτης, έτος 14ο, Ιωάννινα, έκδοση Ι.Μ.Ι, 1939
 151. Σχινάς Ν.Θ., *Οδοιπορικόν Ηπείρου*, Αθήνα, Υπουργείο Στρατιωτικών, 1897.
 152. ΤΥΠΟΣ, *Ο Τύπος στον Αγώνα*, εκδ. Ερμής, τόμοι Α', Β', Γ', Αθήνα 1971.
 153. Φιλήμων Ιωάννης Δοκίμιον Φιλικής Εταιρίας, 1834,
 154. Φρόντζος Κ., *Ηπειρώτικα έθιμα*, (άρθρο σε συνέχειες), *Ηπειρ. Εστία*, τευχ. 35, 36, 38.
 155. Χρονογραφία της Ηπείρου Ελληνικών και Ιλλυρικών χρόνων, τόμος Α', Β', 1856.

ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΑΓΓΕΛΗ

Γεννήθηκε στο Κουτσελιό Δωδώνης Ιωαννίνων το 1956. Είναι απόφοιτος του εξαταξίου Γυμνάσιου Κόνιτσας (1974). Κάτοχος πτυχίου Θεολογικής Σχολής του Α.Π.Θ., πτυχίου Φιλοσοφικής Σχολής Ιωαννίνων και μεταπτυχιακού τίτλου στον τομέα της Θρησκευολογίας. Είναι έγγαμη με δύο παιδιά και διαμένει στην Επανομή Θεσσαλονίκης, όπου υπηρετεί τη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση ως καθηγήτρια.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ
ΤΗΣ ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗΣ ΑΓΓΕΛΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΛΑΜΙΣΜΟΣ
ΣΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΑΛΗ ΠΑΣΑ
ΣΤΑ ΓΙΑΝΝΕΝΑ

ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ 1.000 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΣΤΑ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΑ
Μ. ΔΟΥΒΑΛΗ - Π. ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Ο.Ε.
ΤΟΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟ ΤΟΥ 2005
ΜΕ ΤΗΝ ΕΥΓΕΝΙΚΗ ΧΟΡΗΓΙΑ
ΤΗΣ Τ.Ε.Δ.Κ. Ν. ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΚΟΝΙΤΣΑΣ
ΑΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ _____
ΗΜΕΡ. ΕΙΣΑΓΟΓΗΣ _____
ΤΑΞΙΝ. ΑΡΙΘΜ. _____

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Κόνιτσας

49854

KON